

Załącznik do uchwały nr XVIII/146/2020
Rady Gminy Stare Pole
z dnia 24 września 2020 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE NA LATA 2019 – 2022

*„Każdemu narodowi potrzebne są stare kamienie
i stare kształty architektoniczne. To one właśnie
stanowią kotwice pamięci wielu pokoleń”*

Vademecum Młodzieżowego Opiekuna Zabytków. Franciszek Midura,
wydawnictwo Oddziału PTTK Warszawa Śródmieście im. Aleksandra
Janowskiego, Warszawa 1997

Stare Pole, maj – czerwiec 2019 r.

SPIS TREŚCI

1. Wstęp.
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
 - 4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.
 - 5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).
 - 5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.
 - 5.2.1. Zarys historii obszaru gminy.
 - 5.2.2. Krajobraz kulturowy.
 - 5.2.3. Historyczne miejscowości na terenie gminy.
 - 5.2.4. Zabytki nieruchome.
 - 5.2.5. Zabytki ruchome.
 - 5.2.6. Zabytki archeologiczne.
 - 5.2.7. Dziedzictwo niematerialne.
 - 5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.
 - 5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.
 - 5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.
7. Założenia programowe, priorytety, kierunki działań i zadania gminnego programu opieki nad zabytkami.
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami.
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.
12. Aneksy.

1. Wstęp.

Gminny program opieki nad zabytkami jest podstawowym dokumentem służącym podejmowaniu działań dotyczących inicjowania, wspierania oraz koordynowania prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. W zamierzeniu beneficjentami gminnego programu opieki nad zabytkami mają stać się nie tylko prawni właściciele czy użytkownicy obiektów zabytkowych, ale również mieszkańcy gminy. Celem programu jest dążenie do osiągnięcia poprawy w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy, a także zachowania krajobrazu oraz dziedzictwa kulturowego.

Niniejszy program jest trzecią edycją tego dokumentu. Pierwszy Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2009 – 2013 został uchwalony Uchwałą Nr XXIX/199/2009 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 października 2009 r., opublikowaną w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego Nr 3, poz. 65 z dnia 7 stycznia 2010 r. Drugi Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015 – 2018 został uchwalony Uchwałą Nr X/57/2015 Rady Gminy Stare Pole z dnia 30 września 2015 r., opublikowaną w Dzienniku Urzędowym Województwa Pomorskiego poz. 3523 z dnia 24 listopada 2015 r.

Gminny program opieki nad zabytkami opracowany został na najbliższe 4 lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym Wójt Gminy Stare Pole sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi Radzie Gminy Stare Pole. Pozwoli to uwzględnić nowe uwarunkowania prawne, społeczne oraz gospodarcze. Możliwe będzie również sprecyzowanie założonych celów lub obranie nowych.

Wskazane w obecnym gminnym programie opieki nad zabytkami kierunki działań są zgodne z krajowymi, wojewódzkimi i gminnymi programami oraz odpowiadają aktualnym ustawowym regulacjom z dziedziny ochrony zabytków w Polsce.

2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami.

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 ze zm.), w której wprowadzony został obowiązek sporządzania na okres 4 lat programów opieki nad zabytkami przez samorzady wojewódzkie, powiatowe oraz gminne (art. 87 ust. 1). Zgodnie z art. 87 ust. 2 ustawy programy mają na celu w szczególności:

- a. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
- b. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,

- c. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
- d. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
- e. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
- f. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
- g. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Na mocy art. 87 ust. 3 i ust. 4 ustawy gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Program ogłoszony zostaje w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Z realizacji programu wójt sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które jest zobligowany przedstawić radzie gminy (art. 87 ust. 5 ww. ustawy).

Jednocześnie ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami uwzględnione zostają w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 19 ust. 2 ww. ustawy).

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.

Podstawowe uwarunkowania prawne:

- a. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (t. j. Dz. U. z 1997 r. nr 78 poz. 483 ze zm.),
- b. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2067 ze zm.),
- c. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 506).

Zgodnie Konstytucją RP *„Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”* (art. 5), *„Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”* (art. 6 ust. 1), a także *„Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury”* (art. 73).

Jednocześnie art. 82 Konstytucji RP wskazuje, iż *„Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne”* i *„Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”* (art. 86).

Rzeczpospolita Polska ma zatem obowiązek chronić dziedzictwo kulturowe, na którego straży powinni stać także obywatele państwa.

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Zgodnie z art. 3 ustawy zabytek to: „nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową”. Bez względu na stan zachowania podlegają ochronie i opiece (art. 6 ustawy).

Zabytki zostały podzielone na trzy grupy zabytki nieruchome, zabytki ruchome oraz zabytki archeologiczne.

W myśl art. 6 ustawy **zabytkami nieruchomymi** są krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Zabytkami ruchomymi są w szczególności dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej, charakterystycznej dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentujące poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2018 r. poz. 574 i 1669), instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne, przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

Trzecią grupą są **zabytki archeologiczne** będące w szczególności pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto, ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektów budowlanych, placów, ulic lub jednostek osadniczych (art. 6 ust. 2). Zgodnie z art. 4 ustawy ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Jednocześnie ww. ustawa określa warunki jakie powinien spełniać właściciel lub posiadacz zabytku (art. 5). Należą do nich:

- a. przeprowadzanie naukowych badań i dokumentowanie zabytku,
- b. prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku,
- c. zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie,
- d. korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości,
- e. popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Wykonywanie zadań z zakresu kultury i ochrony zabytków jest ustawowym zadaniem samorządów. W art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 506) zostały określone zadania własne gminy: *„zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmujące sprawy (...) kultury, w tym (...) ochrony zabytków i opieki nad zabytkami”*.

Organami ochrony zabytków są:

- a. minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- b. wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Formami ochrony zabytków są:

- a. wpis do rejestru zabytków,
- b. wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,
- c. uznanie za pomnik historii,
- d. utworzenie parku kulturowego,
- e. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Poza tym, za inny rodzaj ochrony zabytków można uznać tzw. uchwałę „reklamową” – akt prawa miejscowego, uchwalony na podstawie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (art. 37a ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).

Działaniami administracyjnymi w zakresie wpisu obiektu do rejestru zabytków zajmuje się Wojewódzki Konserwator Zabytków, który z urzędu bądź na wniosek strony - właściciela lub użytkownika obiektu, rozpoczyna procedurę wpisu. W etapie przygotowawczym gromadzone są informacje i materiały dokumentacyjnych (w tym dokonuje się oględzin obiektu), mające potwierdzić wartość danego obiektu dla

dziedzictwa narodowego. Całe postępowanie zakończone jest wydaniem przez WKZ decyzji, która - o ile strony nie wniosą sprzeciwu czy uwag - nabiera mocy prawnej. Wówczas to zabytek otrzymuje numer rejestru zgodny z kolejnym zapisem w księdze rejestru zabytków. Odrębne księgi rejestru zabytków prowadzone są w trzech kategoriach: zabytek nieruchomy (księga oznaczona literą A), zabytek ruchomy (księga oznaczona literą B), zabytek archeologiczny (księga oznaczona literą C).

Zabytek wpisany do rejestru, który uległ zniszczeniu w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej albo którego wartość będąca podstawą wydania decyzji o wpisie do rejestru zabytków nie została potwierdzona w nowych ustaleniach, może zostać z rejestru zabytków wykreślony.

Z rejestru skreśla się również zabytek, który został wywieziony na stałe zgodnie z obowiązującymi przepisami, został wpisany do inwentarza muzeum lub wszedł w skład narodowego zasobu bibliotecznego. Samego skreślenia dokonuje się na podstawie decyzji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytek ruchomy o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego, na podstawie decyzji wydanej przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku ruchomego. Listę Skarbów Dziedzictwa prowadzi minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (art. 14a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury może być uznany za pomnik historii w drodze rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego. Pomnik historii może być również wpisany na „Listę dziedzictwa światowego” na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (art. 15 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Rada Gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, może uchwalić utworzenie parku kulturowego. Na takim obszarze, ochronie podlegają krajobraz kulturowy oraz wyróżniające się krajobrazowo tereny z zabytkami nieruchomymi, charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Rada gminy uchwała plan ochrony parku kulturowego, przygotowany przez wójta, burmistrza lub prezydenta miasta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Dla obszaru parku kulturowego sporządza się też obowiązkowo miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (art. 16 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Dla obszaru parku kulturowego wojewódzki konserwator zabytków uzgadnia decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego i decyzje o warunkach zabudowy (jeżeli na tym terenie nie ma jeszcze miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego) oraz wydaje opinię na temat odstępstw od przepisów techniczno-budowlanych, dotyczących projektowania budowania, użytkowania i utrzymywania obiektów budowlanych.

Zgodnie z art. 17 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy

i ograniczenia dotyczące m.in. prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej, zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych, umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego (z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1), zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury, składowania lub magazynowania odpadów.

W razie ograniczenia sposobu korzystania z nieruchomości na skutek ustanowienia zakazów i ograniczeń, o których mowa w art. 17 ust. 1, stosuje się odpowiednio przepisy art. 131–134 ustawy z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 799, ze zm.).

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego uchwala rada gminy. W planie uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, parków kulturowych (art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

W planie należy także uwzględnić ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami, ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, określić rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu, a także ustalić przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami (art. 18 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

W planie określa się obszary, tzw. strefy ochrony konserwatorskiej i obiekty podlegające ochronie, a następnie ustala się dla nich odpowiednie nakazy i zakazy, dopuszczenia i ograniczenia w zagospodarowaniu oraz funkcje, jakie mają pełnić te obszary i obiekty (§ 4 pkt 4 rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego - Dz. U. z 2003 r., Nr 164, poz. 1587).

Projekt planu i jego zmiany uzgadnia wojewódzki konserwator zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu (art. 20 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz art. 17 pkt 6b ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym).

Dla obiektów i obszarów objętych w planie ochroną konserwatorską wojewódzki konserwator zabytków ma kompetencje m.in. w zakresie uzgadniania nakazu rozbiórki obiektu budowlanego (art. 67 ust. 3 Prawa budowlanego), w przypadku nadbudowy, przebudowy i zmiany sposobu użytkowania budynków istniejących lub ich części, uzgadnia ekspertyzę techniczną jednostki badawczo-rozwojowej albo rzeczoznawcy budowlanego oraz rzeczoznawcy do spraw zabezpieczeń przeciwpożarowych, zgodnie z którą wymagania dotyczące przepisów techniczno-budowlanych mogą być spełnione w sposób inny, niż w rozporządzeniu Ministra Infrastruktury w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (§ 2 ust. 2 i 4 tego rozporządzenia, Dz. U. z 2015 r., poz. 1422). Konserwator zabytków wydaje opinię na

temat odstępstw od przepisów techniczno-budowlanych, dotyczących projektowania budowania, użytkowania i utrzymywania obiektów budowlanych.

Przy wydawaniu decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się ochronę zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia, innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków (art. 19 ust. 1a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Zgodnie z § 2 pkt 5 rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 26 sierpnia 2003 r. w sprawie oznaczeń i nazewnictwa stosowanych w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz w decyzji o warunkach zabudowy (Dz. U. z 2003 r., Nr 164, poz. 1589), ustalenia dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków w decyzjach lokalizacyjnych zapisuje się poprzez określenie nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń w zabudowie i zagospodarowaniu terenu. Decyzje lokalizacyjne są uzgadniane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Podstawą sporządzania programów opieki nad zabytkami jest ewidencja zabytków (art. 21).

Artykuł 22 ust. 4 ustawy obliguje wójta do prowadzenia gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (art. 22 ust. 5). Gminna ewidencja zabytków może zawierać dane osobowe obejmujące:

- a. imię, nazwisko i adres zamieszkania lub nazwę i adres siedziby właściciela lub użytkownika zabytku,
- b. imię, nazwisko i podpis autora karty ewidencyjnej lub adresowej lub imię i nazwisko osoby, która wypełniła kartę ewidencyjną,
- c. imię i nazwisko lub nazwę wykonawcy prac konserwatorskich, prac restauratorskich, badań konserwatorskich lub badań archeologicznych przy zabytku.

Obowiązek ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uwzględniony został również w innych ustawach, tj.:

- a. ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1945 ze zm.),
- b. ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1202 ze zm.),
- c. ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 412 ze zm.),

- d. ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1614 ze zm.),
- e. ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 2204 ze zm.),
- f. ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 1983 ze zm.),
- g. ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 688 ze zm.)

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i w bibliotekach zostały określone w:

- a. ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 917 ze zm.),
- b. ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t. j. Dz. U. z 2018 r. poz. 574 ze zm.)

Ochronę materiałów archiwalnych regulują przepisy:

- a. ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t. j. Dz. U. z 2019 r. poz. 553 ze zm.).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

4.1 Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Pełna realizacja Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Stare Pole będzie możliwa za sprawą uwzględnienia zapisów wcześniejszych dokumentów strategicznych szczebla krajowego, wojewódzkiego i powiatowego, pod warunkiem, że nie pozostają one w sprzeczności z lokalnym interesem ochrony dziedzictwa kulturowego gminy.

W poniższym rozdziale zostaną przywołane najważniejsze dokumenty strategiczne odnoszące się do ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju turystyki w oparciu o posiadane zasoby zabytków.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 wraz z Uzupełnieniem na lata 2004 – 2020

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004 – 2013 została przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 21 września 2004 r. W 2005 roku Ministerstwo Kultury wydłużyło horyzont czasowy dotychczas obowiązującej do roku 2020.

Strategia Rozwoju Kultury jest podstawowym dokumentem rządowym, w którym w oparciu o rzetelną analizę podjęto próbę określenia zasad polityki kulturalnej państwa w warunkach rynkowych. Stanowi ona podstawę do dalszych systemowych rozwiązań w dziedzinie kultury. Misją tej strategii jest „zrównoważony rozwój kultury, jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów”. Uznając kulturę za jeden

z podstawowych czynników rozwoju regionów w strategii określono następujące priorytety:

- a. wzrost efektywności zarządzania kulturą,
- b. wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury,
- c. wzrost uczestnictwa i wyrównanie szans w dostępie do szkolnictwa artystycznego, dóbr i usług kultury,
- d. poprawa warunków działalności artystycznej,
- e. efektywna promocja twórczości,
- f. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków,
- g. zmniejszenie luki cywilizacyjnej przez modernizację i rozbudowę infrastruktury kultury.¹

W zaktualizowanym dokumencie pn. „Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020” wprowadzone zostały programy operacyjne służące realizacji strategii. Jednym z nich jest Program Operacyjny „Dziedzictwo kulturowe”. W programie wyróżnione zostały dwa komplementarne priorytety:

- a. rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój kolekcji muzealnych. Podstawowym celem priorytetu jest poprawa stanu zachowania zabytków, kompleksowa ich rewaloryzacja, zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę,
- b. zadania związane z zakupami dzieł sztuki i kolekcji dla instytucji muzealnych, zakupami starodruków i archiwaliów, konserwacji i digitalizacji muzealiów, archiwaliów, starodruków, księgozbiorów oraz zbiorów filmowych, wspieraniu rozwoju muzealnych pracowni konserwatorskich oraz nowych technik konserwacji zabytków ruchomych².

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 - 2017 przyjęty został w dniu 24 czerwca 2014 r. przez Radę Ministrów. Dokument miał usprawnić nadzór nad służbami konserwatorskimi oraz określał źródła finansowania inwestycji i procedur administracyjnych związanych z wydawaniem decyzji oraz przyznawaniem funduszy na prace podejmowane w obiektach zabytkowych. Dokument nie jest już aktualny, wprowadził jednak cały szereg ułatwień dla gmin będących zarządcami zabytków, w szczególności portal informacyjny, szereg publikacji dla właścicieli zabytków, programy dotacyjne.

¹ Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, str. 116

² Uzupełnienia Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, str. 81-82

Jedną ze wskazanych celów horyzontalnych programu było zwiększenie zaangażowania samorządów, ze szczególnym uwzględnieniem gmin, w ochronę i opiekę nad zabytkami oraz wzmocnienie zaangażowania społeczne go na rzecz ochrony zabytków, w tym propagowanie parków kulturowych (ich stanowienie jest władczą kompetencją rad gmin) jako skutecznej formy ochrony zabytków.

Do realizacji celu głównego opracowano trzy cele szczegółowe:

- a. wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce,
- b. wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków,
- c. tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji, które z kolei realizowane będą w ramach szczegółowych zadań.³

W Programie wskazano, iż urzędy gmin posiadają kompetencje w zakresie ustanowienia parku kulturowego, prowadzenia gminnych ewidencji zabytków oraz wprowadzania ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, które w znaczny sposób przyczyniają się do ochrony zasobów zabytków na lokalnym terenie. W celu zwiększenia efektywności jednostkom samorządu terytorialnego zostanie udzielone wsparcie merytoryczne dotyczące zarządzania tym dziedzictwem, w formie ogólnodostępnego portalu informacyjnego, jak i bezpośrednich szkoleń i warsztatów dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego, a także wsparcie merytoryczne w formie opracowań studialno- dokumentacyjnych. Uchwalony program jest pierwszym dokumentem porządkującym działania organów sprawujących opiekę nad zabytkami. Z programu pochodziły fundusze między innymi na szkolenia dla urzędników i ujednoczenie kwestii formalnych.

Obecnie przygotowany jest projekt Krajowego programu na lata 2018 - 2021. Obowiązujące dotychczasowe programy zakończyły się w dniu 31 grudnia 2017 r. Głównym celem projektu Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 2018 - 2021 jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami, który w okresie 4 lat realizowany będzie we współpracy z państwowymi instytucjami kultury i organami administracji publicznej.

Wyróżniamy trzy cele szczegółowe, podzielone na kierunki działania, tj.:

Nr	Cel	Kierunki działania
1	Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego	Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym.
		Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym.
2	Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami	Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami.
		Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.
3	Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa	Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości.
		Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami. ⁴

³ Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2014 – 2017, str. 8

⁴ BIP Kancelarii Prezesa Rady Ministrów; <https://bip.kprm.gov.pl/kpr/form/r750131964,Projekt-uchwaly-Rady-Ministrow-w-sprawie-Krajowego-programu-ochrony-zabytkow-i-o.html>

4.2 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu.

Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2019- 2022 nawiązuje do najważniejszych opracowań strategicznych i planistycznych o charakterze regionalnym sporządzonych na szczeblu wojewódzkim i powiatowym. Należą do nich:

- a. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020,
- b. Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019,
- c. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego,
- d. Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego (MOF) Malborka na lata 2014-2020.

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020.

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020 została przyjęta Uchwałą nr 458/XXII/12 przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 24 września 2012 r. Jest ona podstawowym dokumentem programującym rozwój społeczno-gospodarczy na poziomie województwa.

Zgodnie z wizją, Województwo Pomorskie w 2020 roku to region trwałego wzrostu, gdzie uruchamiane są i wykorzystywane potencjały terytorialne, dzięki którym wzmocnione zostaną procesy rozwojowe. Jest liderem pozytywnych zmian społecznych i gospodarczych w Polsce i w obszarze Południowego Bałtyku. Dzięki aktywności społeczeństwa obywatelskiego, silnemu kapitałowi społecznemu i intelektualnemu, racjonalnemu zarządzaniu zasobami środowiska, gospodarczemu wykorzystaniu potencjału morza oraz inteligentnym sieciami infrastruktury i powszechnemu stosowaniu technologii ekofektywnych osiąga unikatową pozycję. W roku 2020 region będzie cechował się nowoczesną gospodarką, atrakcyjną dla przedsiębiorców, inwestorów, turystów, opartą na kreatywności, siecią współpracy, a także przyjaznym otoczeniu biznesowym. Wyróżniać się będzie atrakcyjną przestrzenią, tworząc trwałe podstawy rozwoju poprzez dostosowanie systemu transportowego i energetycznego. Racjonalnie będzie wykorzystywał zasoby i walory przyrodnicze, kulturowe i krajobrazowe. Imponować będzie aktywnymi, dynamicznymi, przedsiębiorczymi, wszechstronnie się rozwijającymi, podnoszącymi swoje kompetencje i dobrze odnajdującymi się na rynku pracy mieszkańcami⁵.

Jednym z wyzwań strategicznych dla Województwa Pomorskiego jest lepsze zarządzanie przestrzenią dla zmniejszenia presji na środowisko, poprawy bezpieczeństwa powodziowego, a także optymalnego wykorzystania potencjałów terytorialnych, tj. przyrodniczych, krajobrazowych i gospodarczych dla zapewnienia wysokiej jakości życia.⁶

⁵ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego, str. 23

⁶ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego, str. 28

Strategia wyznacza w perspektywie 2020 roku 3 cele strategiczne, uszczegółowione poprzez 10 celów operacyjnych oraz 35 kierunków działań.

Cele strategiczne	Cele operacyjne	Kierunki działań
1. Nowoczesna gospodarka	1. Wysoka efektywność przedsiębiorstw	1.Upowszechnianie innowacji w przedsiębiorstwach i transfer wiedzy do gospodarki. 2.Wsparcie inicjatyw klastrowych i przedsięwzięć realizowanych przez klastry. 3.Wsparcie ekspansji zagranicznej przedsiębiorstw. 4.Pozyskiwanie inwestycji zewnętrznych. 5.Zapewnienie dostępu do sieci szerokopasmowego Internetu, w tym sieci o bardzo wysokiej przepustowości.
	2. Konkurencyjne szkolnictwo wyższe	6.Umiędzynarodowienie uczelni wyższych i eksport usług edukacyjnych. 7.Współpraca międzyuczelniana w ramach regionu. 8.Współpraca uczelni wyższych i pracodawców dla poprawy jakości kształcenia. 9.Wsparcie subregionalnych ośrodków szkolnictwa zawodowego.
	3. Unikatowa oferta turystyczna i kulturalna	10.Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych. 11.Stworzenie rozpoznawalnej, wysokiej jakości oferty kulturalnej.
2. Aktywni mieszkańcy	4. Wysoki poziom zatrudnienia	12.Aktywizacja biernych zawodowo i bezrobotnych. 13.Wspieranie rozwoju mikro i małych przedsiębiorstw. 14.Poprawa jakości ponadgimnazjalnego kształcenia zawodowego i kształcenia ustawicznego.
	5. Wysoki poziom kapitału społecznego	15.Systemowe wzmacnianie potencjału organizacji pozarządowych. 16.Podnoszenie poziomu tożsamości regionalnej i lokalnej oraz integracja społeczności lokalnych. 17.Aktywne uczestnictwo w kulturze, sporcie i rekreacji. 18.Kompleksowa rewitalizacja i rozwój przestrzeni publicznych.
	6. Efektywny system edukacji	19.Zapewnienie wysokiej jakości edukacji na poziomie podstawowym, gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym. 20.Poprawa dostępu do edukacji przedszkolnej i zorganizowanych form opieki nad dziećmi do lat 3.

		21.Rozwój systemowego wsparcia uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych (w tym szczególnie uzdolnionych).
	7. Lepszy dostęp do usług zdrowotnych	22.Poprawa dostępu do wysokiej jakości specjalistycznych usług zdrowotnych w zakresie chorób cywilizacyjnych. 23.Intensyfikacja działań profilaktycznych i diagnostycznych w zakresie chorób cywilizacyjnych.
3. Atrakcyjna przestrzeń	8. Sprawny system transportowy	24.Rozwój systemów transportu zbiorowego. 25.Rozwój sieci drogowej wiążącej miasta powiatowe regionu z Trójmiastem oraz ich otoczeniem. 26.Modernizacja infrastruktury wiążącej węzły multimodalne z układem transportowym regionu.
	9. Bezpieczeństwo i efektywność energetyczna	27.Wsparcie przedsięwzięć z zakresu efektywności energetycznej. 28.Wsparcie przedsięwzięć z zakresu wykorzystania odnawialnych źródeł energii. 29.Rozwój systemów zaopatrzenia w ciepło i zwiększanie zasięgu ich obsługi. 30.Zmiana lokalnych i indywidualnych źródeł energii w celu ograniczenia emisji zanieczyszczeń.
	10. Dobry stan środowiska	31.Rozwój systemów odbioru i oczyszczania ścieków komunalnych oraz wód opadowych i roztopowych. 32.Ograniczanie zagrożeń powodziowych. 33.Rozwój kompleksowych systemów zagospodarowania odpadów komunalnych. 34.Zachowanie walorów przyrody i poprawa spójności przyrodniczej. 35.Rozwój monitoringu środowiska oraz zagrożeń powodziowych.

W ramach celu strategicznego Nowoczesna gospodarka, którego jednym z celów operacyjnych uznano Unikatową ofertę turystyczną i kulturalną.

Jego realizacja odbywać się będzie w ramach dwóch kierunków działań: Rozwój sieciowych i kompleksowych produktów turystycznych oraz Stworzenie rozpoznawalnej, wysokiej jakości oferty kulturalnej.

Zobowiązaniem Samorządu Województwa Pomorskiego będzie rozwój regionalnych sieciowych produktów turystycznych obejmujących m.in. małe porty morskie, mariny, szlaki rowerowe i kajakowe oraz śródlądowe drogi wodne, a także unikatowe dziedzictwo regionalne i ofertę kulturalną. Oczekiwany efektami mają być:

- a. całoroczna, kompleksowa i atrakcyjna oferta turystyczna i kulturalna regionu obejmująca także efektywne wykorzystanie obiektów sportowych o randze krajowej,
- b. unikatowe walory naturalne, kulturalne i dziedzictwa kulturowego, w tym kulinarne, wykorzystywane w sposób racjonalny, efektywny i zrównoważony,

- c. wzmocniony wizerunek regionu oraz większa rozpoznawalność i spójność kluczowych regionalnych marek turystycznych i kulturalnych,
- d. silna współpraca pomiędzy podmiotami branży turystycznej i kulturalnej.

Rolą Samorządu Województwa Pomorskiego jest: Koordynator i lider, Inwestor, Inspirator. Kluczowymi partnerami dla realizacji celu są m.in. Jednostki samorządu terytorialnego, organizacje turystyczne, instytucje kultury, Wojewódzki Konserwator Zabytków, Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Warunkami sukcesu są: utrzymanie wizerunku województwa jako utrzymanie wizerunku województwa jako regionu dysponującego atrakcyjną ofertą turystyczną oraz sprzyjającego organizacji dużych przedsięwzięć kulturalnych i sportowych. Rozwój współpracy między sektorem publicznym, branżą turystyczną i podmiotami działającymi w obszarze kultury w zakresie tworzenia wspólnych, sieciowych, ponadlokalnych produktów turystycznych oraz oferty kulturalnej⁷.

Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2016-2019

Program Opieki nad Zabytkami został przyjęty Uchwałą Nr 274/XXVI/16 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 26 września 2016 r. Jest on podstawowym dokumentem określającym politykę samorządu województwa w sferze sprawowania opieki nad dziedzictwem kulturowym oraz jego racjonalnym wykorzystywaniem.

Głównym zamierzeniem Programu jest stworzenie warunków dla kreowania i realizowania zadań z zakresu ochrony zabytków na terenie województwa pomorskiego oraz wykorzystanie dziedzictwa kulturowego jako czynnika wpływającego na realizację planów rozwojowych regionu w zakresie jakości życia mieszkańców oraz wzrostu konkurencyjności gospodarki.

Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole wpisuje się w cel strategiczny Województwa Programu jakim jest „Wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego, służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu”⁸.

W opracowaniu wskazano realizację tego celu w ramach czterech wyznaczonych priorytetów:

- a. Priorytet 1: Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi,
- b. Priorytet 2: Zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznoego,
- c. Priorytet 3: Badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego,
- d. Priorytet 4: Opieka nad zabytkami stanowiącymi mienie i własność samorządu województwa pomorskiego.

Z punktu widzenia Gminy Stare Pole należy zwrócić uwagę na priorytet nr 1, nr 3 oraz nr 4, wdrażając na poziomie lokalnym, następujące z postulowanych kierunków działania i typów wsparcia działań:

⁷ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego, str. 29-62

⁸ Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2016-2019, str. 46

Priorytet:	Kierunek działań:	Typy wsparcia działań:
1. ZACHOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO MIAST I WSI	Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu tożsamości mieszkańców	1. Konserwacja, renowacja i inne działania służące poprawie stanu zachowania: obiektów sakralnych (kościół, klasztor, kaplice, domy modlitwy, kapliczki przydrożne, cmentarze, kalwarie itp.), parków, ogrodów, zieleni komponowanej, kompozycji małej architektury.2. Rewitalizacja zabytkowych zespołów ruralistycznych i urbanistycznych.3. Zabezpieczenie obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.).
	Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu atrakcyjnej oferty kulturalnej i turystycznej	1. Konserwacja, renowacja i inne działania służące poprawie stanu zachowania zabytków nieruchomych: obiektów budownictwa obronnego (mury, baszty, zamki, twierdze, zespoły fortyfikacji, zespoły koszarowe, budowle obronne itp.), obiektów przemysłu i techniki (fabryki, młyny, wiatraki, kuźnie, wieże ciśnień, hale produkcyjne, browary, gorzelnie itp.), obiektów gospodarczych (magazyny, spichlerze, stajnie, stodoły i inne obiekty w obrębie zespołów folwarcznych, zagród itp.), obiektów mieszkalnych miast i wsi (dwory, pałace, wille, kamienice, tradycyjne obiekty budownictwa wiejskiego, zagrody itp.), obiektów użyteczności publicznej (ratusze, szkoły, szpitale, przytułki, sądy, dworce, karczmy itp.).2. Adaptacja na cele kulturalne, edukacyjne, turystyczne obszarów i obiektów poprzemysłowych i powojaskowych, pokoleniowych.3. Ochrona i konserwacja: zabytków archeologicznych, zbiorów muzealnych i archiwaliów, zabytków ruchomych.4. Montaż w obiektach zabytkowych urządzeń niezbędnych dla zapewnienia właściwych warunków przechowywania i eksponowania zabytków ruchomych, muzealiów oraz trwałego zachowania i użytkowania tych budowli.
	Ochrona i ekspozycja charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, w tym zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej	
3. BADANIE, DOKUMENTACJA I PROMOCJA	Poszerzanie wiedzy dotyczącej dziedzictwa kulturowego regionu	1. Specjalistyczne opracowania badawczo-dokumentacyjne obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych obejmujące: inwentaryzacje architektoniczno-konserwatorskie, ekspertyzy

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

DZIEDZICTWA KULTUROWEGO		techniczne i konserwatorskie, badania konserwatorskie, architektoniczne i archeologiczne, programy prac konserwatorskich i restauratorskich. 2. Współpraca z instytucjami kultury oraz jednostkami naukowymi w zakresie rozpoznania regionalnego dziedzictwa kulturowego oraz wymiany informacji o jego zasobach. 3. Rozbudowa warstwy dziedzictwa kulturowego w ramach Systemu Informacji Przestrzennej.
	Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym	1. Promocja najcenniejszych zabytków, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o odrębności i specyfice regionu. 2. Wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym województwa pomorskiego – w szczególności: przygotowanie i organizacja konferencji naukowych, publikacje książkowe i foldery, organizacja konkursów, popularyzacja dobrych praktyk związanych z opieką i gospodarowaniem zabytkami.
	Szeroki dostęp do informacji o dorobku kultury regionalnej	1. Cyfryzacja i udostępnianie materialnych i niematerialnych zasobów kultury regionu. 2. Udostępnianie baz danych o zabytkach przy użyciu nowoczesnych technologii.
4.OPIEKA NAD ZABYTKAMI STANOWIĄCYMI MIENIE I WŁASNOŚĆ SAMORZĄDU WOJEWÓDZTWA POMORSKIEGO	Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym	1. Specjalistyczne opracowania badawczo-dokumentacyjne obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym obejmujące: inwentaryzacje architektoniczno-konserwatorskie, ekspertyzy techniczne i konserwatorskie, badania konserwatorskie i architektoniczne, programy prac konserwatorskich i restauratorskich, dokumentacje projektowe.
	Poprawa stanu obiektów i zespołów zabytkowych	1. Działania uwzględniające w szczególności poprawę stanu zachowania: obiektów użyteczności publicznej (szkoły, szpitale, instytucje kultury, itp.), obiektów gospodarczych (magazyny, obory, stajnie, stodoły i inne obiekty w obrębie zespołów folwarcznych, zagród itp.), obiektów mieszkalnych miast i wsi (dwory, pałace, wille, kamienice, tradycyjne obiekty budownictwa wiejskiego, zagrody itp.), obiektów budownictwa obronnego (mury, baszty, zamki, budowle obronne itp.), obiektów przemysłu i techniki (spichlerze, mosty, hale przemysłowe itp.), parków, ogrodów, zieleni komponowanej. 2. Rewitalizacja zabytkowych zespołów ruralistycznych i fragmentów zespołów urbanistycznych. 3. Rewitalizacja zespołów zabytkowej zieleni i małej architektury.
	Koordinacja działań dotyczących zachowania, eksponowania i promocji walorów dziedzictwa kulturowego między różnymi jednostkami	1. Współpraca z administratorami sąsiednich nieruchomości, w celu uzyskania spójnego i atrakcyjnego efektu zagospodarowania przestrzeni (w szczególności na obszarach zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych Gdańska, Sopotu, Gdyni, Słupska i Ustki).

organizacyjnymi województwa pomorskiego	2. Uczestniczenie w wojewódzkich, krajowych i europejskich programach ochrony zabytków oraz tworzenie własnych tematycznych programów ochrony zabytków.
Ekspozowanie wartości kulturowych obiektów – niezależnie od ich przeznaczenia	1. Wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym województwa pomorskiego – w szczególności: konferencje naukowe, publikacje książkowe i foldery, organizacja konkursów. 2. Organizacja elementów fizycznie ekspozujących walory kulturowe: tablic informacyjnych oraz ekspozycji multimedialnych, iluminacja obiektów, wykonanie prac naprawczych i porządkowych elementów
Podnoszenie kwalifikacji administratorów obiektów	1. Organizacja lub delegowanie na szkolenia w zakresie: przygotowania prac budowlano-konserwatorskich dotyczących obiektów zabytkowych, aktywnego zarządzania zasobem zabytkowym, przygotowania oferty edukacyjnej i ekspozowania walorów dziedzictwa kulturowego. 2. Popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowania obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, udostępnianie w Internecie baz danych o zabytkach. ⁹

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego 2030.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030 został przyjęty przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 29 grudnia 2016 r. uchwałą nr 318/XXXX/16. Plan stanowi jeden z dwóch, obok Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2020, podstawowych dokumentów prowadzenia polityki regionalnej.

W dokumencie tym określono główne cele o charakterze ogólnym określające finalny stan przestrzeni w perspektywie do 2030 r. Plan uwzględnia zasady stosowania rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych dostosowanych do istniejących uwarunkowań przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, w tym poszanowania tożsamości kulturowej istniejących struktur. W szczególności uwzględnia zachowanie i odtwarzanie dawnych układów i funkcji terenów zielonych. Ważnym kierunkiem działania jest również wzmacnianie istniejących oraz nadawanie nowych funkcji obiektom zabytkowym nieużytkowanym w celu efektywnego i racjonalnego gospodarowania zasobami dziedzictwa kulturowego, podnoszenia atrakcyjności poszczególnych obszarów oraz tworzenia miejsc pracy.

Podmiotem odpowiedzialnym za realizację Planu jest Zarząd Województwa Pomorskiego, który w celu efektywnego prowadzenia polityki przestrzennej będzie współdziałał z wieloma partnerami funkcjonującymi na różnych poziomach zarządzania przestrzenią. Należą do nich m. in: samorządy gminne, będące podmiotem planowania

⁹ Program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego, str. 45-52

miejscowego, odpowiedzialne za sporządzanie studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz stanowienie aktów prawa miejscowego w formie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. W odniesieniu do nich Plan stanowi podstawę do prowadzenia dialogu terytorialnego na etapie prac nad zmianą obowiązującego studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, składania wniosków i informacji do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Na etapie zawiadomienia przez gminy o przystąpieniu do ich opracowania, uzgadniania projektów studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego w zakresie zgodności z ustaleniami Planu, uzgadniania projektów miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w zakresie zgodności z ustaleniami Planu (zadaniami samorządowymi), stanowiącymi inwestycje celu publicznego o znaczeniu ponadlokalnym, które wynikają z dokumentów przyjętych przez odpowiednie organy, w szczególności sejmik województwa (np. w wieloletniej prognozie finansowej)¹⁰.

Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego (MOF) Malborka na lata 2014-2020.

Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego (MOF) Malborka na lata 2014-2020 opracowana została w celu realizacji ponadlokalnych, wspólnych działań rozwojowych, wychodzących poza granice jednej gminy. Jest ona narzędziem realizacji wspólnej polityki społeczno – gospodarczej z wykorzystaniem zintegrowanych przedsięwzięć strategicznych.

Strategia powstała w oparciu o zasadę zrównoważonego rozwoju, a więc rozwoju z zachowaniem odpowiednio ukształtowanych relacji pomiędzy wzrostem gospodarczym a dobrym stanem środowiska i wysoką jakością życia człowieka (w tym jego zdrowiem). Do najważniejszych działań w ramach opracowywanej Strategii należą:

- a. diagnoza obecnej sytuacji społeczno – gospodarczej MOF Malborka, dokonanej z użyciem metody desk research;
- b. analiza SWOT MOF Malborka w 3 głównych obszarach- zagospodarowanie przestrzenne i infrastruktura, kapitał ludzki i gospodarka wraz z wnioskami;
- c. określenie wizji, misji rozwoju MOF Malborka;
- d. wyznaczenie obszarów priorytetowych, celów strategicznych i operacyjnych wraz ze wskazaniem wskaźników monitorowania Strategii oraz projektów kluczowych;
- e. propozycja systemu wdrażania, monitoringu i ewaluacji Strategii oraz modelu finansowania i kształtowania się przyszłej współpracy w ramach Partnerstwa.

Celem strategii jest by jego partnerzy działali wspólnie i we współpracy opracowywali projekty inwestycyjne przeznaczone do wsparcia w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego 2014-2020. Ważne jest by partnerzy projektowali rozwój nie tylko w skali jednego partnerstwa lecz wykorzystywali

¹⁰ Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego 2030, str. 221

szerszy potencjał. Dzięki temu projekty nie będą się powielają, a ich realizacja będzie spójna i zrównoważy rozwój całego obszaru.

Jednym z partnerów współtworzących obszar funkcjonalny jest Gmina Stare Pole. Poza nią do MOF Malborka należą następujący partnerzy:

- a. Miasto Malbork,
- b. Miasto i Gmina Sztum,
- c. Gmina Malbork,
- d. Gmina Stare Pole,
- e. Miasto i Gmina Nowy Staw,
- f. Powiat Sztumski (Miasto i Gmina Sztum, Miasto i Gmina Dzierzgoń, Gmina Mikołajki Pomorskie, Gmina Stary Dzierzgoń, Gmina Stary Targ),
- g. Powiat Malborski (Gmina Malbork, Gmina Nowy Staw, Gmina Lichnowy, Gmina Miłoradz, Gmina Stare Pole).

Miasto Malbork zostało uznane za lidera Partnerstwa (i miasto delimitujące obszar funkcjonalny) ze względu na jego dominujący potencjał społeczny, kulturowy i gospodarczy oraz z uwagi na największy zakres planowanych przez jego władze działań wyznaczonych do realizacji w ramach strategii (projekty kluczowe).

Obszar oddziaływania MOF Malborka obejmuje dwa powiaty- Malborski oraz Sztumski, gdzie Miasto Malbork uznane zostało miastem z obszarem obsługi przekraczającym granice powiatu, oddziaływującym na Partnerów i świadczącym funkcje usługowe (szkolnictwo średnie, usługi publiczne, inne) dla poszczególnych ww. Partnerów, których terytoria stanowią obszar powiązany z nim funkcjonalnie. Partnerzy projektu planują jednak formalną ekspansję Partnerstwa o kolejne gminy Powiatu Malborskiego i Sztumskiego, które metodologicznie wchodzi w skład MOF Malborka (Miejskie obszary Funkcjonalne obejmują w całości obszar danej gminy) celem zapewnienia większej synergii i aktywizacji działań prorozwojowych w wybranych obszarach strategicznej współpracy na terenie MOF Malborka.¹¹

Strategicznymi obszarami współpracy, które poddano diagnozie i analizie SWOT, a następnie dla których – na podstawie uzyskanych wyników – sformułowano cele strategiczne, cele operacyjne i kierunki działania uznano:

- a. zagospodarowanie przestrzenne, infrastruktura i środowisko naturalne,
- b. kapitał społeczny
- c. gospodarkę.

Wizją MOF Malborka jest: „Miejski Obszar Funkcjonalny Malborka rozwiniętym gospodarczo centrum turystycznym subregionu, obszarem aktywnych mieszkańców i proekologicznych postaw”, natomiast misją: „Budowanie zintegrowanego potencjału społeczno – gospodarczego MOF Malborka w oparciu o zasadę zrównoważonego rozwoju, w tym m.in. pobudzanie lokalnej przedsiębiorczości, tworzenie sprzyjających warunków inwestycyjnych, poprawa dostępności komunikacyjnej oraz spójna promocja

¹¹ Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego (MOF) Malborka na lata 2014-2020, str. 9-10

różnorodnych produktów turystycznych, tworzonych w oparciu o lokalne walory przyrodniczo – kulturowe, z poszanowaniem środowiska naturalnego”¹².

Na końcu przedstawiono w postaci tabeli wnioskujące z przyjętych kierunków działania projekty kluczowe wybrane na podstawie określonych kryteriów strategicznych i merytorycznych; powstałe w wyniku konsultacji społecznych i spełniające wymogi dofinansowania w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2014-2020, wskazane przez partnerów MOF Malborka.

Większość projektów kluczowych nie dotyczy bezpośrednio gminy Stare Pole, zwłaszcza w najważniejszej z punktu widzenia niniejszego Programu dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Tylko jeden z takich projektów odnosi się wprost do tego kontekstu, ale niestety tylko pośrednio, w dalszej perspektywie, może być wiązany z walorami dziedzictwa kulturowego terenów gminy Stare Pole¹³. W ogóle należy zauważyć, że w Strategii Rozwoju problematyka konserwatorska i zabytkoznawcza nie jest szczególnie eksponowana, rzadko bywa formułowana explicite i nie znajduje twardego, wiążących zapisów w projektowanej wizji i celach rozwoju. Autorzy tego dokumentu koncentrują się raczej na zagadnieniach gospodarczych, dotyczących innowacyjności i nowych technologii, kapitału ludzkiego, aktywności społecznej, edukacji, zdrowia i turystyki; wszelkie odniesienia do środowiska dotyczą w większości walorów przyrodniczych i naturalnych, nie kulturowych. W zasadzie tylko w zapisach poświęconych turystyce, czy to w diagnozie, czy w formułowaniu celów i działań, pojawiają się nieliczne zapisy dotyczące dziedzictwa i krajobrazu kulturowego. Przypomnieć można zaledwie kilka z nich.

W diagnozie pierwszego strategicznego obszaru współpracy, którym jest zagospodarowanie przestrzenne, infrastruktura i środowisko naturalne, w pkt. 3.3.5. Turystyka, skonstatowano, że wyznaczenie Malborka na lidera obszaru funkcjonalnego wynika między innymi z dziedzictwa kulturowego i bogatej historii, które przyciągają do tego miasta turystów z Polski i z zagranicy. Podkreślono również walory przestrzenne historycznego centrum Sztumu objętego ochroną konserwatorską. W podsumowaniu podano, że „atrakcją turystyczną obszaru MOF Malbork stanowią zachowane zabytki kultury materialnej okresu gotyku (architektura sakralna) oraz z czasów menonitów (domy podcieniowe)”²⁴. W analizie SWOT trzeciego strategicznego obszaru współpracy, którym jest gospodarka, wśród mocnych stron wymieniono dwa aspekty odnoszące się do przekazu historycznego i krajobrazu kulturowego obszaru:

¹² Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego (MOF) Malborka na lata 2014-2020, str. 88

¹³ Mowa tu o wyodrębnionym w ramach celu strategicznego CS.1.2. Atrakcyjność turystyczna katalizatorem dynamicznego rozwoju gospodarczego, projekcie realizowanym przez Miasto Malbork, sformułowanym jako: Wyeksponowanie przestrzeni wokół malborskiego zamku – obiektu UNESCO oraz nadanie nowych funkcji turystycznych, kulturalnych, edukacyjnych i społecznych Letniej Rezydencji Wielkiego Mistrza Krzyżackiego w Sztumie poprzez utworzenie Pomorskiego Parku Historii i Kultury na szlaku dziedzictwa kulturowego – Międzynarodowym Szlaku Zamków Gotyckich w ramach MOF, wśród partnerów wymieniono tu m.in. Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Starym Polu; trasa szlaku kulturowego będzie przechodziła przez tereny gminy. Porównaj: Strategia Rozwoju..., str. 109.

- a. „Unikalne w skali światowej dziedzictwo kultury – zamek w Malborku, Sztumie (Szlak Zamków Gotyckich), zabytki gotyckiej architektury sakralnej i kultury mennonickiej”;
- b. „Atrakcyjne warunki krajobrazowo – przyrodnicze wpływające na atrakcyjność turystyczną MOF Malborka i sprzyjające rozwojowi agroturystyki”¹⁴.

Trzeba jeszcze zwrócić uwagę na niestety mało pozytywny z punktu widzenia dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami zapis zawarty w diagnozie, mówiący o niskich nakładach finansowych przeznaczanych na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Wydatki te „kształtują się na poziomie niższym od średniej krajowej i wojewódzkiej (..) i w 2012 roku wyniosły one 1,11 zł / 1 mieszkańca MOF Malborka, podczas gdy wartość ta na poziomie krajowym wyniosła 4,72 zł, a na poziomie wojewódzkim 4,95 zł (ponad czterokrotnie więcej)”¹⁵.

Generalnie, ze względu na oszczędny sposób eksponowania wartości historycznych i naukowych związanych z dziedzictwem i krajobrazem kulturowym, Strategia Rozwoju MOF Malborka jest dokumentem, z którym program opieki nad zabytkami, nie tylko Gminy Stare Pole, ale każdej jest zawierającej się w tym obszarze funkcjonalnym, nie tyle powinien szukać zgodności, co raczej komplementarności i uzupełnienia. Ze względu na niedostatki Strategii Rozwoju w tej dziedzinie wskazane byłoby formułowanie celów i kierunków działań, zgodnych z ogólną filozofią rozwoju obszaru funkcjonalnego, ale bardziej akcentujących kontekst nawiązujący do przekazu dziejowego i zabytkowych walorów regionu, Żuław i Powiśla. Rolę tą powinny wypełniać nie tylko cząstkowe programy opieki nad zabytkami poszczególnych gmin, lecz przede wszystkim program sformułowany na poziomie powiatu, którego konieczność opracowania jest jednym z postulatów niniejszego opracowania.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

5.1 Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

Strategia Rozwoju Gminy Stare Pole na lata 2008-2020

Strategia Rozwoju Gminy Stare Pole na lata 2008-2020 przyjęta została przez Radę Gminy Stare Pole uchwałą nr XX/145/2008 z dnia 27 listopada 2008 r. Jest ona podstawowym dokumentem programowym i rozwojowym Gminy Stare Pole, a także niezbędnym instrumentem realizacji polityki rozwoju. W dokumencie określono główne kierunki rozwoju gminy i projekty inwestycyjne mające służyć realizacji celów strategicznych w okresie programowania na lata 2008-2013. W perspektywie programowania polityki rozwoju, strategie są instrumentem kreowania i realizacji polityki w skali lokalnej, regionalnej i krajowej. Polityka rozwoju regionalnego w związku ze zmianami w naszym kraju staje się podstawowym kierunkiem decentralizacji oraz

¹⁴ Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego (MOF) Malborka na lata 2014-2020, str. 81

¹⁵ Strategia Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego (MOF) Malborka na lata 2014-2020, str. 45

podnoszenia konkurencyjności regionów w tym najsilniejszych jednostek podziału administracyjnego którymi są gminy.

Na podstawie przeprowadzonej analizy SWOT, która została wykonana dzięki przeprowadzonych w ramach konsultacji społecznych oraz wyników ankiet wyodrębniono silne i słabe strony, a także szanse i zagrożenia:

Silne strony	- potencjał rolniczy i wysoka wartość rolniczej przestrzeni produkcyjnej,- istnienie silnego ośrodka koncentracji i rozwoju gospodarczego i społecznego, dobrze wyposażonego w niezbędną infrastrukturę, jakim jest Stare Pole,- silna baza dydaktyczno szkoleniowa Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego Oddział w Starym Polu służąca aktywizacji życia gospodarczego; baza hotelowa, duże doświadczenie w działalności promocyjnej,- aktywność władz Gminy i liderów gospodarczych,- potencjał przyrodniczy, wysokie walory obszaru wynikające z położenia geograficznego przy Nogacie,- położenie w sąsiedztwie aglomeracji Gdańska (Trójmiejskiej) – ośrodka koncentracji gospodarczej dużego rynku na towary i usługi, a także ośrodków Malborka – turystyka europejska i światowa, oraz Elbląga - silny ośrodek miejski,- położenie Gminy w ciągu układu komunikacyjnego kolejowego o znaczeniu międzynarodowym i krajowym,- aktywność gospodarcza ludności, kilka ośrodków wiejskich, jak: Stare Pole, Krzyżanowo,- ogólnie korzystny stan zagospodarowania wsi i dobry estetyczny wygląd wielu gospodarstw rolnych,- rozwinięta infrastruktura techniczna tj. woda, gaz oraz telefonizacja.
Słabe strony	- niezakończone procesy restrukturyzacji gospodarstw rolnych, brak efektywnych procesów restrukturyzacyjnych byłych dużych państwowych zakładów rolnych w wielu wsiach,- niezakończone przedsięwzięcia inwestycyjne w zakresie infrastruktury technicznej niezbędnej dla funkcjonowania gospodarstw w wielu wsiach oraz potrzeba modernizacji sieci przesyłowej Centralny Wodociąg Żuławski,- słabo rozwinięta sieć sklepów wiejskich,- brak propozycji na wykorzystanie możliwości rozwoju turystyki wiejskiej, sportu i rekreacji,- hałas, codzienna uciążliwość dla ludności w związku z położeniem przy lotnisku w Królewnie Malborskim i Starym Polu przy drodze,- wysokie potrzeby w zakresie melioracji i kompleksowego uporządkowania systemów przeciwpowodziowych.
Szanse	- sprzyjająca polityka regionalna w tym adresowana do rozwoju obszarów wiejskich, ze strony Rządu i władz wojewódzkich,- istnienie systemu instrumentów wspierających procesy aktywizacji gospodarczej, tworzenia-działalności pozarolniczej na terenach wiejskich,- bliskie sąsiedztwo dobrze zorganizowanego rynku hurtowego produktów rolnych: Giełda Rynek Hurtowy w Elblągu i możliwości współpracy, kooperacji w tym zakresie,

	- zwiększenie się dostępności do kapitałów i środków pomocowych w tym pochodzących z Unii Europejskiej.
Zagrożenia	- brak stabilności w polityce wspierania rozwoju obszarów wiejskich gospodarki rolnej, - sprzyjającej polityki rozwoju rolnictwa m.in., poziom cen na artykuły rolne, możliwości bezpośredniego zbytu produkcji rolnej, - wejście do Wspólnego Rynku Europejskiego prowadzi do zwiększonej konkurencyjności części produkcji rolnej. ¹⁶

W analizie SWOT, w podrozdziale „Identyfikacja problemów, strefa gospodarcza” zwrócono uwagę na konieczność wykonania remontów zabytkowych domów podcieniowych¹⁷. To jedyne bezpośrednie odniesienie do tematyki dziedzictwa kulturowego w tej części opracowania. Inne sformułowania odnoszą się do niej pośrednio.

W Strategii wyodrębniono listę zadań mających się przyczynić do poprawy zaistniałej sytuacji, m.in. odniesiono się do tematyki ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, tj.:

Zadanie pn.: „Poprawa stanu środowiska kulturowego”:

- a. budowa i modernizacja świetlic wiejskich i szkolnej,
- b. edukacja teatralna,
- c. remont i bieżące utrzymanie zabytków kultury materialnej.

Zadanie pn.: „Zmiany w sposobie użytkowania terenu”:

- a. przygotowanie terenów pod budownictwo mieszkaniowe i usługowe,
- b. zagospodarowanie międzywałów rzeki „Nogat”. (również turystyczne).

Zadanie pn.: „Poprawa warunków i jakości życia mieszkańców”:

- a. zorganizowanie boiska do gry w piłkę w każdym sołectwie i w większych skupiskach mieszkaniowych,
- b. budowa mieszkań socjalnych,
- c. dostosowanie pomieszczeń Ośrodka Zdrowia do wymogów
- d. ustawy o Zakładach Opieki Zdrowotnej,
- e. zorganizowanie placów zabaw, skwerków i ostoi przyrodniczej do wykorzystania w działaniach plenerowych.
- f. budowa cmentarza.¹⁸

Misją Gminy Stare Pole jest: Gmina Stare Pole to gmina atrakcyjna rolniczo i silna gospodarczo, o dużych walorach przyrodniczych, rekreacyjnych, stwarzająca przyjazne warunki do inwestowania, dbająca o rozwój infrastruktury technicznej. Gmina Stare Pole to obszar o stale rozwijającej się infrastrukturze technicznej, rozbudowującej się bazie turystycznej – rekreacyjnej z czystym środowiskiem naturalnym stwarzająca przyjazne warunki do inwestowania i rozwijania działalności gospodarczej¹⁹.

¹⁶ Strategia Rozwoju Gminy Stare Pole na lata 2008-2020, str. 29-31

¹⁷ Strategia Rozwoju Gminy Stare Pole na lata 2008-2020, str. 31

¹⁸ Strategia Rozwoju Gminy Stare Pole na lata 2008-2020, str. 33-34

¹⁹ Strategia Rozwoju Gminy Stare Pole na lata 2008-2020, str. 34

W misji nie odniesiono się do zasobów i walorów krajobrazu kulturowego oraz do dziedzictwa kulturowego regionu.

W strategii wytypowane zostały trzy priorytety rozwoju, związane z nimi cele strategiczne oraz przyporządkowane celom zadania, które określa tabela:

Priorytet	Cel	Zadania
Rozwój lokalnej gospodarki	Tworzenie mechanizmów wsparcia dla lokalnej gospodarki.	1.wprowadzenie systemu ulg podatkowych, 2.ułatwienia w rejestracji dla podmiotów gospodarczych, 3.uruchomienie instytucji kredytowo-pożyczkowych, 4.udostępnianie terenów inwestycyjnych, 5.powoływanie instytucji zrzeszających przedsiębiorców.
	<u>Rozwój gospodarki rolnej</u>	1.wspieranie przedsięwzięć w zakresie dostosowywania gospodarstw do wymogów Unii Europejskiej oraz warunków stawianych przez rynek, 2.wspieranie inwestycji w zakresie przetwórstwa rolno - spożywczego, <u>3.wspieranie przekształceń gospodarstw rolnych w gospodarstwa o funkcji Agroturystycznej.</u>
	Rozwój małej i średniej przedsiębiorczości	1.rozwój usług rozrywkowo-rekreacyjnych, 2.rozwój usług gastronomicznych, 3.wspieranie działań dostosowawczych do standardów Unii Europejskiej.
	<u>Rozbudowa zaplecza turystycznego</u>	<u>1.wyznaczanie nowych szlaków turystycznych, tras rowerowych,</u> <u>2.budowa ciągów spacerowych,</u> <u>3.budowa ścieżek rowerowych,</u> 4.wspieranie przedsięwzięć turystyczno -rekreacyjnych, <u>5.rozbudowa oferty kulturalnej,</u> 6.rozwój infrastruktury turystycznej. 7. dostęp do turystyki wodnej, <u>8. urządzenie, porządkowanie terenów zielonych – parków i innych miejsc wypoczynku.</u>
	<u>Promocja</u>	<u>1.promocja produktów turystycznych regionu,</u> 2.uczestnictwo w imprezach promocyjno - handlowych,

		3.oferta turystyczna w Internecie, 4. rozwój kontaktów międzynarodowych instytucji gminnych.
	<u>Rozwój sieci osadniczej oraz wspieranie działań w zakresie bezpiecznych warunków życia</u>	<u>1.poprawa estetyki obiektów.</u> 2.poprawa warunków życia i pracy, 3.rozwój budownictwa mieszkaniowego, 4.poprawa bezpieczeństwa (monitoring, patrole policji). <u>5. budowa, przebudowa, remont wyposażenie obiektów małej architektury.</u>
Restrukturyzacja i unowocześnienie struktury funkcjonalno-przestrzennej	<u>Rozwój infrastruktury drogowej</u>	1.budowa połączeń- tras dojazdowych do drogi krajowej22 2.modernizacja dróg przebiegających przez gminę (powiatowe, gminne), 3.rozbudowa połączeń drogowych, <u>4.rozwój układu ścieżek rowerowych wraz z infrastrukturą towarzyszącą.</u>
	Rozwój pozostałej infrastruktury technicznej	1.budowa, rozbudowę i modernizację systemów i urządzeń odprowadzania i oczyszczania ścieków, 2.doskonalenie systemu gospodarowania odpadami stałymi, 3.wprowadzanie nowych technologii w zakresie źródeł energii cieplnej.
	<u>Rozwój infrastruktury informatycznej</u>	1.budowa, rozbudowa sieci systemu teleinformatycznego, <u>2.informatyzacja usług publicznych.</u> <u>3.rozpowszechnianie dostępu do Internetu.</u>
Rozwój struktury społecznej	<u>Rozwój systemu edukacji</u>	1.wspieranie różnorodnych form kształcenia, <u>2.wzbogacanie oferty szkoleniowej.</u> 3.rozwijanie różnorodnych form kształcenia dorosłych, 4.utworzenie systemu finansowego wsparcia najuboższych.
	<u>Unowocześnianie infrastruktury usług społecznych</u>	<u>1.rozbudowa obiektów sportowych.</u> <u>2.wyposażenie placówek oświatowych w pracownie tematyczne.</u> 3.pomoc placówkom pomocy społecznej, <u>4.pomoc placówkom kultury.</u>
	<u>Promowanie postaw obywatelskich i udziału sektora pozarządowego w rozwoju gminy</u>	<u>1.wspieranie rozwoju sektora organizacji pozarządowych.</u> <u>2.wsparcie dla działań i uczestnictwa gminy oraz organizacji pozarządowych w lokalnych i regionalnych organizacjach w szczególności wsparcie</u>

		<u>udziału Gminy Stare Pole w procesach rozwoju obszarów wiejskich.</u> <u>3.wsparcie aktywności społecznej mieszkańców poprzez udział gminy w Lokalnej Grupie</u> <u>Działania w zakresie wspomagania wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.</u> 4.współpraca z organizacjami pozarządowymi samorządu Gminy Stare Pole , <u>5.wspieranie aktywności społecznej mieszkańców.</u> 6. instytucjonalna współpraca międzynarodowa.²⁰

W Strategii nie występują sformułowania typowe dla charakterystyki priorytetów, celów i zadań, które eksponowałyby wątki związane z ochroną dziedzictwa kulturowego gminy. W niniejszym programie postuluje się konieczność podjęcia przez władze Gminy Stare Pole inicjatyw i działań zmierzających do poprawy tego stanu rzeczy. Należy dokonywać zmian w analizowanych dokumentach i uwzględniać problematykę dziedzictwa kulturowego regionu oraz problematykę ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole, uchwalone Uchwałą Nr XXXVI/254/2010 Rady gminy Stare Pole z dnia 17 sierpnia 2010 r. nie stanowi, co wynika z ustawy i co stwierdzono we wstępie tego opracowania, aktu prawa miejscowego. Studium jest dokumentem określającym politykę przestrzenną gminy oraz planowany sposób zagospodarowania jej obszaru, stanowiąc równocześnie podstawę do opracowania przez wójta miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

²⁰ Strategia Rozwoju Gminy Stare Pole na lata 2008-2020, str. 35-37

*źródło: www.starepole.pl;

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania
przestrzennego Gminy Stare Pole

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole składa się z dwóch zasadniczych części, z których każda zawiera tekst oraz mapę w skali 1 : 10.000. W części pierwszej, nazwanej *Synteza uwarunkowań* przedstawiono wszelkie uwarunkowania, w tym zewnętrzne i wewnętrzne, wpływające na kierunki i strukturę zagospodarowania przestrzennego gminy, natomiast w części drugiej, po wykonanej syntezie, kierunki te zostały określone²¹.

Z punktu widzenia Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2019-2022 najważniejszymi zapisami zawartymi w studium będą te, które determinują problematykę ochrony konserwatorskiej, stanowią jej uzupełnienie lub bezpośrednio się do tej dziedziny odnoszą. Zapisy te prezentują się następująco:

Część pierwsza studium – *Synteza uwarunkowań*.

Wśród uwarunkowań zewnętrznych sprzyjających rozwojowi gminy wymieniono m.in.: „położenie przy szlaku kolejowym Berlin – Szczecin – Koszalin – Gdańsk – Olsztyn – Kaliningrad; atrakcyjne położenie przy korytarzu ekologicznym rzeki Nogat – stanowiącym element ochrony przyrody i krajobrazu o znaczeniu europejskim (ECONET Polska), a także stwarzającym potencjalne możliwości rozwoju turystyki i sportów wodnych oraz wypoczynku nadwodnego; bliskie sąsiedztwo atrakcyjnych ośrodków turystyki krajoznawczej (Malbork, Elbląg, Frombork, Pasłęk, Kwidzyn) oraz bogatych krajozrazowo

²¹ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole, str. 4

i kulturowo obszarów (Żuławy Wiślane, Wysoczyzna Elbląska, Mierzeja Wiślana, Dolina Wisły) sprawiające, że gmina Stare Pole zawsze znajdzie się na szlakach turystycznych, motorowych, rowerowych, pieszych i wodnych, bliskie sąsiedztwo Malborka, dla którego wieś Królewo stanowi strefę podmiejską"²².

Wśród czynników wewnętrznych sprzyjających rozwojowi gminy wymieniono także czynniki kulturowe, które określono jako: „*bogactwo kulturowe w postaci zachowanych układów ruralistycznych wsi wraz z obiektami o wysokich walorach kulturowych, założeniami dworskoparkowymi, zabytkowymi cmentarzami tworzącymi niepowtarzalny klimat i charakter obszaru, będący identyfikatorem przestrzeni i miejsca; zachowane elementy krajobrazu kulturowego Żuław Wiślanych, w tym układu sieci drożnej, rozłogów a także systemu wodno-melioracyjnego wraz z charakterystycznymi skupiskami zieleni przydrożnej, śródpolnej i parkowej*”²³.

Część druga studium – *Kierunki zmian w strukturze przestrzeni gminy oraz w przeznaczeniu terenu.*

Za główny kierunek zmian uznano w studium harmonijny, zrównoważony rozwój struktury przestrzennej gminy, wykorzystujący zasoby naturalne, walory przyrodnicze, kulturowe i krajobrazowe; rozwój służący budowaniu tożsamości oraz zapewniający wzrost jakości zamieszkania, pracy, obsługi ludności i wypoczynku. Określając główne cele polityki przestrzennej skupiono się na zagadnieniach związanych z ochroną środowiska przyrodniczego, ekologią oraz wzrostem produkcji rolnej, nie akcentując *explicite* problematyki kulturoznawczej, w tym odnoszącej się do ochrony zabytków.

Podobnie ujęto w strategii kierunki przekształceń struktury przestrzennej gminy, gdzie tylko raz odwołano się do wartości wynikających z przekazu historycznego, postulując rozwój turystyki poprzez: „*wykorzystanie obiektów zabytkowych dla funkcji historycznych (bazy hotelowej, zajazdów itp.)*”²⁴.

Dalej w studium podzielono strukturę przestrzenną gminy na cztery strefy oraz wyznaczono ogólne ustalenia dotyczące zagospodarowania terenów; wśród nich znalazły się następujące postulaty:

- a. wspieranie działań mających na celu odtworzenie dawnych układów ruralistycznych z wykorzystaniem istniejących zabytkowych założeń (dla zabudowy mieszkaniowej),
- b. przekształcenie zabudowy dysharmonijnej wraz z jej modernizacją w nawiązaniu do tradycyjnych form architektury o dużych wartościach kulturowych (dla zabudowy przemysłowej i zabudowy zagrodowej) oraz utrzymywanie istniejących siedlisk rolniczych (dla zabudowy zagrodowej)²⁵.

Najważniejsze z punktu widzenia konserwatorskiego i zabytkoznawczego zapisy w studium znalazły się w rozdziale 4 poświęconym obszarom oraz zasadom ochrony

²² Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole, str. 4

²³ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole, str. 5

²⁴ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole, str. 8

²⁵ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole, str. 11-12

środowiska, przyrody i krajobrazu kulturowego oraz w rozdziale 5 w całości poświęconym obszarom i zasadom ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków.

W Rozdziale 4 cały podrozdział poświęcono ochronie krajobrazu kulturowego określając główne kierunki działania w tym zakresie poprzez:

- a. zachowanie krajobrazu wsi żuławskiej poprzez dopełnianie istniejących sieci osadniczych oraz nie wprowadzanie nowych terenów budowlanych z dala od istniejącej zabudowy,
- b. ograniczenie wysokości budynków mieszkalnych i usługowych do zabudowy istniejącej,
- c. pozostawienie terenu niezabudowanego, na przedpolu wsi, wskazanego, jako strefa krajobrazu chronionego przed nową zabudową,
- d. bezwzględna ochrona zadrzewień i zakrzewień, w tym głównie zadrzewień w obrębie terenów zabudowanych i zadrzewień przydrożnych oraz przywodnych,
- e. sukcesywne wprowadzanie nowych zadrzewień uzupełniających, o właściwościach dostosowanych do właściwości gleby i klimatu, wzdłuż rowów i cieków wodnych z uwzględnieniem wolnych pasów o szerokości 5 m pozostawionych w celu zapewnienia możliwości wykonania ich konserwacji,
- f. zachowanie rowów melioracyjnych i stacji pomp, jako elementu związanego bezpośrednio z krajobrazem żuław²⁶.

Rozdział 5 pn. „*Obszary i zasady dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej*” w całości poświęcony jest zagadnieniom z dziedziny ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Głównym celem jest ochrona wartości i zasobów kulturowych znajdujących się na obszarze gminy oraz akcentowanie i eksponowanie elementów współtworzących tożsamość gminy Stare Pole.

Dla obszarów o zachowanych walorach krajobrazowych wyznaczono strefy chronionego krajobrazu celem kształtowania właściwego krajobrazu kulturowego w dostosowaniu do jego wartości historycznych. Dla obszarów tych wskazane jest:

- a. ochrona panoramy wsi poprzez zakaz wprowadzania wysokich elementów dysharmonizujących (masztowych, o znacznej kubaturze i wysokości powyżej 3 kondygnacji lub 12 m n.p.t.), a także obiektów budowlanych z wykorzystaniem nietradycyjnych materiałów budowlanych w strefach chronionego krajobrazu,
- b. kształtowanie nowej zabudowy z zachowaniem skali i gabarytu budynku, formy dachów oraz materiałów budowlanych zgodnie z tradycją budowlaną regionu bądź harmonijnie z nią,
- c. zachowanie i właściwe utrzymanie zieleni wysokiej zarówno przydomowej, parkowej jak i liniowych obsadzeń dróg,
- d. uwzględnienie w nowym zagospodarowaniu terenu skali i gabarytów budynków oraz budowli istniejących.

²⁶ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole, str. 30

W Studium wskazano 15 obiektów wpisanych do rejestru Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Obiekty te podlegają ścisłej ochronie. Wszystkie prace budowlane na tych obiektach wymagają uzyskania zgody konserwatora.

Na terenie gminy znajdują się także zabytki archeologiczne, należą do nich:

- a. osada „Kaczynos”, numer decyzji 111/Archeol z roku 1970. W zakolu rzeki „Stary Nogat” zlokalizowano stanowisko archeologiczne, leżące przy wschodniej granicy obrębu geodezyjnego Kaczynos. Stanowiskiem jest osada wielokulturowa z warstwami osadnictwa wczesnośredniowiecznego, datowanego na XII – XIII wiek. Klasyfikacja kulturowa (etniczna) stanowiska: kultura polska,
- b. osada wczesnośredniowieczna. Na południe od centrum wsi Kraszewo, pomiędzy Kraszewem i Parwarkiem, zlokalizowana została osada wczesnośredniowieczna. Datowanie ustalono na XI – XII wiek, klasyfikacja kulturowa: kultura polska,
- c. osada w Ząbrowie, w północnej części,
- d. osada w Ząbrowie, w środkowej części. Na rysunku planu objęto miejsca odkrytych osad strefą ochrony archeologicznej.

Wszelkie działania inwestycyjne na terenie objętym strefą archeologiczną wymagają uzyskania zgody Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Na terenie gminy znajduje się szereg wsi o niezniszczonym układzie ruralistycznym. Uwzględnienie w zagospodarowaniu terenów objętych strefą historycznych form zagospodarowania. Są to wsie: Janówka, Ząbrowo, Kaczynos, Królewo, Kikojty, Szaleniec, Kławki, Złotowo oraz środkowa część wsi Stare Pole.

Zachowanie układu ruralistycznego w wymienionych wyżej miejscowościach stanowi priorytet przy podejmowaniu wszelkich działań realizacyjnych. Tereny o zachowanym czytelnym układzie ruralistycznym wskazuje się do objęcia ochroną konserwatorską. Dla wsi objętych ochroną konserwatorską obowiązuje:

- a. zachowanie układu ruralistycznego,
- b. zachowanie przebiegu nawierzchni dróg (brukowanych),
- c. zachowanie historycznych obiektów budownictwa i architektury,
- d. remont zachowanych budynków i zespołów z zachowaniem ich wartości historycznych i przestrzennych,
- e. zachowanie i właściwe utrzymanie zieleni wysokiej zarówno parkowej, cmentarnej, przydomowej jak i liniowych obsadzeń dróg,
- f. kształtowanie nowej zabudowy z zachowaniem linii zabudowy, skali i gabarytu budynku, formy dachów oraz materiałów budowlanych zgodnie z tradycją budowlaną regionu bądź harmonijnie z nią.

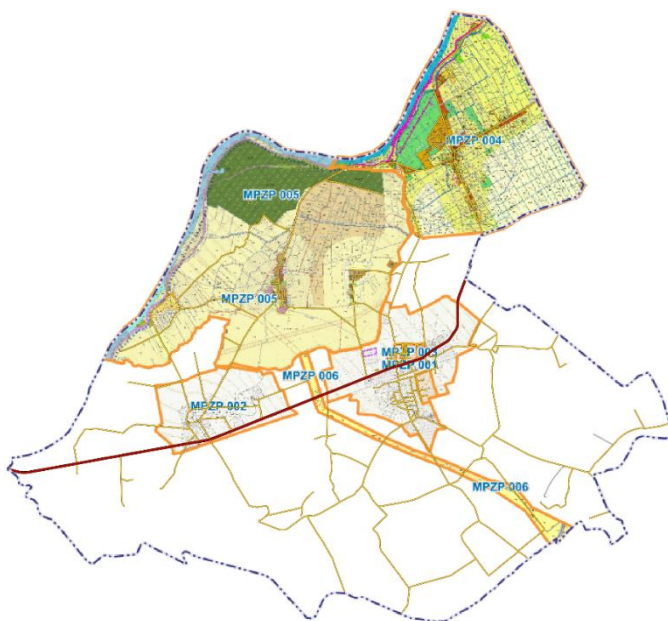
Na terenie gminy obiektem kultury współczesnej jest, wybudowany w latach 70-tych, pomnik krowy znajdujący się przy Pomorskim Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Starym Polu. Pomnik krowy, jedyny w Polsce, jest pomnikiem krowy rekordzistki pod względem mleczności (w czasach PRL-u dawała "rekordową" ilość mleka ok. 5000 l rocznie).²⁷

²⁷ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Stare Pole, str. 32-37

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego stanowią podstawę planowania przestrzennego w gminie. Gmina Stare Pole zajmuje powierzchnię 7922,6037 ha, z czego planami jest objęte 3599,41 ha, które stanowią 45,15% obszaru administracyjnego gminy. Obowiązuje 6 miejscowych planów lub ich zmian, 4 z nich powstały po wejściu w życie ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Pozostałe 2 plany zostały sporządzone i uchwalone po roku 1994 na podstawie ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. o planowaniu przestrzennym, lecz przed wejściem w życie obecnie obowiązującej ustawy z 2003 roku.

*źródło: www.starepole.pl

Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego
Gminy Stare Pole

Wykaz obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego na terenie Gminy Stare Pole (stan na 31.12.2018 r.):

Nr porządkowy	Nazwa planu	Pełna nazwa uchwały	Publikacja planu	Powierzchnia planu
1	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w gminie Stare Pole	Uchwała Nr XXVIII/213/2002 z dnia 7 października 2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w gminie Stare Pole	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego z dnia 19.02.2003 r. Nr 25 poz. 263	464,34 ha
2	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla wsi Królewo w gminie Stare Pole	Uchwała Nr XXVIII/214/2002 z dn. 7 października 2002 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Królewo w gminie Stare Pole	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego z dnia	292,64 ha

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

			19.02.2003 r. Nr 26 poz. 264	
3	Zmiana miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w gminie Stare Pole	Uchwała nr XX/144/2008 z dnia 27 listopada 2008 r. w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla wsi Stare Pole i Krzyżanowo w gminie Stare Pole	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego z dnia 02.03.2009 r. Nr 30 poz. 598	36,93 ha
4	Miejscowy plan zagospodarowania dla obrębu geodezyjnego Ząbrowo	Uchwała nr III/11/2010 z dnia 28 grudnia 2010 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania dla obrębu geodezyjnego Ząbrowo	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego z dnia 10.05.2011 r. Nr 52 poz. 1213	1046,98 ha
5	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obrębów geodezyjnych Janówka, Kaczynos, Kaczynos Kolonia, gmina Stare Pole	Uchwała nr V/30/2011 Rady Gminy Stare Pole z dnia 15 marca 2011 r. w sprawie: miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obrębów geodezyjnych Janówka, Kaczynos, Kaczynos Kolonia, gmina Stare Pole	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego z dnia 15.06.2011 r. Nr 71 poz. 1520	1694,71 ha
6	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego terenów w obrębach Szaleniec, Złotowo, Krzyżanowo, Kraszewo, Stare Pole i Królewo	Uchwała nr XII/101/2012 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 marca 2012 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenów w obrębach Szaleniec, Złotowo, Krzyżanowo, Kraszewo, Stare Pole i Królewo	Dziennik Urzędowy Województwa Pomorskiego z dnia 21.05.2012 r. poz. 1803	100,74 ha
Razem z wyłączeniem poz. 3				3599,41 ha

Problematyka konserwatorska, dotycząca ochrony przekazu dziejowego w jego materialnym i symbolicznym wymiarze, została uwzględniona we wszystkich omawianych mpzp przybierając jednak różną postać. Generalnie w planach starszych zapisy dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami są formułowane w sposób mało precyzyjny, nie zawsze zadawalający z punktu widzenia konserwatorskiego i niezbyt adekwatnie do zasobu wartości kulturowych występujących na terenie gminy. Dla przykładu w dwóch planach uchwalonych w 2002 roku dosyć ogólnie określa się zasady ochrony konserwatorskiej wyodrębniając arbitralnie dwie strefy oznaczone symbolami A i B:

- a. strefa konserwatorska „A” – jest to strefa pełnej ochrony konserwatorskiej, w której obowiązuje bezwzględny priorytet wymagań konserwatorskich, a wszystkie prace budowlane muszą uzyskać poparcie konserwatora zabytków,
- b. strefa konserwatorska „B” - jest to strefa pełnej ochrony konserwatorskiej, w której ochronie podlega utrzymanie istniejącego rozplanowania zabudowy, kubatura, charakter, gabaryt i kształt obiektów, forma ganków, dachów, gzymsów; podział terenu na działki, układ rowów melioracyjnych; kształt, rodzaj i miejsce zadrzewień. W obrębie tej strefy obowiązuje dostosowanie nowych obiektów oraz

zagospodarowanie terenu do zachowanych form historycznych, charakterystycznych na tym obszarze.

Ponadto w planach tych nie zostały wymienione i wskazane obiekty wpisane do rejestru zabytków, podobnie jak inne obiekty postulowane do ochrony ze względu na zachowane wartości historyczne, naukowe i zabytkowe.

W dwóch mpzp uchwalonych w 2010 r. i 2011 r., dotyczących miejscowości: Ząbrowo, Janówka, Kaczynos i Kaczynos Kolonia, problematyka konserwatorska sformułowana została w sposób nie budzący zastrzeżeń i adekwatny do zachowanego zasobu dziedzictwa. Projekty tych planów sporządzono już jednak bazując na kartach ewidencyjnych obiektów przeznaczonych do ujęcia w Gminnej Ewidencji Zabytków, w odniesieniu do przyjętego przez Radę Gminy *Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2009-2013*, w oparciu o opracowany na zlecenie Gminy Studium historyczno-konserwatorskie oraz po konsultacjach i w uzgodnieniu z Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. W planach tych kwestie ochrony krajobrazu kulturowego i tworzących go elementów materialnych oraz utrwalonym w materialnych nośnikach kontekście symbolicznym, rozpracowane zostały szczegółowo, co znalazło wyraz w precyzyjnych, merytorycznych i uzasadnionych z punktu widzenia prawnego ustaleniach dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami (w odniesieniu do występujących na obszarze gminy zabytków nieruchomych: obiektów, zespołów, obszarów i krajobrazów z kompozycjami zieleni wysokiej, drogami czy rozłogami pól). Dla przykładu w mpzp wsi Ząbrowo zagadnieniom konserwatorskim poświęcony został rozbudowany i wielostronicowy § 8 zatytułowany „*Ustalenia dotyczące zasad ochrony środowiska kulturowego*”, a następnie zawarte w tym paragrafie ustalenia zostały przytoczone w poszczególnych kartach terenu²⁸.

5.2 Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.

W związku z tym, że szczegółowa charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego nie jest wymagana przy opracowywaniu niniejszego programu, jednakże została opracowana przy realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2009-2013 postanowiono z uwagi na jej wysoką wartość edukacyjną i promocyjną umieścić ją w aneksie nr 1 do niniejszego programu.

5.2.1 Zarys historii obszaru gminy.

Gmina Stare Pole położona jest na Żuławach Wiślanych. Jest to kraina o specyficznych cechach dystynktywnych, dająca się łatwo wyodrębnić z otoczenia, tak w sensie geograficznym, jak i historycznym. Granice Żuław Wiślanych okazują się wyraźnie zaznaczone w topografii terenu, są czytelne i w zasadzie niezmiennie od wieków (poza częścią północną), a zawarty w ich ramach krajobraz kulturowy cechuje się tak wielką odrębnością, że nie można znaleźć dla niego bliskiej analogii. Nie spotkamy go w

²⁸ Uchwała Nr III/11/2010 Rady Gminy Stare Pole z dnia 28 grudnia 2010 r., str. 7-11

każdym razie na terenie Polski, pierwszym skojarzeniem okazałyby się dopiero tereny nadmorskie w Holandii. Drugą cechą krajobrazu żuławskiego jest jego jednorodność – nie ma drugiej krainy, w której poszczególne fragmenty wykazywałyby tak uderzające wzajemne podobieństwo; w zasadzie każdy skrawek ziemi żuławskiej jest identyczny, kształtowany według podobnych zasad przybierających konkretne i łatwo rozpoznawalne formy przestrzenne i architektoniczne. Tereny należące do gminy Stare Pole są na wskroś „żuławskie”. Wprawdzie nie leżą w centrum krainy, ale – jeśli można tak powiedzieć – położone są w samym „sercu Żuław”, w miejscu, gdzie fenomen żuławskiego krajobrazu objawia się ze szczególną intensywnością. Z trzech stron otoczone przez inne wiejskie gminy żuławskie (od zachodu – gmina Malbork, od północy – gmina Nowy Staw, od wschodu – gmina Gronowo Elbląskie i Markusy) zostały niejako zabezpieczone przed wpływami zewnętrznymi, zwłaszcza oddziaływaniem dużych ośrodków miejskich (takich jak Elbląg czy Malbork). Od południa natomiast zaznacza się, bardzo czytelna w terenie historyczna i geograficzna granica Żuław, przekraczając ją i oddalając się od niej spostrzegamy zasadnicze różnice między „żuławskością” i „nieżuławskością” krajobrazu otwartego. Krajobraz kulturowy terenów należących do gminy Stare Pole można określić mianem „starożuławski”. Jest to krajobraz zabytkowy, harmonijny, mało przekształcony w ostatnim okresie (po roku 1945) oraz zbudowany proporcjonalnie. „Proporcjonalność” polega na tym, że komponenty tworzące strukturę pejzażu żuławskiego na omawianym obszarze rozłożyły się równomiernie, żaden z nich nie zdobył dominującej pozycji, co pokazane zostanie poniżej. O wymienionych cechach krajobrazu kulturowego gminy Stare Pole zdecydował przede wszystkim fakt ich położenia na obszarze Małych Żuław Malborskich.

Dokładny zarys dziejów terenów leżących w granicach administracyjnych gminy Stare Pole (oraz obszarów przyległych, niezbędnych do scharakteryzowania ze względu na kontekst historyczny) został przedstawiony w aneksie nr 1 do niniejszego program.

Zdecydowano się natomiast tak jak w Programie opieki nad zabytkami gminy Stare Pole na lata 2015 -2018 na prezentację przekazu dziejowego w odniesieniu do poszczególnych miejscowości położonych na obszarze gminy, przedstawiając syntetyczne charakterystyki odnoszące się do ich: genezy, przekształceń, układów osadniczych i ruralistycznych, danych statystycznych oraz symptomatycznych elementów krajobrazu kulturowego z prezentacją najważniejszych zabytków nieruchomości (podrozdział 5.2.3.).

Taki układ pozwoli mieszkańcom i turystom, zainteresowanych rozpatrywaniem obszarem, na łatwiejsze przyswojenie sobie danych dotyczących poszczególnych wsi, pozwoli również na ewentualne wykorzystanie zebranych wiadomości w prowadzonej działalności o charakterze gospodarczym, edukacyjnym czy promocyjnym.

5.2.2 Krajobraz kulturowy.

Krajobraz jest najcenniejszym elementem lokalnego dziedzictwa kulturowego. Celowo użyto tu słowa „krajobraz” bez żadnego dookreślenia ponieważ oddzielenie komponentu cywilizacyjnego od przyrodniczego jest trudne w przypadku całego regionu żuławskiego. Krajobraz Żuław jest niemal w całości antropomorficzny, nawet w tak

podstawowych i - jakby się mogło wydawać - naturalnych warstwach, jak: woda, ziemia, rozłogi pól, punkty osadnicze (terpy), skupiska zieleni. Nakładają się na nie typowe wytwory ludzkiej działalności gospodarczej i społecznej: układy przestrzenne wsi, pojedyncze siedliska osadnicze powstające w zabudowie rozproszonej, osie komunikacji zewnętrznej i wewnętrznej, komponowane wnętrza krajobrazowe, panoramy, komponowane zespoły zieleni wysokiej, różnego rodzaju granice i linie demarkacyjne. Na koniec „przychodzą” elementy najbardziej rzucające się w oczy i w oczywisty sposób najsilniej przypisane do ludzkiej aktywności - obiekty architektury i budownictwa: pojedyncze i pogrupowane w zespoły i założenia oraz wytyczone czytelnymi w terenie granicami cmentarzy i parki. Wszystkie wymienione wyżej elementy budują krajobraz, który jest całością, w pewien sposób skończoną, a jednak podlegającą ciągłym przeobrażeniom. W przypadku Żuław struktura krajobrazu jest praktycznie nierozdzielna, poprzez różnorodne powiązania funkcjonalne i mentalne działa w postaci systemu wzajemnych zależności i relacji, w których komponenty kulturowy i przyrodniczy przenikają się i przeplatają niczym wątek i osnowa w tkaninie. Krajobraz jest najważniejszą wykładnią żuławskiego dziedzictwa kulturowego, jest jego formą zewnętrzną i nasyca się jego treścią. Gdyby wymieniane w różnych lokalnych i regionalnych opracowaniach programowych pojęcie „środowisko przyrodnicze” zastąpić słowem „krajobraz kulturowy” lub przynajmniej „krajobraz” zawarte w nich stwierdzenia nabrały innego znaczenia i były znacznie bliższe prawdy. A przy okazji nadrabiały wykazane wyżej „braki” w odniesieniu do recepcji i wykorzystania dziedzictwa kulturowego przy formułowaniu zadań, celów i priorytetów.

Krajobraz Gminy Stare Pole charakteryzują następujące cechy dystynktywne: antropomorficzność, otwartość, unikalność, jednorodność, klasyczność, proporcjonalność, trwałość i zabytkowość. Wszystkie one składają się na pojęcie „żuławskości”, a de facto „starożuławskości”. Cechy te można pokrótce scharakteryzować następująco:

- a. antropomorficzność – zasadnicza cecha definiująca regionalny krajobraz, wskazująca na jego w zasadzie 100% pochodzenie jako wytworu ludzkiej aktywności w sferze społecznej i gospodarczej,
- b. otwartość – tak w skali całych Żuław, jak i lokalnie, mamy do czynienia z typowym krajobrazem wiejskim (=otwartym); obszary zurbanizowane (zamknięte, silnie przekształcone) występują tu w niewielkim stopniu, zwłaszcza w przypadku terenów należących do gminy Stare Pole; podstawową cechą wiążącą się z pojęciem otwartości jest harmonijność pejzażu żuławskiego,
- c. unikalność – krajobraz żuławski jest zjawiskiem unikalnym w skali kraju, trudno znaleźć dla niego analogie w bliższym i dalszym otoczeniu,
- d. jednorodność – prawie każdy kawałek ziemi żuławskiej wykazuje podobieństwo określonych form i powtarzalność charakterystycznych elementów; niezależnie od położenia napotkamy np. terpy, blokowe rozłogi pól (odcięte jak od linijki), rowy melioracyjne z „zielenią pompową” (głównie wierzby), wały przy rzekach, rozpoznawalne cechy budownictwa wiejskiego (co do konstrukcji czy detalu) itp.,
- e. klasyczność – klasyczną formą historycznego krajobrazu żuławskiego jest

„dwugłos” środowisk zgodnie koegzystujących obok siebie przez całe wieki i przyczyniających się do rozwoju gospodarczego, społecznego i symbolicznego regionu: duchowieństwa i chłopów. Stare wsie malowniczo położone wśród pól z dominantami w postaci charakterystycznych sylwet kościołów, wzniesionych z cegły, ze smukłymi wieżami – oto typowy żuławski obrazek. Czasami ten klasyczny układ był zakłócony przez „elementy obce”, niespecyficzne – np. przez majątki i folwarki prywatne lub domeralne, jak miało to miejsce na obszarach tenuty nowodworskiej i marwałdzkiej (Niedźwiedziówka). W przypadku terenów należących do gminy Stare Pole mamy do czynienia z tą typową, klasyczną formą krajobrazu i środowiska społecznego,

- f. proporcjonalność – dystynktywne cechy pejzażu były w toku procesu historycznego kształtowane pod wpływem różnych kręgów społecznych i związanych z nimi przejawów myśli symbolicznej (stylów, mód, tendencji, prądów duchowych itp.). Można wskazać na Żuławach obszary, na których rozwoju i formie przestrzennej odbił się silny wpływ miast i kultury mieszczańskiej (część Żuław Elbląskich i Żuław Gdańskich), można pokazać takie, które szczególnie mocno ukształtowały się na modłę menonitów czy szerzej olendrów (Żuławy Wielkie). W tym ostatnim wypadku zdarzają się interpretacje przypisujące w ogóle całemu regionowi cechy i wyznaczniki związane tylko z tym kręgiem kulturowym, społecznym i gospodarczym. W przypadku Małych Żuław Malborskich, obejmujących swym zasięgiem całość terenów należących do gminy Stare Pole, te i inne elementy składające się na kompozycję pejzażu ułożyły się równomiernie. Żaden nie przeważał, nie zdobył pozycji dominującej. Krajobraz kulturowy omawianego terenu tworzony był powoli, stopniowo i konsekwentnie, zachowywał trwałość i „pamięć” po mijających okresach, utrwał efekty związane z tradycją. Budowali go w równej mierze katolicy i ewangelicy, a także Żydzi i anabaptyści, ludzie zamożni i ubodzy, wykształceni i prości, wpływowi i przeciętni. W skali całych Żuław nie ma drugiego obszaru równie urozmaiconego, wyważonego w swej strukturze, wielowątkowego,
- g. trwałość - to bardzo charakterystyczna cecha krajobrazu Małych Żuław Malborskich, wspomniana już przy opisie proporcjonalności. Niektóre komponenty pejzażu, zwłaszcza te z „warstwy podstawowej” (rozłogi pól, osie komunikacyjne, układy osadnicze wsi, siedliska), wykazują zadziwiającą trwałość i odporność na dotykające ich zmiany, nawet na zachodzące z taką intensywnością, jak to miało miejsce po 1945 r. Dlatego właśnie przy opisie zasobów i walorów lokalnego dziedzictwa kulturowego posłużono się pojęciem „starożuławskości”, odróżnionym od typowej „żuławskości”. Analizując różne formy terenowe dostrzec można w ich strukturze czy funkcji bardzo starą genezę, utrwały się w nich z całą mocą cechy o metryce średniowiecznej, a nawet starsze – pochodzące z okresu przedlokacyjnego. Aspekty te zostały dokładnie przeanalizowane w pkt 12 (Aneksy): w poszerzonym rysie historycznym,
- h. zabytkowość – czyli historyczność krajobrazu. Wynika z wszystkich opisanych wyżej cech. Warto zwrócić uwagę chociażby na fakt, że na terenie gminy Stare Pole

występują tylko i wyłącznie wsie w postaci historycznych jednostek osadniczych; wszystkie mają metrykę co najmniej średniowieczną, ich lokacyjne układy osadnicze są nadal czytelne, można także stosunkowo łatwo odtworzyć ich późniejsze nawarstwienia, fazy rozwoju czy zaniku. Podobnie jest w przypadku osi komunikacyjnych – najważniejsze drogi regionalne i lokalne zachowały się w swoich przebiegach w zasadzie niezmiennie od co najmniej XVIII wieku, czasami zmieniała się ich ranga, czy krótkie odcinki, ale całościowy układ jest odzwierciedleniem dawnej struktury, niekiedy nawet przedlokacyjnej.

Scharakteryzowany zwięźle krajobraz kulturowy opisywanego obszaru posiada swoje charakterystyczne formy przestrzenne. Większość z nich została omówiona poniżej. W tym miejscu należy zatem zwrócić uwagę na te aspekty, które nie są przedmiotem analizy i opisu w ramach gminnej ewidencji zabytków. Mowa o układach ruralistycznych.

5.2.3 Historyczne miejscowości na terenie gminy.

W skład Gminy Stare Pole wchodzi 16 miejscowości, 12 z nich to miejscowości sołectkie. Wszystkie bez wyjątku miejscowości położone na terenie gminy są historycznymi jednostkami osadniczymi. Ich układy osadnicze kształtowały się od XIV/XV wieku w sposób ciągły, chociaż w procesie tym występowały przerwy i zakłócenia, powodowane zwłaszcza wielkimi wojnami, a także – co charakterystyczne dla Żuław – wielkimi powodziami. Elementy układów osadniczych tzn. kształty wsi, zewnętrzne i wewnętrzne układy komunikacyjne, rozłogi pól z systemem melioracyjnym (kanały, rowy, przepusty), nasadzenia zieleni wysokiej i formy architektoniczne zabudowy (mieszkalno – gospodarczej i społecznej) zaczęły utrzymywać się w sposób czytelny w krajobrazie – na dobre od XVI wieku. W tym czasie większość tutejszych wsi została relokowana, obsadzona nowymi osadnikami, a wszystkie znalazły się w ramach królewskiego latyfundium nazywanego Ekonomia Malborską. Z tego okresu pochodzą w przeważającej mierze pierwsze dane źródłowe wypominające o pierwotnych dokumentach lokacyjnych, formach prawno – osadniczych, areale wiejskim, ilości mieszkańców, liczbie i stanie niektórych budynków.²⁹

Miejscowości, zawierające się obecnie w granicach administracyjnych gminy Stare Pole, położone na Małych Żuławach Malborskich, podzielone zostały przez piszącego o tej krainie niemieckiego konserwatora zabytków B. Schmida według statusu prawnego na tzw.:

- a. wsie niemieckie (lokowane na prawie chełmińskim),
- b. wsie pruskie (najczęściej relokowane w oparciu o prawo polskie),
- c. majątki, natomiast wsie chełmińskie dzieliły się pod względem gospodarczym na:
 - a. gburские,
 - b. zagrodnicze,
 - c. jęczmienne.³⁰

²⁹ Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego dla Gminy Stare Pole; Uwarunkowania Kulturowo – Krajobrazowe, mgr Dariusz Barton, Elbląg IX-XI.2008, Wstęp.

³⁰ B. Schmid, Die Bau – und Kunstdenkmäler Westpreussen, Kreis marienburg, Wstęp, str. XXIV i XXV.

Klasyfikacja ta będzie stosowana, tak jak w poprzednim Programie opieki nad zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018 w przedstawionym poniżej zarysie dziejów tych jednostek osadniczych.

Janówka. Wieś położona na zachodnim brzegu Nogatu-Pauty, naprzeciw miejscowości Szawałd zlokalizowanej w gminie Malbork. Założona przez Zakon NMP jako wieś czynszowa, na prawie chełmińskim, według kryteriów przyjętych przez B. Schmida zaliczana do wsi niemieckich, jęczmiennych (zapisana w kontrakcie lokacyjnym konieczność spłacania renty feudalnej w jęczmieniu w wysokości 200 korców od włóki). Wieś powstała stosunkowo późno, dopiero w 1399 roku, dokument lokacyjny nie zachował się nawet w odpisach; administracyjnie podlegała pod komturę malborską. Drugi dokument lokacyjny, nadany przez króla Kazimierza Jagiellończyka, spłonął w 1517 roku i został wystawiony ponownie w roku 1577 (za czasów Stefana Batorego). Pod względem parafialnym Janówka związana była z kościołem w Królewie. Dawna nazwa to Jonasdorf (w odmianach – Ionasdorf lub Ionasdorff)³¹. Rozplanowanie przyjęło formę ulicówki jednostronnej przywałowej i rozwinęło się w zwartym układzie ruralistycznym, zabudowa rozproszona, kolonijna praktycznie nie występowała. Układ ten i cała zabudowa uległy całkowitemu zniszczeniu podczas powodzi totalnej w 1888 roku, to właśnie w okolicy Janówki zostały przerwane wały przeciwpowodziowe w pierwszy dzień Wielkanocy, wskutek czego ucierpiały praktycznie całe Żuławy Wiślane, natomiast opisywana miejscowość została dosłownie rozmyta. Odtworzenie układu przestrzennego i zabudowy mogło nastąpić w nawiązaniu do dawnej formy, ale nie posiadamy na ten temat wiarygodnych informacji. W układzie osadniczym wsi wykształciły się trzy duże gospodarstwa, które w XIX wieku po reformach agrarnych (separacja i uwłaszczenie) zamieniły się w tzw. majątki ziemskie (Gutshof), w XVIII wieku należały one do rodziny Hirschfeld, a w drugiej połowie XIX stulecia stanowiły własność Arndta, Krugera i Sonke. Mennonici, czy szerzej – „olędrzy”, w dziejach miejscowości nie odegrali większego znaczenia, dokumenty wymieniają tylko jedną rodzinę emfiteutytów – Wiebe – związaną z Jonasdorf (być może należał do nich obecny budynek nr 17, zagroda holenderska powstała w końcu XIX wieku). W 1933 roku Janówka liczyła 155 mieszkańców, w roku 1939 ich liczba wzrosła do 175. Po totalnej powodzi na północ od wsi powstał liczący ponad 100 ha masyw leśny zagospodarowany z państwowych środków w miejscu, gdzie fala powodziowa naniósł piaski i namuły na wysokość do 2 metrów. Dla zarządzania Janowskim Lasem powstała leśniczówka podlegająca pod Nadleśnictwo Pelplin, jej wybudowania zostały wzniesione na przełomie XIX i XX wieku (ostatnim właścicielem był pochodzący z Kaczynosu Georg Zimmermann, zmarły w rosyjskiej niewoli w roku 1946).

Kaczynos – Kaczynos Kolonia. Wieś powstała w oparciu o pruską strukturę osadniczą, jej lokacja (lub raczej relokacja) miała miejsce w 1367 roku i dokonana została przez Wielkiego Mistrza Zakonu NMP Winrycha von Kniprode. Akt lokacyjny na prawie

³¹ Pewna część wsi, być może wcześniej odrębna jednostka osadnicza, nosiła nazwę Haupt (tj. głowa)

chełmińskim otrzymał zasadzca Hans Arnold, który został pierwszym sołtysem; uposażenie wsi objęło 50 włók i 1,5 morgi, z czego 5 włók określono jako „jęczmienne”, natomiast 3,5 włóki wolne od czynszów przypadło dziedzicznie urzędowi sołtysa. W kontrakcie miejscowość występowała pod nazwą „Kaczennaze” o wyraźnie pruskim brzmieniu. Inne odnotowane w dziejach nazwy miejscowości przybierały formy stanowiące odmianę tego określenia i zapisywane były w postaci: Katznäze, Kaczenaze, Katzenase, Kaczinos, Kaczennasze, Caczinse, Caczinnase, W 1379 roku Zakon NMP odkupił od rodziny Libenteil jedną włókę ziemi in Katznase za sumę 180 marek. Pod względem parafialnym Kaczinos należał do Królewa i w związku z tym jego mieszkańcy znaleźli się w latach 1570-1617 pod wpływem religii protestanckiej krzewionej przez pastorów odprawiających liturgię w jednym z tamtejszych dużych gospodarstw gburskich (lub w majątku). W roku 1618 duchowny protestancki zamieszkał w samym Kaczynosie, a niedługo później, wg B. Schmida przed 1626 rokiem, wybudowana została we wsi świątynia tego wyznania; w roku 1647 określono ją mianem „synagoga”. Nowy budynek kościelny wzniesiono w konstrukcji ryglowej w latach 1705 -1706, jego remont i konserwacja zostały przeprowadzone w latach 1906 – 1907. W XVII wieku sołtysem Kaczynosu był Johann Neimann. Układ przestrzenny wsi przyjął formę ulicówki placowej i w toku procesu dziejowego ulegał znaczącej ewolucji – poza zwartym planem pojawiły się liczne wybudowania kolonijne, z zabudową jednodworczą blokową na terpach. Kolonizacja emfiteutyczna przyczyniła się do powiększenia areału wsi z 50 do 128 włók! W XVIII wieku notowano 4 rodziny menonickie (w tym Dick i Niefeld), ale liczba gospodarstw „olderskich” musiała być znacznie większa. Formy przestrzenne tej kolonizacji okazały się nietrwałe – nie ma po nich śladu w terenie; nie było go już w I połowie XX wieku. Na bazie jednego z gospodarstw kolonijnych powstał w k. XIX wieku duży majątek ziemski – dziś Kaczynos Kolonia. Gospodarczo był on zapewne związany z cukrownią w Starym Polu. W drugiej połowie XIX i pierwszej połowie XX wieku w Kaczynosie powstało i funkcjonowało 8 dużych gospodarstw rolnych (majątków ziemskich), jednym z nich był majątek zlokalizowany w centrum układu osadniczego, po zachodniej stronie głównej ulicy wiejskiej. Na siedlisku tym zachował się masywny budynek mieszkalny tzw. Gutshaus należący do Eberharda Zimmermana, po 1945 roku stanowiący siedzibę PGR-u. We od XVIII wieku wsi funkcjonowała szkoła ludowa, dla której nowy gmach wzniesiono w 1928 roku; ponadto znana była gospoda należąca do rodziny Woelk. Liczba mieszkańców w 1933 roku wynosiła 534, 1939 roku – 463.

Kikojty. Miejscowość powstała poprzez przekształcenie zachowanej, pruskiej struktury osadniczej, której Zakon NMP nadał formę majątku „wolnego Prusa”. Brak jest jednak bezpośrednich przekazów na temat tej lokacji, być może miała ona miejsce w roku 1321; pierwsze źródłowe, bardzo lakoniczne dane o Kikojtach pochodzą dopiero z końca XIV stulecia. Majątek ten przybrał formę przysiółka placowego i w kolejnych stuleciach nie wykazywał tendencji do znaczącego rozwoju przestrzennego. Nazwa, wywodząca się ze źródłosłowa bałtyjskiego, przyjmowała w dziejach różnorodne formy o następujących zapisach (odnotowywanych w materiałach piśmienniczych lub kartograficznych): Kykoit, Kikojten, Kykoit, Kykoyten, Kykoth, Kikkote. W 1448 roku w majątku Kikoit odnotowano

15 chłopów folwarcznych. Po wonie 13-letniej dobro początkowo stanowiło własność domeralną w ramach Ekonomii Malborskiej, a następnie zostało wypuszczone w ręce prywatne – nazwisko właścicieli poznajemy jednak dopiero w wieku XIX. W roku 1860 liczący wówczas 190 ha majątek nabył niejaki Stattmiller, następnie poprzez dziedziczenie przeszedł w ręce jego syna – Richarda Stattmillera, który w tym samym roku ożenił się z pochodzącą z Fiszewa Hedwig Kuhn. Mniej więcej w tym samym czasie wybudowano nowy, zachowany do dziś dwór, zapewne na siedlisku starszej budowli tego typu (rok 1905), a następnie zespół towarzyszących mu budynków gospodarczych (lata 1905-1910), przetrwałych tylko częściowo. W folwarku funkcjonowała serownia i mleczarnia, hodowano tu krowy, konie, świnie i drób; gospodarstwo było na owe czasy nowoczesnie urządzone i prowadzone, posiadało m.in. dwa traktory. Po śmierci Richarda Stattmillera stery rządów przejął jego brat Albert i sprawował je do roku 1944, gdy zaginął podczas kampanii wschodniej. Wtedy za dziedziczkę uznano córkę Richarda – Hedwig, która z grupą uchodźców z terenów Prus Wschodnich w styczniu 1945 roku podjęła próbę ucieczki do Niemiec. Dośćnięci przez Rosjan na Pomorzu Zachodnim zostali zawróceni do rodzinnego dobra, gdzie powrócili w kwietniu, a następnie byli świadkami przekształceń związanych z nowym ustrojem państwowym i prawnopolitycznym. W upaństwowionym majątku sprowadzono ich do roli pracowników najemnych, zanim mogli wyjechać do RFN³².

Klecie. Wieś wymieniona dopiero w końcu XIV wieku w Księdze Czyszowej Komturii Dzierżgońskiej jako uposażona w 31 włók, z czego 28 czynszowych należało do gminy wiejskiej – o przynależności i statusie fiskalnym pozostałych trzech nie wspomniano. Nie mamy żadnych informacji o dacie założenia oraz o przywileju lokacyjnym, o losach miejscowości nie wspominają też zapiski z tzw. Księgi Strat. Prawdopodobnie była to wieś czynszowa pruska, która w rozplanowaniu przyjęła formę przysiółka ulicowego. Początkowo istniał silny związek z położonym w pobliżu majątkiem wolnego Prusa o nazwie Mackutkaym (tj. Parwark). Dawne nazwy przybierały formy Klettendorf lub Klettedorp. W XVIII wieku we wsi osiedlili się „olędrzy” (w tym menonici) – w końcu XIX wieku notowano 11 emfiteutytów (rodzina Wiehler). Lokacyjny układ osadniczy rozszerzył się o rozproszone gospodarstwa kolonijne lokowane w kierunku zachodnim i południowym; areał wsi wzrósł z 31 do 54 włók. Część zabudowy kolonijnej zachowała się. W drugiej połowie XIX wieku w układzie osadniczym ukształtowały się cztery duże gospodarstwa o statusie majątku ziemskiego, największe należało do rodziny Wedekind.

Kławki. Miejscowość powstała w 1351 roku jako majątek „wolnego Prusa” o areale 16 włók, z czasem przekształcona w wieś czynszową pruską, dawne nazwy to Klakendorf lub Klakendrop. Układ przestrzenny przyjął formę przysiółka ulicowego, poza nim z czasem powstała zabudowa rozproszona, jednodworczna na terpach. W roku 1820 wieś liczyła 112 osób, w tym 2 mennonitów. Dzięki kolonizacji emfiteutycznej areał wsi powiększył

³² Porównaj www.marienburg.pl. Hedwig Stattmiller powróciła do Kikojtów w roku 1968, gdzie została życzliwie przyjęta przez nowych mieszkańców, wywodzących się z Wołynia.

się z 16 do 34 łąnów. Rozproszone gospodarstwa kolonijne powstały w kierunku Szaleńca - na południe i zachód od lokacyjnego układu osadniczego. W roku 1869 w Kławkach odnotowano 16 mennonitów, w tym rodziny o nazwiskach Dick i Niefeld. Dane statystyczne przekonują, iż miejscowość nie rozwijała się, w roku 1869 liczba mieszkańców wynosiła 110, a w 1925 roku – 97, potem przyłączono Kławkę administracyjnie do Krzyżanowa.

Kraszewo. Wieś czynszowa pruska, potem chełmińska, powstała z całą pewnością w oparciu o pruską strukturę osadniczą, wskazuje na to między innymi dawna nazwa o wyraźnie bałtyjskim źródłosłowie (Krauslauken – Pole Krauslauken). Lokowana lub relokowana w roku 1321 przez komtura dzierzgońskiego Lutera von Braunschweiga. W 1349 i 1361 roku niewielkie nadania otrzymał tu komornik fiszewski, który pośredniczył w kontaktach między Zakonem NMP a okoliczną ludnością pochodzenia pruskiego. W 1386 roku Kraszewo wzmiankowana jako pruska wieś czynszowa o nazwie Pruppendorf³³. Układ osadniczy przyjął formę przysiółka ulicowego i w następnych stuleciach uległ tylko niewielkiej ewolucji, osadnictwo emfiteutyczne nie wpłynęło na jego powiększenie. W końcu XIX wieku w zwartym układzie osadniczym ukształtowały się cztery duże gospodarstwa o statusie majątku, dwa należały do rodzin Kramer i Lamke. Liczba mieszkańców w 1933 roku wynosiła 147, w 1939 roku – 137.

Królewo. Wieś położona na zachodnim brzegu Starego Nogatu Malborskiego. Pod względem administracyjnym przyporządkowana do komturstwa malborskiego prawdopodobnie dopiero w końcu XIV wieku (początkowo podlegała pod zamek w Fiszewie). Po wojnie 13-letniej weszła w skład województwa malborskiego i była zarządzana przez starostów malborskich, a po roku 1510 przez specjalnie utworzoną jednostkę administracji gospodarczej zwaną Ekonomią Malborską czyli „dobrami stołu królewskiego” (z siedzibą na zamku w Malborku). Na czele tej jednostki stał wybierany, płatny urzędnik skarbowy nazywany początkowo Mistrzem Skarbowym, a później Ekonomem Królewskim (thesaurarius). W państwie pruskim Królewo należało do powiatu malborskiego utworzonego w 1818 roku w Prowincji Prusy Zachodnie (Kreis Marienburg, Westpreussen). Wieś czynszowa, gburiska, kościelna, lokowana na prawie chełmińskim przez Zakon NMP, obejmująca 40 włók areału, zaliczana do tzw. wsi niemieckich. Dokument lokacyjny, ani żadne jego opisy nie zachowały się. Miejscowość została założona około 1340 roku przez komtura malborskiego, późniejszego Wielkiego Mistrza Zakonu NMP - Rudolfa Königa (funkcję komtura pełnił w latach 1338-1345). Nazwa nawiązywała właśnie do założyciela, ale z czasem jej znaczenie uległo przekształceniu i zatarł się jego pierwotny sens. W roku 1454 Wielki Mistrz Zakonu NMP zwolnił z opłat czynszowych mieszczanina malborskiego Eckerta w odniesieniu do zakupionych przez niego 3 włók położonych in Königsdorf. Odnowienie dokumentu lokacyjnego dla Królewa miało miejsce w dniu 23 marca 1485 roku i zostało podpisane w Toruniu przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Lokację ponownie oparto na zasadach

³³ Jako wieś pruską określał Kraszewo W. Długokęcki, wg B. Schida była to wieś niemiecka.

prawa chełmińskiego, a miejscowość uzyskała status wsi czynszowej, królewskiej. Rok później wybudowano nowy kościół na miejscu zrujnowanej świątyni gotyckiej – ryglowy, remontowany następnie w latach 1683 i 1746, a ostatecznie rozebrany ze względu na katastrofalny stan techniczny w roku 1816. Neogotycki, zachowany do dziś kościół wybudowano w latach 1820-1821, po czym w roku 1839 nastąpiła rozbiórka żle postawionej wieży, wzniesiono ją od nowa w roku 1844. Pracami kierował inspektor budowlany Abesser. W pejzażu wsi wyróżnia się również późnogotycka kapliczka przywrócona dzięki pracom konserwatorskim wykonanym w 2014 roku z inicjatywy władz gminy do pierwotnej formy architektonicznej (po wcześniejszej, bardzo niekorzystnej deformacji). Współczesny układ osadniczy Królewa obejmuje trzy historyczne, odrębne jednostki: wieś czynszową, kościelną Königsdorf (od zachodu), wieś pruską, potem czynszową Krasnołęka (Schönwiese) oraz wieś pruską, później folwark Lekłowy (Lecklau). Królewo i Krasnołęka utworzyły w krajobrazie kulturowym Żuław Malborskich bardzo charakterystyczny i rzadko spotykany układ podwójny, zorientowany wobec koryta Starego Nogatu; obie wsie przyjęły formę przestrzenną łańcuchówek przywałowych i stanowiły swoje lustrzane odbicie. Krasnołęka, nieco mniejsza – 31 włók, posiadała podobną zabudowę zagrodniczą (w tym domy podcieniowe) oraz niwę siedliskową i uprawną; między obu miejscowościami funkcjonowała na Starym Nogacie przeprawa promowa. Królewo w tym układzie zyskało większą rangę ponieważ ulica wiejska stanowiła tu odcinek bardzo ważnego traktu o znaczeniu ponadregionalnym, łączącego Malbork z Elblągiem (a w szerszym kontekście biegnącego do Gdańska lub do Królewca). Trakt ten nazywano *Via Elbigensis* lub *Heerstraße*³⁴. Wpłynęło to na sytuowanie w miejscowości obiektów kultowych (kościół parafialny, cmentarz, kapliczki), usługowych (karczma i szkoła) i wzmiankowanych przez B. Schmidta „dworów” (plebania, duże gospodarstwa gburские). Układ przestrzenny Królewa powoli ewaluował w kierunku ulicówki, co było wynikiem kilku czynników, w tym przeobrażeń krajobrazowych związanych z regulacją i zmianą przebiegu okolicznych rzek (spadek rangi Starego Nogatu, który stał się *de facto* jednym z rowów melioracyjnych, poszerzenie i obwałowanie koryta Nogatu – Pauty, na północ od wsi). Królewo rozwijało się od XVII wieku bardzo równomiernie i na początku XIX stulecia odnotowało najlepszy rozwój swojego rozkwitu, co znajdowało swój wyraz w bogatej zabudowie, znacznie powiększonym areale, zamożności mieszkańców. Znaczące przekształcenia w układzie osadniczym nastąpiły około połowy XIX wieku, gdy rozwinęła się w innym wymiarze nowoczesna sieć komunikacyjna – najpierw wybudowano szosę Malbork – Elbląg (jako odcinek drogi z Królewca do Berlina) w latach 1822-23, a następnie przez południowy kraniec Królewa i Krasnołęki poprowadzono linię kolejową Kolei Wschodniej (Ostbahn). Inwestycje te doprowadziły do częściowego zatarcia historycznej zabudowy Królewa, a bardziej jeszcze Krasnołęki. W pejzażu wsi wyróżniały się dwa budynki mające charakter szlacheckich dworów, o których istnieniu w 1919 roku wspominał B. Schmid. Pierwszy, zlokalizowany na południe od działki kościelnej, był

³⁴ Pierwsze określenie wskazywało kierunek – w stronę Elbląga, w drugim przedrostek *Heer* wskazywał na Pana Kraju czyli Zakon NMP, była to zatem „droga państwowa” w dzisiejszym rozumieniu..

masywnym murowanym obiektem, jednokondygnacyjnym nakrytym dachem mansardowym, odbudowanym w 1794 roku przez ziemianina Samuela Wunderlicha, w stylu nawiązującym do barokowej, spalonej na tym siedlisku budowli (nie zachował się). Drugi należący do rodziny Störmersch, jeszcze masywniejszy, dwukondygnacyjny z dachem czterospadowym i charakterystycznym podcieniem z korynckimi kolumnami dźwigającymi balkon, przeniesiony został w XIX w. do Elbląga, stając się plebanią w parafii p.w. Błogosławionej Doroty z Mątówów przy ul. Rawskiej nr 16a (obok kościoła parafialnego przeniesionego z Kaczynosu). W Królewie położony był na siedlisku na północ od kościoła.

Krzyżanowo. Wieś pruska początkowo zwana Seytkam lub Seitkaimis, wymieniana pod tymi bałtyjskimi nazwami jeszcze w 1385 roku, chociaż po wybudowaniu kościoła parafialnego, odnotowanego już w 1319 roku (eclesia in Nocendorf), zmieniono jej status prawny na czynszową chełmińską z urzędową niemiecką nazwą Notzendorf. W roku 1330 została wymieniona, jako Noczendorf, w dokumencie lokacyjnym wystawionym dla Starego Pola. Miejscowość podlegała pod komturę dzierzgońską, a bezpośrednio była administrowana przez komornictwo w Fiszewie. Natomiast w Księdze Strat z 1411 zaliczono ją do okręgu zarządzanego przez wójtostwo w Sztumie. Przywilej lokacyjny został odnowiony przez króla Kazimierza Jagiellończyka w roku 1476, ale nie znamy jego treści. Dopiero z 1510 roku, z odpisów, wynika, że wieś czynszowa funkcjonująca w oparciu o prawo chełmińskie posiadała 2 wolne włoki przeznaczone dla proboszcza, 3 dla dziedzicznego urzędu sołtysa oraz 10,5 włók czynszowych, zagospodarowanych przez miejscowych gburów. Kościół parafialny p.w. św. Barbary obejmował kilka miejscowości, o posługach tutejszego proboszcza dla mieszkańców Starego Pola i Złotowa wspomniano odpowiednio w 1330 i 1342 roku, natomiast w roku 1408 chór ze szkoły parafialnej w Krzyżanowie występował dla Wielkiego Mistrza podczas jakiejś uroczystości zorganizowanej na dworze w Szaleńcu. Ta gotycka, murowana budowla z drewnianą wieżą opisywana była podczas wizytacji kościelnej w roku 1637 bez większych uwag, natomiast w kolejnych latach (1654, 1669) wskazywano na jej pogarszający się stan techniczny, zwłaszcza w odniesieniu do wieży.

Parwark. Majątek lokowany około 1321 roku przez komtura dzierzgońskiego Lutera von Braunschweiga, zapewne razem z pobliską wsią Kraszewo. W 1385 roku odnotowany w źródłach jako pruska wieś czynszowa (?); informacja ta wydaje się prawdziwa tylko w aspekcie wskazania na bałtyjską genezę struktury osadniczej. Świadczą o niej także pierwsze nazwy majątku spotykane w dokumentach w formach: Mackutkaym, Makotkaym, Makutkeym, Matkutkaym³⁵. Z czasem przyjęła się nazwa Parwark, z odmianami: Perwalke, Parkwark, po 1945 roku - PGR Parwark. Po wojnie 13.letniej Ekonomia Malborska wypuściła dobro w ręce prywatne, nazwiska właścicieli nie są jednak znane. Układ przestrzenny ukształtował się w formie przysiółka placowego,

³⁵ Występujące w tych nazwach określenie „kaym”, pochodzenia bałtyjskiego, można interpretować jako „dwór”, „majątek” należący do znaczącej osoby, możnego Prusa.

wypełniająca go zabudowa ulegała wielokrotnym przekształceniom, zachowana pochodzi z końca XIX i początku XX wieku. Rozplanowanie majątku przyjęło ostatecznie formę typowego założenia dworsko – parkowego, z murowanym dworem (około 1880), parkiem oraz mieszkalnymi i gospodarczymi zabudowaniami folwarku. Struktura ta została mocno przeobrażona, chociaż nie zatarta do końca, w latach funkcjonowania PGR-u.

Stare Pole. Komtur dzierzgoński Luter von Braunschweig przekazał w dniu 14 lutego 1330 roku akt lokacyjny wsi „Aldenvelt” zasadzcy Hannusowi aus Montau; wieś została uposażona w 30 włók na prawie chełmińskim i parafialnie podporządkowana kościołowi w pobliskim Krzyżanowie. Początkowo aż 18 z tych włók zostało zwolnionych od czynszu na okres dwóch lat, co może świadczyć, że do starego areału dodano nowe grunty uprawne nie obciążone fiskalnie; to i inne fakty wskazują de facto na relokację wsi pruskiej do wsi niemieckiej, gburskiej³⁶. Na ślady wcześniejszej struktury osadniczej naprowadzają także informacje o tym, że między Starym Polem a Żąbrowem znajdowało się tzw. Polskie Pole, odnotowane w Księdze Czystów komturstwa elbląskiego na początku XIV wieku. Na prawie chełmińskim posiadał je wówczas niejaki Jakub Schadewalde. Możliwe, że także ta nazwa stanowi pozostałość po osiedlu z czasów przez rozpoczęciem przez Zakon NMP kolonizacji wiejskiej na Żuławach. W ramach Ekonomii Malborskiej zarejestrowano w roku 1510 wzrost areału Starego Pola do 35,5 włók, w końcu wieku XIX grunty wiejskie objęły już 45 łanów. Układ ruralistyczny uformował się w typie klasycznej owalnicy z centralnie położonym placem wiejskim (nawsie) ujętym przez dwa odcinki głównej ulicy wiejskiej, stanowiącej fragment drugorzędneho traktu łączącego Malbork z Elblągiem. Znaczące przekształcenie tego rozplanowania nastąpiło w XIX wieku w związku z rozwojem układu komunikacyjnego o skali ponadlokalnej – po wybudowaniu nowoczesnej szosy nr 1 oraz poprowadzeniu linii Kolei Wschodniej i wybudowaniu stacji kolejowej oraz budynku poczty. Do tego od roku 1881 realizowano rozległe przestrzennie założenie cukrowni w południowo-zachodniej części miejscowości. Związana z tymi inwestycjami zabudowa mieszkalna i usługowa rozlała się przede wszystkim w kierunku południowym aż do połączenia układów osadniczych Starego Pola i Krzyżanowa. W 4 ćwierci XIX i na początku XX wieku aranżacja architektoniczna miejscowości postępowała w sposób niespecyficzny dla pejzażu wiejskiego – bardziej znaczący mieszkańcy Starego Pola, lekarze, weterynarze, aptekarze i urzędnicy zaczęli wznosić budynki w typie małomiasteczkowym, wille i kamienice w stylu historyzującym i wczesnomodernistycznym (np. dom handlowy Benno Friesena, dwór rodziny Enss, budynek zajazdu z hotelem, apteka). W wyniku tych przeobrażeń Stare Pole stało się najważniejszym ośrodkiem na obszarze Małych Żuław Malborskich w aspekcie społecznym, gospodarczym i handlowym (znane z organizacji popularnych targów rolnych i hodowlanych, do tradycji tej nawiązano w sposób udany w czasach współczesnych).

³⁶ Sama nazwa Aldenvelt zawierająca określenie „pole” wskazuje na obecność pruskiego lauksu w tutejszej strukturze osadniczej.

Szaleniec. Klasyczna wieś kolonijna w sensie rozwoju historycznego i przestrzennego, związanego z ukształtowaniem układu ruralistycznego i zabudowy, przy czym jej kolonijność ma czystą formę determinowaną przez kulturę i społeczność mennonicką, pamiątką po której jest dobrze zachowana, ostatnio poddana rewitalizacji, nekropolia tego wyznania. Dawne nazwy miejscowości to w formie podstawowej Thörichthof, odmiany (Torichthof, Töringsdorf, Thöringshöfschen, Thoerichthoff), a polska Szaleniec. Szaleniec został założony przez Zakon NMP około 1360 roku na „surowym korzeniu” w oparciu o prawo chełmińskie, w miejscu osuszonego bagna o nazwie Solow (razem ze wsią czynszową Złotowo). Od początku posiadał status folwarku domeralnego (=państwowego, czyli należącego do samych krzyżaków) podlegającego początkowo komturii dzierzgońskiej, a po wielkiej wojnie (lata 1413-1414) znajdującego się w zasięgu oddziaływania zamku malborskiego (konwentu malborskiego). Zarządcą folwarku określonego mianem „thörichte Hof” w roku 1405 był niejaki Peter Ernst, określony jako „Hauptmann czum Thorechtenhoffe” (Christburger Handfestbuch XI). Folwark miał znaczenie nie tylko gospodarcze, ale również urzędowe, znajdujący się tu zapewne dwór wykorzystano do nadzorowania okolicznego obszaru. Od co najmniej 1359 r. w dokumentach krzyżackich pojawiają się wzmianki o okręgu administracyjnym zwanym Pflege Thörichthof-Stalle; zarządzał nim rycerz – opiekun (niem. Pfleger) administrujący niziną ciągnącą się w kierunku Jezioro Druzno³⁷. Rycerze związani z tym stanowiskiem urzędowali najczęściej w Stalewie, w Szaleńcu tylko okazjonalnie, a ich obowiązki były rozliczne: decydowali o zasadach rybołówstwa, o możliwości i sposobie korzystania z lasów, o wykorzystaniu licznych w okolicy łąk, błoni i rozgartów, nadzorowali prowadzenie prac hydrograficznych związanych z osuszaniem bagna Solow i „wyprostowaniu” biegu Tejny Wyżynnej na odcinku od Złotowa do Rozgartu. Pod względem parafialnym Szaleniec związany był z kościołem w Krzyżanowie, którego patronem był Zakon NMP. Folwark niezbyt zniszczony w trakcie wojny 13-letniej, po jej zakończeniu, w ramach Prus Królewskich, utrzymał status państwowy i jako królewszczyzna zarządzany był przez Ekonomię Malborsk³⁸. Znany z lustracji przeprowadzonej na początku XVII wieku, odnotowany pod nazwą „Szaleniec”, zabudowany był solidnym, murowanym, dwukondygnacyjnym dworem otoczonym zabudowaniami folwarcznymi. Ten pierwotny układ przestrzenny i budowlany został całkowicie zatarty i nie pozostawił żadnych trwałych śladów w terenie. Folwark stopniowo podupadał i wymagał innego pomysłu na zagospodarowanie. Zupełnie nowy rozdział w dziejach miejscowości rozpoczął się w 1 ćwierci XVIII stulecia i związany był z osadnictwem olęderskim (tu ściśle mennonickim) oraz instytucją prawną jaką była emfiteuta³⁹. Wówczas na bazie wspomnianego folwarku, nie nawiązując do jego

³⁷ W roku 1359 wymieniony był Pfleger von Stalle – brat Walrabe. B. Schmid, opus. Cit. (K. Marienburg), wstęp str. VII.

³⁸ Podobne folwarki w kikojtach i Parwarku dostały się po wojnie 13-letniej w ręce prywatne.

³⁹ Forma organizacji wsi wprowadzona w 4 ćwierci XVI stulecia w prusach Królewskich, obok znanego od średniowiecza prawa chełmińskiego, polegająca na zawieraniu kontraktów na dzierżawienie ziemi z całą swobodą właściciela; zwana też prawem olęderskim (emfiteuta czyli dzierżawca nazywany był odpowiednio „olędrem”, nie miało to konotacji narodowościowych).

tradycji, powstała typowa wieś kolonijna, założona, zagospodarowana i rozwijana przez osadników przybyłych z Holandii; wprowadzili oni do lokalnego krajobrazu typowe dla własnej kultury i wiedzy elementy składowe, takie jak zabudowa rozproszona sytuowana na terpach z charakterystycznymi zagrodami zblokowanymi, blokowy rozkład pól uprawnych, misternie skonstruowany i działający system melioracyjny, a także cmentarz wyznaniowy z charakterystycznymi stelami. Kontrakt emfiteutyczny, rozpoczynający drugi ważny rozdział w dziejach Szaleńca, został podpisany 30 listopada 1727 roku. Zawarło go jedenaście rodzin mennonickich (występujących jako jedna osoba prawna) na okres 40 lat dla areału o powierzchni 19 włók i 16 mórg. Mennonici byli w tym czasie jedynymi mieszkańcami nowo tworzonej wsi i mogli jej nadać specyficzny dla własnej kultury charakter, nie podlegając żadnym ograniczeniom ze strony dłużej osadzonych sąsiadów. Szaleniec stał się w związku z tym przykładem osadnictwa mennonickiego w klasycznej, czystej formie, nie podlegającego zewnętrznym uwarunkowaniom natury społecznej i kulturowej, w sumie casus taki był niezwykle rzadki na Żuławach Malborskich – w większości osady olęderskie powstawały bowiem obok starych, od dawna funkcjonujących wsi, jako ich satelity, z natury rzeczy gorzej uposażone. W roku 1772, gdy Prusy Królewskie zostały wcielone do monarchii fryderycjańskiej, na podstawie spisu katastralnego wykonanego przez nową administrację odnotowano następujące rodziny zamieszkujące Szaleniec, wszystkie nadal będące mennonitami: Dau, Dirksen, Dick, Fisch, Funck, Gruntu, Jantzen, Kaettler, Kasper, Martens, Penner, Siebert. Z czasem polityka administracji pruskiej stawała się coraz bardziej restrykcyjna wobec mennonitów, głównie nie respektując kluczowej dla nich zasady pacyfizmu, do czego dołożyły się jeszcze kwestie fiskalne, w tym podatki na rzecz luteran czy katolików nakładane w zamian za zezwolenie na odrębność wyznaniową; cały ten splot uwarunkowań sprawił, że mennonici zaczęli masowo emigrować do Rosji, począwszy od lat 1787-1789. Znalazło to swój wyraz także w przypadku Szaleńca. Zwiększająca się wprawdzie populacja wsi liczyła jednak coraz mniej mennonitów, w roku 1824 na 124 mieszkańców tylko 38 należało do anabaptystów. Zmieniły się także nazwiska mennonickich rodzin związanych ze wsią, w petycji kierowanej do władz powiatowych w roku 1868 podpisały się mennonickie rodziny: Cornelsen, Klaassen, Penner, Fröse, Funk i Schmidt. Nazwiska te spotkamy na stelach zachowanych na cmentarzu w Szaleńcu. W 1933 roku liczba mieszkańców Szaleńca wynosiła 194 osoby, w 1939 roku 179 osób, byli wśród nich także mennonici, ale ich liczby nie znamy, natomiast nazwiska rodzin mennonickich z terenu Szaleńca (odnotowane w roku 1936) brzmiały: Dyck, Drieger, Friesen, Jungius i Wiehler. B. Schmid wspomina w roku 1919 o jednym domu podcieniowym występującym w pejzażu wsi należącym do Friesena; ten powstały około 1790 roku budynek, konstrukcji zrębowej, z podcieniem wspartym na siedmiu słupach, o bogato opracowanych, ryglowych szczytach nie zachował się.

Szlagnowo. Wieś lokowana w komturii dzierzgońskiej między 1330 a 1350 r. W źródłach wzmiankowana po raz pierwszy dopiero w końcu XIV wieku jako wieś pruska z nazwą pochodzenia bałtyjskiego zapisywaną jako: Slaulon, Slawlun; później utrzymała się nazwa Schlablau spotykana w różnych dokumentach oraz na mapach topograficznych z końca

XIX i pierwszej połowy XX wieku. Układ ruralistyczny rozwinął się w formie przysiółka ulicowego. Parafialnie związana z Krzyżanowem. W późniejszych czasach ludność wyznania protestanckiego należała do kościoła w Starym Polu. W ramach Ekonomii Malborskiej zmienił się status wsi na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. W okolicach Szlagnowa nie powstała zabudowa kolonijna; układ osadniczy nie uległ większym zmianom od czasów lokacji; miejscowość w ciągu wieków „skurczyła się”: z czterech gospodarstw gburских odnotowanych w XVIII wieku w XIX i pierwszej połowie XX wieku przetrwały dwa majątki ziemskie; nie są znane nazwiska ich właścicieli. Po wybudowaniu linii kolej wschodniej, na północ od wsi pojawiło się siedlisko z domem dróżnika. Liczba ludności w 1933 roku wynosiła 200, w 1939 roku – 173.

Ząbrowo. Podobnie jak Królewo, dzisiejsze Ząbrowo składa się z trzech historycznych jednostek osadniczych, rozwijających się do końca II wojny światowej w odniesieniu do odrębnych uwarunkowań prawnych, gospodarczych i społeczno-kulturowych, są nimi: wieś czynszowa, chełmińska Ząbrowo, wieś kolonijna, „olęderska” - Czerwonka (zwana też Stróżą) oraz położona nad Nogatem-Pautą osada Letniki. Ich dawne nazwy to odpowiednio: Sommerau, Sammeraw, Sameraw i Someraner (Ząbrowo), villa Somerane, Sommerort (Letniki) oraz Rothebude, Rothe Bude (Czerwonka). Wieś o nazwie Sommerau została lokowana w komturii dzierzgońskiej być może już około 1300 roku. Po roku 1405 znalazła się w komturii elbląskiej, a od roku 1457 podlegała pod zamek w Malborku. W roku 1392 w Ząbrowie byli notowani gburzy Nikill i Hermann Swarcze, w roku 1396 Otto Niklus, Nickiel Backer, Hancke Frodinrich, Niklus Bare, Crumme Lekill, w roku 1401 Hannus Merkel, a w roku 1409 Hans Pfifer. Pierwotny dokument lokacyjny zaginął, znany tylko jego wznowienie wystawione w roku 1441 przez ostatniego komtura elbląskiego, Heinricha Reuß von Plauen. Wynika z niego, że była to wieś czynszowa założona w oparciu o prawo chełmińskie (według klasyfikacji B. Schmida – niemiecka, gburська). Układ przestrzenny przyjął formę ulicówki placowej, ale po XV stuleciu ulegał znaczącym przeobrażeniom, zarówno w odniesieniu do planu zwartego, jak zwłaszcza do zabudowy kolonijnej. Pod względem parafialnym Ząbrowo było związane z parafią w Fiszewie. Zmiana statusu prawnego miejscowości dokonała się na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. W ramach Ekonomii Malborskiej odnotowywano częste zniszczenia Ząbrowa i pobliskiej okolicy przez powodzie, miały one miejsce w latach: 1463, 1465, 1466, 1472 i 1481. Szczególnie dotkliwe były dwie ostatnie: dla przykładu 16 lutego 1472 roku woda przerwała wały w pobliżu „Sammarauorth” aż w pięciu miejscach, co doprowadziło do zalania większości wsi na Małych Żuławach Malborskich, a Ząbrowo zniszczone zostało najbardziej i całkowicie opustoszało. Lustracja z 1510 roku wymieniała w Ząbrowie 7 gburów na dotychczas opuszczonym obszarze. Totalna powódź z 1888 r. zniszczyła niemal cały układ osadniczy z zabudową – przetrwały trzy gospodarstwa; wieś musiała rozwijać się od nowa. W drugiej połowie XVII wieku i w XVIII stuleciu, dokładnie po wielkiej powodzi z roku 1651, zagospodarowano tereny położone na północ i wschód od wsi lokacyjnej. Zasadzenie oparte na klasycznych wzorach kolonijnych odbywało się fazami: najpierw powstała zabudowa w formie łańcuchówki przywałowej między osiami wyznaczonymi przez wały Nogatu i przez towarzyszący im

trakt „Via Elbigensis”, potem powstała zabudowa rozproszona (jednodworcza blokowa na terpach) na południe i wschód od łańcuchówki. Pierwszą fazę tworzyli menonici, za drugą odpowiadali „olędrzy” w szerokim znaczeniu tego słowa, czyli osadnicy stosujący symptomatyczne moduły gospodarki holenderskiej, niekoniecznie jednak narodowościowo czy wyznaniowo tożsami z anabaptystami. Jedni i drudzy poza rozproszonymi siedliskami wprowadzili do krajobrazu kulturowego tak charakterystyczne komponenty kolonijnego układu osadniczego, jak: blokowy rozłóg pól, gęstą sieć rowów i kanałów odwadniających, wiatraki – pompy oraz szpalery wierzb, ocieniające rowy melioracyjne, drogi akcentowane nasadzeniami z wierzb, lip i jesionów, w formach architektonicznych dominowały zagrody typu wzdłużnego – langhofy, wiele budynków mieszkalnych (w zagrodach) lub wolnostojących miało konstrukcję zrębową. Na terenie dzisiejszego Ząbrowa, głównie w Czerwonce, odnotowano łącznie ponad 14 rodzin menonickich, w roku 1777 byli to: Johan Tiesen z trzyosobową rodziną, Peter Penner, rolnik, z pięcioosobową rodziną i pięcioma pracownikami (Dienstboten), Dirck Loewen, rolnik, z trzyosobową rodziną i jednym pracownikiem oraz Johan Hiebert, rolnik, z dwuosobową rodziną. „Olędrzy” początkowo mieszkali tylko na koloniach i gospodarowali w oparciu o prawo emfiteutyczne, z czasem ich status zmieniał się, dochodziło nawet do tego, że nabywali na własność stare gospodarstwa chełmińskie. Gospodarstw tych na początku było 5, z czasem, po XIX wiecznych reformach uwłaszczeniowych, liczba majątków ziemskich ukształtowała się na poziomie dwunastu. Informacje na temat tych majątków ziemskich przedstawiają się następująco: 1772 rok: George Schönberg (2 włóki ziemi), Bestvater (4,2 włóki ziemi), wdowa Wundrlich (2,7 włóki ziemi), Johan Brauser (1,22 włóki ziemi), Samuel Brand (bauer, 1,1, włóki ziemi); XIX i 1 połowa XX wieku: v. Riesen; Peters, Zimmermann, Kuhn, Nebe, Gresch, Reihs, Isdepski, Pauls, Fröse, Klingenberg oraz Zimmermann II. Dane statystyczne na temat liczby mieszkańców: Ząbrowo: 1912 r. – 223, 1925 r. – 307, 1931 r. – 307, 1939 r. – 665; Czerwonka: 1912 r. – 103, 1931 r. – 159; Letniki: 1912r. – 28. Wynika z nich, że Ząbrowo było jedną z największych wsi na Małych Żuławach Malborskich ze stałą tendencją do rozwoju układu przestrzennego i osadniczego. Po 1945 roku w Letnikach wybudowany został Centralny Wodociąg Żuławski (Zakład Produkcji Wody w Ząbrowie) oparty na podziemnych czwartorzędowych zbiornikach wody podlegających szczególnej ochronie.

Złotowo. Jak wspomniano wyżej (porównaj Szaleniec) wieś powstała na „surowym korzeniu” po osuszeniu wielkiego bagna o nazwie Solow; to wielkie przedsięwzięcie zrealizowane zostało z inicjatywy i pod nadzorem komtura dzierzgońskiego Güntera Schwarzenburga, który pełnił swój urząd w latach 1331-1335. 8 stycznia 1342 roku kolejny komtur dzierzgoński – Alexander von Kornre – odnowił przywilej lokacyjny obniżając zarazem powinności czynszowe dla kolonistów (zapewne ze względu na trudności w rozwoju gospodarczym). Wieś posiadała 35 włók, które należały na prawie chełmińskim do szlachetnego Hannusa Halczte. Należy więc sądzić, że początkowo była wsią rycerską. Następnie przekształcona w wieś czynszową (wg klasyfikacji B. Schmidta – niemiecką, gburską). Dane nazwy Reichfelde, Reychenvel, Reichfeld i Rechsfelt. Zwarty układ ruralistyczny przybrał formę owalnicy. Pod względem parafialnym związana z

kościółem Krzyżanwie, potem w Żuławce Sztumskiej. W Prusach Królewskich zarządzana przez Ekonomię Malborską, która na podstawie edyktu królewskiego z 1476 zmieniła status wsi. Lustracja z 1629 roku wspomina o niemal całkowitym zniszczeniu układu osadniczego w wyniku wojny polsko-szwedzkiej. W 2 połowie XVIII i w XIX wieku zwarty układ przestrzenny wsi poszerzył się o zabudowę kolonijną – zwiększył się areał oraz liczba siedlisk. Gospodarstwa emfiteutyczne powstały od wschodu (2) i od zachodu (3). Do dziś zachowały się cztery, na siedlisku piątego po 1945 r. rozwinął się PGR. Znane są cztery rodziny olęderskie, prawdopodobnie menonickie, związane z dziejami Złotowa od XVIII wieku: Dick, Penner, Jenzen i Nack. Natomiast liczba majątków ziemskich rozwiniętych w drugiej połowie XIX wieku i funkcjonujących do 1945 zamknęła się liczbą siedmiu, należały one do rodzin: Kerber, Preuss, Frost, Beutell, Rempel i Bartel. W wyróżniającej się w pejzażu wiejskim zabudowie mieszkalnej tych bawerskich siedlisk występowały trzy domy podcieniowe, z których po 1945 roku przetrwał jeden (niestety zniszczony przez pożar w 2014 roku, obecnie w trakcie odbudowy)⁴⁰. Liczna mieszkańców kształtowała się w następujący sposób: 1820 r. – 175, 1869 r. – 351, 1933 r. – 323, 1939 r. – 304. W latach 80-tych XIX wieku powstała we wsi szkoła ewangelicka, ludność tego wyznania należała do parafii w Starym Polu, katolicy nadal podlegali pod Żuławkę Sztumską. Wieś cieszyła się opinią dobrze gospodarującej, słynęła w okolicy ze szczególnie urodzajnych gruntów na co wskazywała jej dawna nazwa (Reichfelde – dosłownie: Bogate Pole).

5.2.4. Zabytki nieruchome.

Głównym komponentem lokalnego (a także w szerszym kontekście - regionalnego, związanego z Żuławami Wiślanymi) dziedzictwa kulturowego są zabytki nieruchome, w porównaniu do nich zabytki archeologiczne i ruchome związane z obszarem gminy Stare Pole okazują się zbiorami nader skromnymi i generalnie rzecz biorąc – mało reprezentatywnymi.

Dziedzictwo gminy oraz jej krajobraz kulturowy wyrażają się zatem przede wszystkim poprzez zabytki nieruchome. Zasób zabytków nieruchomych jest duży, po przeprowadzeniu kwerendy archiwalnej oraz badań terenowych związanych z opracowaniem poprzednich i obecnego gminnego programu opieki nad zabytkami, można go oszacować na liczbę przekraczającą znacznie 500 pozycji. Pozycje te uwzględniają obiekty architektury i budownictwa, kompozycje zieleni wysokiej oraz obiekty małej architektury (wszystkie te kategorie zostały zaewidencjonowane lub zarejestrowane), do czego dochodzą jeszcze zabytkowe układy ruralistyczne, wyodrębnione wnętrza krajobrazowe, miejsca pamiątkowe, rozłogi pól, historyczne układy komunikacyjne oraz elementy związane z siecią hydrograficzną (których nie ewidencjonowano). Ten zasób, odniesiony do powierzchni gminy lub porównany do liczby obiektów powstałych lub ukształtowanych po 1945 roku, świadczy o dużym nasyceniu krajobrazu elementami historycznymi i decyduje o jego zabytkowości.

⁴⁰ Dom ten wybudowany został w końcu XVIII wieku dla Johanna Gabriela Prussa. Później należał do rodziny Beutell, właścicieli jednego z tutejszych majątków ziemskich. W 1945 Rosjanie urządzili w tym budynku szpital polowy.

Zabytki nieruchome występujące na obszarze gminy reprezentują dużą różnorodność pod względem form, typów i struktury, charakteryzują się zróżnicowanym stanem zachowania i stopniem przekształcenia w stosunku do oryginalnych, projektowych rozwiązań, posiadają także znacząco odbiegające od siebie wartości architektoniczne, historyczne i zabytkowe. Z punktu widzenia konserwatorskiego można je zatem podzielić na: objęte ścisłą ochroną prawną (wpisane do rejestru zabytków), objęte ochroną wynikającą z ustaleń zawartych w ustaleniach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (pierwsze i drugie omówione w podrozdziale 5.3.) oraz te, których status prawny także został określony ustawowo i wymaga, na podstawie odpowiednich ustaw i rozporządzeń wykonawczych, uzgodnień dokonywanych z punktu widzenia konserwatorskiego podczas wykonywania prac odbywających się na podstawie pozwoleń na budowę tj. ujętych w gminnej ewidencji zabytków (porównaj podrozdział 5.4.). Istnieje wreszcie również stosunkowo liczna i reprezentatywna dla krajobrazu kulturowego gminy Stare Pole grupa obiektów historycznych, pochodzących na ogół z pierwszej połowy XX wieku, które nie zostały zaliczone do zabytków nieruchomości w przedstawionym powyżej sensie formalnym, a które wymagają ochrony i opieki oraz opinii konserwatorskich podczas procesów inwestycyjnych z nimi związanych. Są to w większości wypadków dzieła architektury i budownictwa tworzące historyczny klimat miejscowości.

Postulowany w niniejszym Programie zakres ochrony w stosunku do tych obiektów jest następujący:

- a. ochronie podlegają historyczne gabaryty budynku, bryła, kształt dachu, materiał z którego został wykonany; kolorystyka ścian zewnętrznych powinna nawiązywać do kolorystyki historycznej,
- b. działania inwestycyjne na tych obiektach wymagają uzgodnienia z właściwym terenowo konserwatorem zabytków (jest to zakres ochrony dla obiektów współtworzących historyczny klimat miejscowości ustanowiony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego dla obrębu geodezyjnego Ząbrowo).

5.2.5 Zabytki ruchome.

Zabytki ruchome związane z terenem gminy Stare Pole stanowią zbiór bardzo skromny zarówno w ujęciu autotelicznym, jaki i w porównaniu do innych gmin żuławskich, sąsiednich czy występujących w pobliżu. Składają się na ten zbiór przede wszystkim wyposażenia trzech kościołów: parafialnego w Królewie, parafialnego w Krzyżanowie oraz filialnego w Starym Polu. Elementy wystroju i wyposażenia tych kościołów powstały w okresie od gotyku do neogotyku i związane są z dwoma kręgami kulturowymi – katolickim (Krzyżanowo, Królewo) oraz ewangelickim (Stare Pole). Wszystkie zabytki pochodzą z fundacji zamożnych lokalnych rodzin gburskich (np. Sielmann, Rentel, Zimmermann) lub – w zdecydowanej mniejszości – szlacheckich (Wunderlich, Kithlof, Holst) czy mieszczańskich (głównie obywatele Malborka).

Proweniencja większości nie jest znana, zaledwie w kilku przypadkach możemy wskazać autora lub warsztat, przy czym nie są to nazwiska odgrywające znaczącą rolę w historii regionu. Dla przykładu ołtarz główny w kościele ewangelickim w Starym Polu

wykonany został w roku 1711 w warsztacie rzeźbiarza Scwrenza z Elbląga. Elementy wystroju i wyposażenia kościołów w Królewie i Krzyżanowie zostały wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

W czasie, który minął od opracowania i uchwalenia poprzedniego gminnego programu opieki nad zabytkami, zasób zabytków ruchomych tworzących wyposażenie kościołów zlokalizowanych na obszarze gminy Stare Pole nie zmienił się. Warto wspomnieć o kilkudziesięciu zabytkach sepulkralnych związanych z historycznymi cmentarzami: kościelnymi w wyżej wymienionych wsiach oraz mennonickim w Szaleńcu. Na uwagę zasługują przede wszystkim charakterystyczne dla kultury holenderskiej stele z Szaleńca, pochodzące z XIX wieku oraz dwie barokowe stele z cmentarza przykościelnego w Królewie⁴¹. Stele z Szaleńca zostały wstępnie zabezpieczone (głównie uporządkowane, oczyszczone) podczas rewitalizacji nekropolii wykonanej w 2014 roku przy wsparciu dotacji uzyskanej w ramach osi Leader PROW. Podczas wykonywania GEZ, w trakcie prac terenowych, zwrócono uwagę na zachowane elementy wystroju i wyposażenia ewidencjonowanych budynków. Rozpoznanie przeprowadzono bardzo wnikliwie i szczegółowo, opierając się na wizjach lokalnych i wywiadach z właścicielami, a wypływające z tego postępowania wnioski prowadzą do negatywnych, z punktu widzenia dziedzictwa kulturowego regionu, konstatacji. Większość elementów wystroju i wyposażenia wiejskich obiektów architektury i budownictwa, symptomatycznych dla regionu, reprezentatywnych i charakteryzujących się różnorodną specyfiką form, co wiemy choćby na podstawie katalogu B. Schmidta, uległa rozproszeniu. Obiekty te zostały zniszczone lub sprzedane kolekcjonerom głównie w latach 70-tych i 80-tych XX wieku. Ich powojenni właściciele nie przywiązywali do tych przedmiotów większej uwagi, nie znali ich wartości historycznej czy artystycznej, nie darzyli ich sentymentem, nie dostrzegali potrzeby, by zadbać o ich zachowanie dla przyszłych pokoleń czy też dla podkreślenia specyfiki zamieszkanego regionu. Skromne elementy wystroju i wyposażenia, w postaci pieców, stolarki wewnętrznej, szafek ściennych czy mebli zachowały się tylko w przypadku kilku budynków, są nimi: dom podcieniowy w Kleciu, dom wolnostojący w Kleciu nr 26, dom wolnostojący w Królewie nr 95, dom podcieniowy w Złotowie, domy w zagrodach wzdłużnych w Złotowie (Złotowo nr 3 i nr 6), dom wolnostojący w Złotowie nr 56. Zasób wystroju i wyposażenia związanego z wartościową architekturą regionalną uległ ponadto uszczupleniu w wyniku przeobrażeń, które dotknęły dwa domy podcieniowe (pożar domu podcieniowego w Złotowie oraz rozbiórka domu podcieniowego w Kławkach).

5.2.6 Zabytki archeologiczne.

Podobnie skromny, jak w przypadku zabytków ruchomych, jest zasób zabytków archeologicznych związanych z terenami gminy Stare Pole. Porównanie z położonymi od południa gminami pozwala stwierdzić, że liczba zabytków archeologicznych zaewidencjonowanych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) jest

⁴¹ W Szaleńcu zachowało się 11 steli z piaskowca, najstarsza z roku 1806, najmłodsza z 1895 roku. W Królewie znajdują się: stela z piaskowca Samuela Wunderlicha z 1795 roku oraz stela z piaskowca Reginy Wunderlich z 1788 roku.

w omawianym przypadku kilkakrotnie mniejsza. Współgra to ustaleniami poczynionymi przez G. Gerulisa dotyczącymi zachowania pomników językowych. Ilość zasymilowanych nazw pruskich, odnoszących się do miejscowości, obszarów czy obiektów fizjograficznych w przypadku dawnego komornictwa Morajny (na południe od omawianego obszaru) jest wielokrotnie większa w porównaniu do dawnego komornictwa Fiszewo (odpowiadającego opisywanemu obszarowi). Zabytki archeologiczne zostały dokładnie wymienione oraz częściowo scharakteryzowane w Aneksie nr 3 niniejszego opracowania. Źródłem danych są dokumentacje wykonane w ramach AZP przechowywane w Muzeum Archeologicznym w Gdańsku. Większość zaewidencjonowanych stanowisk to ślady osadnicze odkryte w trakcie badań powierzchniowych. Nie mają one utrwalonych form terenowych, żadnych widocznych śladów, które można by starać się wyeksponować w procesie rewitalizacji krajobrazu kulturowego czy podnoszenia walorów turystyczno-krajoznawczych okolicy. Tylko dwa stanowiska – występujące w pobliżu Dębowej Góry oraz na południe od Kraszewa – posiadają walory, związane z położeniem oraz częściowo z zachowaniem form historycznych, pozwalające myśleć o ich uczytelnieniu oraz zaadaptowaniu dla potrzeb turystycznych i rewitalizacyjnych. Jedno ze stanowisk archeologicznych (Dębowa Góra) w pobliżu Kaczynosu zostało wpisane do rejestru zabytków. W czasie, który minął od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki nad zabytkami, stanowiska archeologiczne występujące na terenie sołectw Janówka, Kaczynos i Ząbrowo zostały objęte ochroną prawną wynikającą z art. 7 pkt 4 u.o.z. tj. poprzez ustalenia zawarte w tekstach i na rysunkach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

5.2.7 Dziedzictwo niematerialne.

Dziedzictwo niematerialne, czyli sfera kultury symbolicznej funkcjonującej w sposób inersubiektywny, reprezentatywny dla określonej społeczności i nie stanowiącej prostej sumy indywidualnie odczuwanych poglądów na świat, okazuje się w przypadku takich krain jak rozważana bardzo trudne do opisanie. Do niedawna nie prowadzono żadnych systematycznych badań mających na celu rozpoznanie tej ważnej dziedziny życia, zdefiniowanie kategorii, na których ona się opiera i w oparciu o które funkcjonuje oraz prognozowanie w jakim kierunku będzie ewoluowała. W 2010 i 2011 roku badania takie przeprowadzili, prawdopodobnie po raz pierwszy na tak dużą skalę od 1945 roku, studenci i naukowcy z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytetu w Białymstoku oraz Uniwersytetu Artystycznego w Poznaniu⁴². Przedmiotem ich zainteresowania stała się społeczność zamieszkująca Żuławy Elbląskie oraz część Małych Żuław Malborskich, uwaga badaczy skupiła się zwłaszcza na mieszkańcach gminy Gronowo Elbląskie oraz właśnie gminy Stare Pole. W zasadzie zbiór kilku artykułów potwierdził tezę zasygnalizowaną już w pierwszym gminnym programie opieki nad zabytkami wykonanym w 2009 roku dla gminy Stare Pole: na obszarze tym (podobnie jak w całym większym sąsiedztwie) doszło po 1945 roku do dramatycznej i brzemiennej w

⁴² Krajobraz kulturowy i społeczny Żuław Elbląskich. Praca zbiorcza pod redakcją: Anny Weroniki Brzezińskiej – Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Urszuli Wróblewskiej – Uniwersytet w Białymstoku, Piotra Szwieca – Uniwersytet Artystyczny w Poznaniu. Wydawca: OPALGRAF Opalecnica, nie podano roku wydania.

skutkach zmiany społecznej i kulturowej, w jej wyniku najbardziej ucierpiała właśnie sfera kultury symbolicznej związanej z krainą Żuław Wiślanych: zapomnieniu uległ cały kontekst niematerialny tego regionu, z jego wierzeniami, tradycjami, światopoglądem i różnego rodzaju wiedzą. Anna Weronika Brzezińska zauważyła, że tożsamość kulturowa w badanym obszarze funkcjonuje od lat tylko na jednym, niższym poziomie tj. na poziomie tożsamości lokalnej, wiążącej człowieka z jego bezpośrednim otoczeniem i identyfikującym się z elementami najbliższego krajobrazu kulturowego oraz społecznego⁴³. Pewne grupy osiedleńców, zajmując określone wsie, przywoziły ze sobą własne doświadczenia i wiedzę, która ulegała tylko niewielkiemu przetworzeniu w zetknięciu z zastanymi warunkami. W ten sposób tworzył się konglomerat licznych tożsamości lokalnych, nie powstała jednak, aż po dzisiejsze czasy, tożsamość je scalająca, wspólna, funkcjonująca na poziomie wyższym, regionalnym. Osiedleńcy nie znali historii i dziedzictwa kulturowego krainy, do której zostali przeniesieni z terenów bardzo odległych, typowo polskich, jednorodnych pod względem kulturowym, wyznaniowym i językowym. Przez wiele lat ich stosunek do poniemieckiego i pomennonickiego kręgu kulturowego podlegał wpływom propagandy socjalistycznej i w pewnym sensie „narodowej”, przez co nie mógł być właściwie rozpoznany i w jakikolwiek sposób przyswojony, zasymilowany. Wskutek tego doszło do przerwania ciągłości kulturowej: osadnicy przybywali z nowym bagażem kulturowym, głównie w zakresie kultury społecznej i duchowej, a na miejscu konfrontowali się wyłącznie z pozostawionymi elementami kultury materialnej – poczynając od organizacji przestrzennej, poprzez sposób budowania i urządzania wnętrz, na sprzęcie rolniczym kończąc. „To zderzenie kultury przywiezionej i zastanej stało się podwaliną pod konstruowanie nowej kultury żuławskiej”⁴⁴. Przesiedleńcy nie znali jednak kontekstu, w którym te materialne wytwory zostały wytworzone i funkcjonowały, przez co często używali ich niewłaściwie, nie mówiąc o tym, że na poziomie o wiele wyższym nie potrafili początkowo rozumieć „właściwego sposobu działania” całej tej krainy, w której przyszło im żyć (praktycznego znaczenia urządzeń takich, jak terpy, system odwadniający z zielenią pompową, blokowy rozłóg pól, organizacja społeczna pozwalająca zapobiegać zagrożeniom powodziowym i utrzymywać blokowe rozłogi pól w stanie nadającym się do gospodarowania etc). Nie poznali też, i w większości wypadków nie przyswoili sobie do dziś wiedzy w tym zakresie, przede wszystkim sfery kultury symbolicznej ukształtowanej w toku procesu dziejowego na tych ziemiach, kontekstu, który był bardzo skomplikowany, złożony, wywodzący się z różnych kręgów kulturowych, językowych, wyznaniowych i etnicznych.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.

Art. 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa formy ochrony zabytków, którymi są:

- a. wpis do rejestru zabytków,
- b. uznanie za pomnik historii,
- c. utworzenie parku kulturowego,

⁴³ Anna Weronika Brzezińska, Żuławy Elbląskie w perspektywie badań etnologicznych.

⁴⁴ Anna Weronika Brzezińska, Żuławy Elbląskie..., str. 11

- d. ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W stosunku do zabytków występujących na obszarze gminy Stare Pole zastosowanie mają pkt a i pkt d tego artykułu.

Art. 8 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa, że „Rejestr zabytków, zwany dalej „rejestrem”, dla zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków”. W przypadku województwa pomorskiego jest to Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków.

Tryb i sposób wpisu zabytku nieruchomego do rejestru określony jest w art. 9 ustawy:

- a. do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy,
- b. w trybie określonym w ust. 1, do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku,
- c. wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych,
- d. wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku,
- e. decyzja o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, stanowi podstawę wpisu w katastrze nieruchomości,
- f. na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków informację o wpisie zabytku nieruchomego do rejestru ogłasza się w wojewódzkim dzienniku urzędowym.
- g. Wpisy, o których mowa w ust. d i e, są wolne od opłat.

Zgodnie z wykazem obiektów nieruchomości, prowadzonym przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Gdańsku, na terenie Gminy Stare Pole znajdują się następujące obiekty:

nr rejestru zabytków województwa pomorskiego	nr dawnego rejestru zabytków	organ wpisujący do rejestru zabytków	data wpisu do rejestru zabytków	uwagi	obiekt	adres	nr	miejscowość	gmina	powiat
72	55	Wojewódzki Konserwator Zabytków	30.05.1957	dawny rejestr zabytków woj.gdańskie go - nr 55	kościół parafialny p.w.Św. Barbary wraz z cmentarzem rzymskokatolic	Krzyżano wo		Krzyżano wo	Stare Pole	malborski

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

		w Gdańsku		<u>kościół pw. Św. Barbary</u>	kim ,układem zieleni wysokiej; nagrobkami, murem cmentarnym , bramą i dzwonnica z 3 dzwonami						
72	372/94	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	30.06.1994	dawny rejestr zabytków woj.elbląskie go nr 372/94 - <u>cmentarz rzymskokatolicki z układem zieleni wysokiej; nagrobkami. murem cmentarnym. bramą i dzwonnica z 3 dzwonami</u>	***	Krzyżanowo		Krzyżanowo	Stare Pole	malborski	
73	57	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	30.05.1957	dawny rejestr zabytków woj.gdańskie go -nr 57	dom	Złotowo	24,24a (d.16)	Złotowo	Stare Pole	malborski	
179	106	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	08.04.1960	dawny rejestr zabytków woj. gdańskiego - nr 106	dom	Klecie	4	Klecie	Stare Pole	malborski	
278	183	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	19.12.1961	dawny rejestr zabytków woj. gdańskiego- nr 183	dom	Kławkki	8	Kławkki	Stare Pole	malborski	
837	722	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	24.04.1975	dawny rejestr zabytków woj. gdańskiego - nr 722	kapliczka przydrożna	Królewo		Królewo	Stare Pole	malborski	
1245	45/78	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	15.08.1988	dawny rejestr zabytków woj.elbląskie go - nr 45/78	cmentarz menonicki	Szaleniec		Szaleniec	Stare Pole	malborski	
1358	201/91	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	18.11.1991	dawny rejestr zabytków woj.elbląskie go - nr 201/91	zespół cukrowni-36 obiektów wraz z terenem	Marynarki i Wojennej	2	Stare Pole	Stare Pole	malborski	
1393	285/93	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	30.06.1993	dawny rejestr zabytków woj.elbląskie go -nr 285/93 - <u>kościół</u>	kościół filialny p.w. Matki Boskiej Królowej Polski i cmentarz wraz z zachowanym	Stare Pole		Stare Pole	Stare Pole	malborski	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

				<u>fil.p.w. Matki Boskiej Królowej Świata</u>	układem zieleni wysokiej; historycznymi nagrobkami; kaplicą - mauzoleum i dzwonnica					
1393	284/93	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	20.07.1993	dawny rejestr zabytków woj.elbląskie go -nr <u>284/93-cmentarz</u>	***	Stare Pole		Stare Pole	Stare Pole	malborski
1457	360/94	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	27.05.1994	dawny rejestr zabytków woj.elbląskie go - nr 360/94	kościół parafialny p.w. Św. Mikołaja wraz z otaczającym cmentarzem; układem zieleni wysokiej i murem cmentarnym	Królewo		Królewo	Stare Pole	malborski
1538	454/95	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	24.05.1995	dawny rejestr zabytków woj.elbląskie go - nr 454/95	budynek poczty wraz z oficyną gospodarczą i murem otaczającym podwórce	Sienkiewicza	5 (ob.3)	Stare Pole	Stare Pole	malborski

*źródło: Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków, <https://www.ochronazabytkow.gda.pl/rejestr-zabytkow/rejestr-zabytkow-nieruchomych/> (stan na 19.06.2019 r.)

Z terenem gminy Stare Pole związanych jest 11 decyzji wpisujących obiekty do rejestru zabytków nieruchomych oraz 1 decyzja wpisująca obiekt do rejestru zabytków archeologicznych.

Użyte powyżej słowo „obiekt” wskazuje, że nie w każdym wypadku decyzja dotyczy pojedynczego zabytku nieruchomego lub archeologicznego. Dla przykładu decyzja nr 278 z dnia 19 grudnia 1961 roku wpisuje do rejestru zabytków jeden zabytek nieruchomy – dom podcieniowy w Kławkach, natomiast decyzja nr 1358 z dnia 18 listopada 1991 roku ustanawia ochronę dla zespołu dawnej cukrowni w Starym Polu składającego się z 36 budynków i terenu określonego w historycznych granicach założenia.

Do rejestru zabytków archeologicznych wpisany jest 1 obiekt składający się z 4 stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w pobliżu tzw. Dębowej Góry (niem. Eich Berg). Miejsce to położone jest w sołectwie Ząbrowo chociaż w literaturze fachowej (oraz w ramach AZP) funkcjonuje pod nazwą Kaczynos. Trzeba zwrócić uwagę na kilka faktów związanych z wpisem do rejestru zabytków nieruchomych i archeologicznych występujących na terenach gminy Stare Pole:

- a. liczba decyzji jest bardzo mała, niewspółmierna do zasobów i walorów zabytków tworzących lokalny krajobraz kulturowy. W Programie Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014 podano, że liczba decyzji w województwie ogółem wynosi 1813 i obejmuje 3311 zabytków, a w powiecie

malborskim liczba decyzji wynosi 96⁴⁵. Oznacza to nieznaczny procentowy udział obiektów rejestrowych z gminy Stare Pole wynoszący odpowiednio 0.007 w skali województwa oraz 12,7 w skali powiatu,

- b. ostatnia decyzja rejestrowa pochodzi z 1988 roku (cmentarz mennonicki w Szaleńcu) i wydana została jeszcze przez WKZ w Elblągu. Oznacza to, że przez ponad 20 lat nie powstały nowe formy ochrony zabytków na terenie gminy Stare Pole,
- c. jedna z obowiązujących decyzji dotyczy zabytku nieruchomego (dawna plebania) przeniesionego z Królewa do Elbląga⁴⁶.

Wykaz stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie Gminy Stare Pole (Kolorem szarym wyróżnione zostało jedyne stanowisko rejestrowe):

L.p.	Lokalizacja	Nr obszaru AZP	Nr stanowiska	Chronologia	Charakter stanowiska	Rejestr zabytków	Uwagi	
1.	Ząbrowo – (niem. Sommerort) Wskazane do ochrony na rysunku i w tekście mpzp	17-49	1	Kultura średniowieczna, XIV-XV w.	Ślad osadnictwa	Brak		
2.	Kaczynos tzw. Dębowa Góra (niem. Eich Berg)		2	Wczesna epoka żelaza	Ślad osadnictwa	Brak	1 fragment ceramiki	
3.	Kaczynos tzw. Dębowa Góra (niem. Eich Berg)		3	Brak chronologii	Ślad osadnictwa	Brak	Złamany wiór	
4.	Kaczynos tzw. Dębowa Góra (niem. Eich Berg) Wskazane do ochrony na rysunku i w tekście mpzp.		4	Kultura pomorska. Wczesna epoka żelaza	Osada	Decyzja nr 111/70 z dnia 05.12.1970 r.	48 fragmentów w ceramiki	
				Kultura pruska. Wczesne średniowiecze	Ślad osadnictwa			1 fragment ceramiki
				Neolit	Osada			Ceramika
		Kultura wielbarska. Okres wpływów rzymskich.		Cmentarzysko	Grób ciałopalny			
Pierwsze wzmianki o stanowisku nr 4 pochodzą z końca XIX wieku. W 1968 roku przeprowadzono badania ratownicze, ponowione w roku 1970. Materiały znajdują się w Muzeum Zamkowym w Malborku. Stanowisko badane ratowniczo w latach 1997 – 1998, materiały w Muzeum Zamkowym w Malborku.								
5.	Ząbrowo Wskazane do ochrony na rysunku i w tekście mpzp		5	Kultura średniowieczna, XIV-XV w.	Osada	Brak	7 fragmentów ceramiki	
6.	Ząbrowo Nazwa lokalna – Stóza		6	Kultura średniowieczna, XIV-XV w.	Osada	Brak	7 fragmentów ceramiki	

⁴⁵ Program Opieki Nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014, str. 29

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

	(niem.Rothebude) Wskazane do ochrony na rysunku i w tekście mpzp							
Obszar nr 17 – 49 opracował mgr S. Marcysiak, kwiecień 1985 rok.								
7.	Kraszewo	18-49	1	Kultura oksywska. Późny okres przedrzymski.	Osada	Brak	10 ułamków ceramiki	
8.	Krasnołęka		2	Neolit	Osada	brak		
					HaD, wczesny LT. Kultura wschodniopomorska	Osada		7 ułamków ceramiki
					HaD. Kultura wschodniopomorska	Skarb		2 napierśniki, zapinka bransolety
					Wczesne średniowiecze. Kultura pruska.	Osada		Fragmety ceramiki naczyniowej wykonane na kole
					Stanowisko znane od końca XIX wieku. W czasie kopania piasku znaleziono skarb brązowy. W 1899 roku Hugo Conwenz przeprowadził badania ratownicze, w wyniku których odkrył materiał neolityczny, kultury wschodniopomorskiej i pruskiej.			
9.	Królewo		3	Kultura średniowieczna, XIV-XV w.	Osada	Brak	12 ułamków ceramiki	
10.	Stare Pole		4	Kultura pruska. Wczesne średniowiecze.	Osada	Brak	Ułamki ceramiki	
				Stanowisko znane wyłącznie na podstawie literatury, nie udało się go zlokalizować podczas badań powierzchniowych.				
11.	Kraszewo		6	Kultura średniowieczna,	Ślad osadniczy	Brak	4 fragmenty ceramiki	
			Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.					
12.	Kraszewo	7	Kultura wielbarska. Okres wpływów rzymskich	Osada	Brak			
			Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.					
13.	Kraszewo	8	Okres wpływów rzymskich	śląd osadnictwa	Brak	Fragmety ceramiki		
			Kultura średniowieczna.	Ślad osadnictwa	Brak	Fragmety ceramiki		
			Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.					
14.	Kraszewo	9	Kultura średniowieczna,	Ślad osadnictwa	Brak	3 fragmenty ceramiki		
			Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.					
15.	Kraszewo	10	Kultura wielbarska. Okres wpływów rzymskich	Osada	Brak	Fragmety ceramiki		
			Kultura prapolska. Wczesne	Osada	Brak	Fragmety ceramiki		

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

				średniowiecze, XI-XII w.			
Badania powierzchniowe w 1981 roku prowadził M. Haftka.							
16.	Klecie-Krasnołęka		11	Kultura pomorska. Wczesna epoka żelaza	Ślad osadniczy	Brak	Kamienny rozcieracz
Badania obszaru 18-49 w grudniu 1983 r. opracował mgr J. Piekulski, sprawdził dr A. Pawłowski							
17.	Złotowo	19-49	7	Kultura średniowieczna, XV-XVI w.	Ślad osadniczy	Brak	Znalezione ułamki ceramiki świadczą o istnieniu w tym miejscu pól uprawnych w średniowieczu.
Badania obszaru 19-49 w październiku 1985 r. prowadził dr A. Pawłowski							
18.	Janówka	18-48	13	Kultura średniowieczna, XVI-XVII w.	Ślad osadnictwa	Brak	Fragment kafla z zieloną polewą szklistą
19.	Janówka		14	Kultura średniowieczna, XVI w.	Ślad osadnictwa	Brak	5 fragmentów ceramiki
20.	Janówka		15	Kultura średniowieczna, XVI w.	Ślad osadnictwa	brak	6 fragmentów ceramiki
Badania obszaru 18-48 w październiku 1992 roku prowadził mgr M. Jagodziński							

Art. 10 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, stwierdza:

- a. do rejestru wpisuje się zabytek ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na wniosek właściciela tego zabytku,
- b. wojewódzki konserwator zabytków może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę albo wywiezienia za granicę zabytku o wyjątkowej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej.

W przypadku gminy Stare Pole mamy do czynienia z 5 obowiązującymi decyzjami o wpisie do rejestru zabytków ruchomych. Dotyczą one wyposażenia kościołów parafialnych w Krzyżanowie, Starym Polu, Królewie oraz wyposażenia kaplicy na cmentarzu kościelnym w Starym Polu, tj.:

L.p.	Nr rejestru zabytków w woj. Pom.	Organ wpisujący do rejestru zabytków	Data wpisu do rejestru zabytków	Przedmiot	Datowanie / styl	Materiał	Miejscowość - właściciel
1.	B-88/72, scalony nr B-82	Prezydium W.R.N, Wydział Kultury – Wojewódzki i Konserwator	3.03.1972 r. 30.10.2015 r.	Wyposażenie kościoła	Ok. 1490 r. / gotyk	Drewno rzeźbione	Królewo, parafia rzymskokatolicka p. w. św. Mikołaja
2.				Rzeźba św. Piotra	Ok. 1490 r. / późny gotyk	Drewno rzeźbione	Królewo, parafia rzymskokatolicka

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

		Zabytków w Gdańsku					ka p. w. św. Mikołaja
3.				Rzeźba św. Pawła	Ok. 1490 r. / późny gotyk	Drewno rzeźbione	Królewo, parafia rzymskokatolicka p. w. św. Mikołaja
4.				Rzeźby Apostołów	Ok. 1490 r. / późny gotyk	Drewno rzeźbione	Królewo, parafia rzymskokatolicka p. w. św. Mikołaja
5.	53/16/96 Scalony nr B-196	Państwowa Służba Ochrony Zabytków Oddział Wojewódzki w Elblągu	26.08.1983 r.	Wyposażenie kościoła	XVI-XIX w. / renesans, barok, neogotyki		Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
6.				Ółtarz główny	1711 rok / barok / warsztat Swerenza z Elbląga	Drewno rzeźbione	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
7.				Ambona	1719 – 1725 r. / barok / prawdopodobnie warsztat Izaaka Rygi z fundacji Petera Holsta	Drewno rzeźbione	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
8.				Chór muzyczny	1705 r. / barko	Drewno polichrom. Owalne	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
9.				Misa chrzcielna	Ok. połowy XVIII w.	Cyna, odlew.	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
10.				Ława	Ok. połowy XVII w.	Drewno	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
11.				Ława	XVIII w.	Drewno	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
12.				Ława	XVIII w.	Drewno	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
13.				Ława	XVIII w.	Drewno	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
14.				Ława	XVIII w.	Drewno	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

							Barbary
15.				Krzyż procesyjny	2 połowa XVIII w.	Drewno	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
16.	53/16/96		4.04.1996 r.	Kielich mszalny	1 połowa XIX w. / neogotyck	Srebro pozłacane	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
17.		Państwowa Służba Ochrony Zabytków Oddział Wojewódzki w Elblągu		Lampa wieczna	2 połowa XIX w. / neogotyck	Metal, odlew.	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
18.				Świecznik ołtarzowy	1597 r. / renesans	Mosiądz, odlew. Grawerowany	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
19.				Świecznik ołtarzowy	2 połowa XIX w. / neobarok	Mosiądz, odlew	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
20.				Dzwonek wejściowy na sygnal	3 ćwierć XIX w. / barok	Mosiądz, odlew	Krzyżanowo parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
21.	B-379	Pomorski Wojewódzki i Konserwator Zabytków w Gdańsku	27.02.2019 r.	Wyposażenie kaplicy grobowca rodziny Wunderlich i Holdebrandt na cmentarzu kościelnym w Starym Polu	1 połowa XX w.		Stare Pole, parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary
22.	B-265	Państwowa Służba Ochrony Zabytków Oddział Wojewódzki w Elblągu	04.04.1996 r.	Wyposażenie Kościoła rzymskokatolickiego filialny p.w. św. Matki Boskiej Królowej Polski w Starym Polu	XVI-XVIII w. / renesans, barok		Stare Pole, parafia rzymskokatolicka p. w. św. Barbary

Na potrzeby wykonania niniejszego opracowania nie prowadzono dokładnego rozpoznania zasobu i wartości zabytków ruchomych. Postuluje się potrzebę dokładniejszego rozpoznania zasobu i rozważenie uzupełnienia wpisu wyposażenia kościoła parafialnego w Królewie i w Starym Polu.

Na terenie gminy Stare Pole zabytki ruchome występują tylko w obiektach sakralnych. Nie ma tu muzealiów, izb regionalnych czy państwowych lub prywatnych kolekcji.

Na terenie gminy Stare Pole nie występują parki kulturowe. Nie planuje się również w najbliższej przyszłości utworzenia takich parków.

Na terenie gminy Stare Pole nie ma obiektów zabytkowych uznanych za pomniki historii (ustanowione Rozporządzeniem Prezydenta RP). Nie występują tu obiekty, które

przyszłości mogłyby pretendować do uzyskania takiego miana.

Północna część obszaru gminy, od drogi nr 22 łączącej Stare Pole z Królewem po koryto Nogatu, objęta jest miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego. W uchwalonych w roku 2010 i 2012 dokumentach dla sołectw Ząbrowo, Janówka, Kaczynos i Kaczynos Kolonia znalazły się bardzo precyzyjne ustalenia dotyczące form ochrony prawnej dla zabytków ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków, a także dla pozostałych obiektów historycznych określonych mianem współtworzących historyczny klimat miejscowości. Obiekty te zostały wskazane w tekście i na rysunku mpzp, a zakresy ochrony dla nich sformułowane znalazły się zarówno w ogólnej, jak i szczegółowej części planów.

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 22 ust. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- a. zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
- b. inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- c. inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Po raz pierwszy zasób Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Stare Pole został wyznaczony na podstawie wykonanych kart ewidencyjnych według wzoru zatwierdzonego przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Obejmował on 30 zespołów komponowanej zieleni wysokiej (w tym parków i cmentarzy) oraz 301 obiektów architektury i budownictwa.

Podczas przygotowań aktualizacji Programu opieki nad zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2015-2018 przeprowadzona została weryfikacja zasobu, w wyniku czego ustalono, że na terenie Gminy Stare Pole znajduje się 30 zespołów komponowanej zieleni wysokiej oraz 248 obiektów architektury i budownictwa.

Obecnie po weryfikacji Gminnej ewidencji zabytków ustalono, że na terenie Gminy Stare Pole znajduje się 30 zespołów komponowanej zieleni wysokiej oraz 244 obiektów architektury i budownictwa.

Zmniejszenie tego zasobu zostało spowodowane wydaniem pozwolenia przez Pomorskiego Konserwatora Zabytków na rozbiórkę, a tym samym na usunięcie obiektu z gminnej ewidencji zabytków.

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy.

Po pierwsze, jak wyżej zaznaczono, najważniejszym zabytkiem gminy jest jej krajobraz kulturowy. Traktowany jako całość, w pełnej swojej rozciągłości, z charakterystyczną „starożuławską” strukturą i siecią powiązań funkcjonalnych między poszczególnymi elementami.

Po drugie, do grona najważniejszych zabytków zaliczyć trzeba obiekty rejestrowe.

Poniżej scharakteryzowano zwięźle najważniejsze rejestrowe zabytki nieruchome:

Królewo nr 27. Kościół rzymsko-katolicki p.w. św. Mikołaja, parafialny. Neogotycki, wzniesiony w roku 1820 na miejscu starszej, gotyckiej świątyni rozebranej w roku 1816. Wieża dobudowana w roku 1844. W latach 1894 - 1895 przeprowadzono remont kościoła, w jego trakcie wzmocniono fundamenty i ściany nośne. Budynek murowany z cegły ceramicznej palonej, czerwonej, posadowiony na ceglany fundamencie. Korpus główny salowy, prostopadłościenny, nakryty wysokim dachem dwuspadowym: ceramiczne pokrycie połaci, holenderka; od zachodu kwadratowa w planie wieża, 4.kondygnacyjna, zwieńczona daszkiem wiciowym krytym blachą.

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Krzyżanowo, centrum wsi. Kościół rzymsko-katolicki p.w. św. Barbary, parafialny. Gotycki, wzniesiony przed 1330 rokiem. Opisany w protokole wizytacji kościelnej dokonanej w roku 1637 jako budowla obmurowana cegłą, z drewnianą wieżą i dachem krytym ceramicznie (turricula); później – w roku 1654 - o dachu pisano, iż grozi zawaleniem, a w roku 1669, iż „bardzo grozi zawaleniem”. W tym samym roku wieżę określano jako „wyremontowaną”, ale wkrótce później strawił ją pożar (rok 1688). Nową murowaną konstrukcję wieży wzniesiono w roku 1735 i zawieszono na niej dzwony; 17 stycznia 1818 roku wieża runęła w czasie wielkiej wichury i nigdy nie została już odbudowana. Bryła kościoła zasadniczo dwustopniowa: składa się z prezbiterium i zakrystii (od wschodu) oraz jednonawowej hali (od zachodu); obie części przykrywa dach dwuspadowy o pokryciu ceramicznym. Prezbiterium i zakrystia starsze, murowane z ręcznie formowanej cegły, szerokość murów ca 120 cm; chór o wymiarach 7,25 x 11,60 metra w rzucie i wysokości 9,30metra. Nawa o wymiarach w rzucie 12 x 14,80 metra, o wysokości 6 metrów, posiadała pierwotnie konstrukcję ryglową (zachowaną wg B. Schmida w części zachodniej), która została wtórnie obmurowana cegłami. W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki w obiekcie tym częściowo wykonano remont dachu.

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 18. Kościół rzymsko-katolicki p.w. Matki Bożej Królowej Polski, filialny; dawniej kościół ewangelicki. Wzniesiony w roku 1879 pod nadzorem okręgowego inspektora budowlanego Passarge z Elbląga. Zlokalizowany na działce cmentarza ewangelickiego założonego w roku 1843. W czasie budowy kościoła pastorem w Starym Polu był Carl Frdinand Oskar Rohde. Parafia protestancka w Starym Polu powstała w 1580 roku. Poza mieszkańcami Starego Pola obejmowała wyznawców nauki Lutra ze Złotowa, Klecia, Kraszewa, Krzyżanowa, Parwarku i miejscowości Lekłowy (dziś część Królewa); w końcu XIX wieku było to ponad 1000 dusz. Pierwszy kościół protestancki powstał w roku 1638 – miał on drewnianą konstrukcję i był ulokowany na innej parceli. Z powodu złego stanu technicznego został rozebrany i na jego miejscu powstała budowla murowana w roku 1705. W kosztach jej budowy partycypowali znacząco szwedzcy oficerowie.

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Klecie nr 4. Dom podcieniowy wzniesiony około połowy XVIII stulecia dla Dawida Zimmermanna, rozbudowany w początkach wieku XIX. Piętrowy: przyziemie murowane z cegły, tynkowane, partia piętra oraz szczyt podcienia konstrukcji ryglowej. Dach dwuspadowy o pokryciu ceramicznym. Od południa szczytowy podcień wsparty na dziewięciu słupach. Pierwotny plan budynku częściowo zniekształcony w trakcie wspomianej przebudowy przez rozbudowanie strony zachodniej sienią w formie litery L.

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Kławki nr 8. Dom podcieniowy wybudowany w roku 1832 przez Jakuba Martena (napis na belce podcienia: Peter B.H., J. Martens B.M 1832). Do niedawna: posadowiony na fundamencie z kamieni polnych, część główna budynku konstrukcji zrębowej, szczyty szalowane pionowo deskami; podcień konstrukcji ryglowej, wsparty na sześciu słupach – typ szerokofrontowy, podcień dostawiony do elewacji wzdłużnej południowo - wschodniej. Bryła parterowa z użytkowym poddaszem, dachy: główny i podcienia – dwuspadowe, pokrycie ceramiczne (holenderka na deskowaniu); więźba dachowa płatwiowo – krokwiowa wsparta na ścianach stolcowych. Wzniesiony na rzucie prostokąta, dwutraktowy, w trakcie frontowym – na osi – obszerna sień, w której schody na poddasze (konstrukcji policzkowej, jednobiegowe); pierwotny układ pomieszczeń dobrze zachowany. Stropy belkowe, z górną powalą z desek, białe podłogi. W listopadzie 2013 roku obiekt ten został de facto rozebrany przez nowego właściciela. **Obecnie toczy się postępowanie sądowe w tej sprawie.**

**źródło: Gminna Ewidencja Zabytków, 2008 r.*

Złotowo nr 20/22/24. Dom podcieniowy, zbudowany w końcu XVIII wieku dla Johanna Gabriela Preussa. Drewniany, otynkowany, wzniesiony kalenicowo względem drogi wiejskiej (po północnej stronie osi), szerokofrontowy; podcień konstrukcji ryglowej, wsparty na 7 słupach, na osi głównej elewacji wzdłużnej południowej. Bryła prostopadłościenna, parterowa z użytkowym poddaszem, przekryta wysokim dachem dwuspadowym (holenderka) – dwuspadowy dach z holenderką także nad podcieniem. Zachowany pierwotny plan: dwutraktowy, z szerszym traktem południowym, w którym wielka izba, sień i „czarna kuchnia”. W 2014 roku budynek w większości spłonął (dach i podcień). **W chwili obecnej trwa odbudowa obiektu.**

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Szaleniec. Dawny cmentarz mennonicki. Założony w końcu XVIII wieku, usytuowany w zachodniej części układu przestrzennego, bezpośrednio przy głównej drodze wiejskiej, po południowej stronie osi. Czynny do 1945 roku. Jednokwaterowy, w planie zbliżony do kwadratu. Zachowana kompozycja zieleni wysokiej. Zachowanych 26 obramowań grobów (pojedynczych, podwójnych i dziecięcych) oraz 13 stelli z piaskowca. Najstarsza stela z 1806 roku – Hermanna Pannera, z 1811 roku – Anny i Franza Cornelsena, z 1848 roku – Franza Cornelsena, z 1852 roku – Susanny Loop, z 1861 roku – Jacoba Quiringa, z 1863 roku – Johana Quiringa, z 1865 roku – Anny Claasen, z 1866 roku – Barbary Martins, z 1869 roku – Sary Jansen, z 1890 roku – Anny Claassen, z 1895 roku – Izaaka Klaasen. W 2014 przeprowadzono częściową rewitalizację tej nekropolii (z budżetu Gminy Stare Pole oraz dzięki wsparciu z osi Leader PROW).

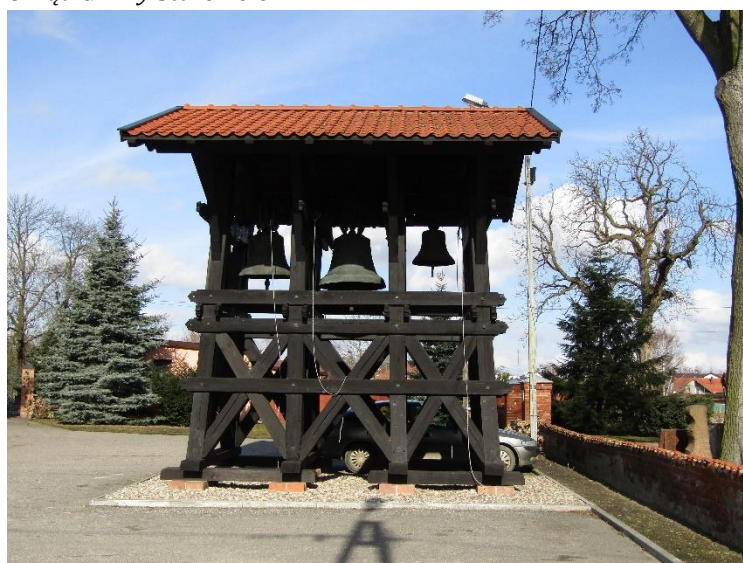
**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Krzyżanowo, centrum wsi. Cmentarz, mur okalający działkę kościelną z cmentarzem, dzwonnica. Mur kościelny i cmentarz wymieniane są w katalogu B. Schmida. Mur został wzniesiony w końcu XV wieku, z cegły ręcznie formowanej, w wątku gotyckim; w zwieńczeniu ułożone gąsiorzy. Brama główna (od zachodu) i boczna furtka (od południa) z XIX wieku, murowane z cegły maszynowej. Parafia z Krzyżanowa stopniowo objęła kolejne miejscowości, na początku XIX wieku należały do niej: Stare Pole, Lekłowy, Klecie, Parwark, Kraszewo i Złotowo (oczywiście mowa o mieszkańcach wyznania katolickiego). Na cmentarzu zachowały się cztery żeliwne neogotyckie krzyże z lat 1825 – 1889 oraz wolnostojący nagrobek ze sztucznego kamienia w formie krzyża z roku 1918. Ponadto dwie klasycystyczne stele z końca XVIII wieku i słupek z piaskowca, bogato profilowany, z roku 1740. W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki wykonana została renowacja dzwonnicy (finansowanie z budżetu Gminy Stare Pole przy wsparciu środków przeznaczonych przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków) oraz odnowiono dziewięć nagrobków na cmentarzu (dotacja Sejmiku Województwa Pomorskiego).

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej 18. Cmentarz, ogrodzenie, dzwonnica, mauzoleum rodziny Wunderlich. Cmentarz został założony w roku 1843 i należał do ewangelików, w roku 1879 na jego terenie wybudowano kościół. Metalowe ogrodzenie z metalową dwuskrzydłową bramą i jednoskrzydłową furtką znajduje się od strony północnej, ciągnąc się wzdłuż ulicy wiejskiej; złożone z metalowych słupków i kratownic. Układ cmentarza zachowany w formie szczątkowej, wyróżnia się mauzoleum rodziny Wunderlich, aleja złożona z jesionów ciągnąca się za mauzoleum – na południe – do drewnianej dzwonnicy, kilka nagrobków sprzed 1945 roku (w tym należący do rodziny Bartel ze Złotowa). Dzwonnica – wzniesiona w 3 ćwierci XIX wieku, ceglany fundament, zwężający się ku górze drewniany trzon, dwuspadowy dach kryty papą. Grobowiec rodziny Wunderlich, z 1912 roku, murowany z cegły i sztucznego kamienia, forma neoklasycyza.

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej 2c – zespół cukrowni. Cukrownia w Starym Polu zaczęła powstawać od roku 1880 jako inwestycja spółki akcyjnej. Następne etapy rozwoju następowały w latach: 1890 – 1910 oraz 1920 – 1940. Zespół obejmuje budynki produkcyjne, pomocnicze i magazynowe oraz budynki mieszkalne i o charakterze socjalnym. Budynki produkcyjne to: krajalnica, dyfuzja, płuczki, zespół zasilania w wodę, wyparki, produktownia; budynki pomocnicze to: laboratorium, stajnia, prasa i suszarnia wysłodek, magazyn, kotłownia, kuźnia, stolarnia, wapniarnia, wodniarki, zespół lokomotywowni oraz wagi kolejowej; do obiektów tych dochodzą place składowe oraz budowle ziemne osadników ze stacją oczyszczania. Budynki mieszkalne to: dom dyrektora (ul. Marynarki Wojennej nr 2f), dom naczelnego inżyniera (Marynarki Wojennej 2g), duży dom mieszkalny dla pracowników (ul. Bema 2) oraz domy pracownicze na obrzeżach zespołu. Na budynki socjalne składają się: stołówka (na terenie zespołu) oraz restauracja (na północ od zespołu). Obiekty we zespole charakteryzują się zbliżonym charakterem architektonicznym: są to obiekty murowane z cegły licowej, ze skromnym detalem architektonicznym. Kilka obiektów powstało w konstrukcji szkieletowej z wypełnieniem z cegły licowanej.

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Stare Pole, ul. Sienkiewicza 3. Budynek poczty, wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku, w następstwie przeprowadzenia linii kolejowej (Ostbahn) przez teren miejscowości. Wzniesiony na działce zawierającej się między torami (od północy) a nowo wytyczoną ulicą biegnącą wzdłuż torów (obecnie ul. Sienkiewicza), kalenicowo do ich osi. Neogotycki. Budynek murowany z cegły, elewacje częściowo tynkowane (tynki rapowe, cementowo – wapienne) częściowo opracowane w cegle licowej (dekoracje w postaci gzymsów kordonowych i koronujących, obramienia otworów okiennych i drzwiowych, bonie w narożach). Wzniesiony na planie prostokąta, bryła dwukondygnacyjna, o dużej kubaturze, z obustronnym płytkim narożnikiem w części wschodniej; całość kryta dachem trójpołaciowym (w centrum i od zachodu) oraz dwuspadowym (od wschodu, nad ryzalitem), pokrycie dachu ceramiczne – holenderka. Otwory okienne i drzwiowe ostrołukowe, w otworach okiennych kute kraty; zachowana stolarka okienna: okna z dominującym profilowanym śłemeniem, podwójne, dwuskrzydłowe; zachowana stolarka drzwi wejściowych: dwuskrzydłowa, skrzydła tępe, na zawiasach czopowych, przeszklone.

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Ponadto **kapliczka przydrożna w Królewie**, przywrócona do formy zbliżonej do oryginału dzięki pracom konserwatorskim i restauratorskim wykonanym z inicjatywy Pomorskiego Konserwatora Zabytków na zlecenie władz gminy w 2014 roku.

**fot. Urząd Gminy Stare Pole*

Po trzecie, obiekty nie wpisane do rejestru zabytków, posiadające jednak ważne walory historyczne i zabytkowe. Decydujące o cechach dystynktywnych lokalnego krajobrazu historycznego. Jednym z podstawowych celów Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2019- 2022 jest postulat otoczenia tych zabytków właściwą opieką oraz – w miarę możliwości – objęcie ich formą ochrony pranej poprzez wpis do rejestru zabytków. Zniknięcie tych obiektów z pejzażu lub ich przekształcenie, niezgodnie z zasadami sztuki konserwatorskiej, doprowadzi do utraty walorów krajobrazu kulturowego i znaczącego zatarcia przekazów lokalnej tradycji; może de facto oznaczać zubożenie i zatracenia znaczenia oraz wartości regionalnego dziedzictwa kulturowego.

Obiekty te można przedstawić w czterech najważniejszych grupach:

I. Budynki mieszkalne konstrukcji zrębowej, wolnostojące.

Janówka nr 29/31. Budynek wzniesiony w 1 ćwierci XIX wieku, kalenicowo do drogi wiejskiej; prawdopodobnie mieściła się tu gospoda wiejska. Częściowo drewniany, konstrukcji zrębowej (od południowego – zachodu), wtórnie obmurowany i otynkowany; częściowo konstrukcji ryglowej, częściowo murowany – aneks od strony podwórza. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze – nad częścią główną dach dwuspadowy (blacha, holenderka), nad aneksem także dach dwuspadowy (holenderka). Wzniesiony na planie litery T; układ wewnątrz znacząco przebudowany. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, częściowo z górną powałą z desek. Białe podłogi, schody konstrukcji policzkowej, zabiegowe – prowadzące na strych.

Klecie nr 26. Budynek konstrukcji zrębowej na fundamencie z cegły. W licu 6 belek + ścianka kolankowa, szalowana pionowo deskami (podobnie jak partie szczytów); węgły przesłonięte deskowaniem w formie pilastrów. Budynek podpiwniczony, parterowy, przekryty dachem dwuspadowym: holenderka na deskowaniu. Zachowane pierwotne rozplanowanie – dwutraktowe, trójdzielne, przelotowa sień nieco odsunięta od osi głównej. Wieżba dachowa płatwiowo – krokwiowa wsparta na podwójnej ścianie stolcowej i kolankowej, naga podłoga na strychu. Stropy belkowe z górną powałą, podłogi białe, zachowana stolarka drzwiowa (odlewane kłamki, zamki skrzynkowe i wpustowe z ozdobnymi tarczkami) oraz stolarka okienna (okiennice, skrzydła trójpolowe). Przed frontem domu (południe) około 100 letnia lipa. Na podwórzu (od północy) stodoła – jedyna zachowana w całej wsi.

Królewo nr 20. Budynek wzniesiony w roku 1826, data budowy na belce nadproża w elewacji frontowej (od południa). Po 1945 roku mieścił się tu sklep. Fundament z cegły, konstrukcja zrębowa - w licu 7 belek, węgły przesłonięte deskami, szczyty szalowane pionowo deskami. Budynek częściowo podpiwniczony, parterowy, nakryty wysokim dachem naczółkowym (holenderka). Wzniesiony na rzucie prostokąta, z (dawniej) przelotową sienią na osi; układ wewnątrz nieznacznie zmieniony: dwutraktowy, trójdzielny. Stropy belkowe z górną powałą z desek, podłogi dębowe i białe; schody na strych drabinowe, zabudowane. Wieżba dachowa płatwiowo – krokwiowa wsparta na podwójnej ścianie stolcowej z pochyłymi kleszczami. Częściowo zachowana stolarka okienna, częściowo zachowana stolarka drzwiowa. Uwaga ! Budynek ten jest zagrożony, po wybudowaniu nowego domu na siedlisku, obecny właściciel chciałby rozebrać ten obiekt i podejmuje próby pozbycia się budynku lub uzyskania zgody na jego rozbiórkę !

Królewo nr 28. Budynek wzniesiony około 1870 roku, kalenicowo do ulicy wiejskiej. Posadowiony na fundamencie z kamienia polnego łamanego, konstrukcja zrębowa: belek w licu + ścianka kolankowa; od frontu (zachód) drewniana wystawka z trójkątnym

szczytem; szczyty budynku oraz wystawki szalowane pionowo deskami. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym, ceramiczne pokrycie dachu (holenderka). Deski w szczytach dekoracyjnie wycięte na końcówkach, okładzina ścianki kolankowej z dekoracją snycerską, ażurowe kroksztyny przy wysuniętych przed lica szczytów belkach płatwi. Rzut prostokątny, przelotowa sień na osi, układ wewnątrz zachowany: dwutraktowy, trójdzielny. Stropy belkowe z górną powalą z desek, białe podłogi, schody prowadzące na poddasze konstrukcji policzkowej, zabiegowe; schody do piwnicy ceglane.

Szlagowo nr 1. Dom z dawnego „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego (tzw. Gutshaus), wzniesiony około 1830 roku, kalenicowo do drogi. Obecni właściciele podczas remontu odkryli na jednej ze ścian datę: 1832 (zamalowana). Po 1945 roku w budynku mieścił się sklep spożywczy oraz świetlica wiejska; obecnie mieszkania prywatne (jedna rodzina). Budynek posadowiony na fundamencie z kamienia polnego i cegły, zasadniczo konstrukcji zrębowej, w licu 8 belek + oczep; wystawka od frontu (południa) konstrukcji ryglowej; wystawka pełni rolę „cofniętego” podcienia, przed nią znajduje się drewniany taras. Szczyty części głównej budynku i wystawki szalowane pionowo deskami, końcówki dekoracyjnie wycięte. Bryła parterowa z użytkowym poddaszem, duża kubatura, dach dwuspadowy o pokryciu ceramicznym (holenderka); dach wystawki także dwuspadowy (holenderka). Wzniesiony na planie prostokąta, dwutraktowy, trójdzielny; na osi głównej obszerna sień, w niej schody na poddasze – konstrukcji policzkowej, zabiegowe, z dwustronną balustradą, w której toczono tralki. Więźba dachowa z elementów przecieranych, krokwiowa (bez jętek), wsparta na płatwiach stopowych (oczepie), deskowanie na zakładkę. Stropy belkowe z górną powalą z desek (poddasze) lub tynkowane na podsufitce (parter). Częściowo zachowana stolarka drzwiowa – drzwi wejściowe od południa oraz wewnętrzne. Stolarka okienna nowa. Podłogi dębowe.

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 17. Budynek wzniesiony około 1870 roku, jeden z dwóch zachowanych domów z „wolnych” gospodarstw chełmińskich (Gutshaus) na terenie Starego Pola – drugi to Stare Pole nr 4 (murowany). Usytuowany w centrum wsi, kalenicowo do ulicy wiejskiej. Posadowiony na murowanym fundamencie (kamienie polne ciosane), konstrukcji zrębowej – w licu 9 belek + ścianka kolankowa; partie szczytów i ścianek kolankowych szalowane deskami (ścianki pionowo, szczyty poziomo). Podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym, ceramiczne pokrycie połaci; dekoracyjnie zaciosane końcówki krokwi. Otwory okienne w obramieniach z desek, zachowane dwuskrzydłowe okiennice, częściowo zachowana stolarka okienna. Stolarka drzwiowa wymieniona, białe podłogi, stropy belkowe tynkowane na podsufitce; schody na poddasze konstrukcji policzkowej, zabiegowe, z pojedynczą balustradą, w której wycinane tralki.

Ząbrowo nr 45. Budynek wzniesiony około 1890 roku, wkrótce po totalnej powodzi z roku 1888, kalenicowo do ulicy wiejskiej, prowadzącej w kierunku północnym – do dawnej kolonijnej części wsi. Cała zagroda związana z tym siedliskiem była siedzibą dużej

rzeźni – w budynkach gospodarczych mieściła się część produkcyjna zakładu, opisywany obiekt służył jako sklep oraz mieszkanie właściciela (takie funkcje utrzymał także po drugiej wojnie, do lat 60-tych XX wieku). Ostatnim przedwojennym właścicielem był rzeźnik Grahlke. Budynek posadowiony na fundamencie z kamieni polnych (ława wtórnie obetonowana), konstrukcji zrębowej, wtórnie w partii przyziemia otynkowany (około 1970 roku), partie ścianki kolankowej oraz szczytów szalowane pionowo deskami; ceramiczne pokrycie dachu (holenderka). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym. Elewacje wzdłużne 4-osiove, szczytowe 2-osiove, zachowane elementy detalu architektonicznego (dekoracje snycerskie): obramowanie okien i drzwi, dekoracyjnie wycięte: fryz kordonowy i deski podokapowe, zaciosane końcówki krokwi. Zachowana więźba dachowa (płatwiowo – krokwiowa wsparta na podwójnej ściance stolcowej), stropy belkowe tynkowane na podsufitce, białe podłogi, schody zabiegowe na poddasze; częściowo stolarka okienna i częściowo stolarka drzwiowa.

Złotowo nr 56. Dom konstrukcji zrębowej na ceglany fundamencie, w licu 6 belek + ścianka kolankowa (szalowana, podobnie jak szczyty, pionowo deskami). Bryła prostopadłościenna, parterowa, nakryta dachem dwuspadowym - pokrycie dachu eternitem. Drewniana weranda w narożniku elewacji wzdłużnej frontowej (od południowego – wschodu). Zachowany pierwotny układ wnętrza, dwutraktowy, trójdzielny. Stropy belkowe z górną powałą, białe podłogi, częściowo zachowana stolarka okienna oraz stolarka drzwiowa. Budynek wzniesiony około roku 1870 – 80 przez miejscowych menonitów. Informacje o dawnych właścicielach przekazały w Berlinie, dyplomowany inżynier budownictwa – Klaus Friedrich. Mieszkała tu jego cioteczna babka - Amanda Jenzen oraz jej córka – Aniela Dick (obecnie przebywa z rodziną na stałe w Urugwaju). Oba nazwiska są holenderskie, jedno z nich wymienione było w XVIII wieku.

II. Budynki mieszkalne konstrukcji zrębowej, w zagrodach typu langhof.

Szaleniec nr 4 (w wojewódzkiej ewidencji nr 1). Zagroda w typie wzdłużnym (langhof) z drewnianą częścią mieszkalną (od południa) i murowaną częścią gospodarczą (od północy). Wzniesiona około 1850 roku, szczytowo do drogi wiejskiej, w znacznym oddaleniu od osi. Dom mieszkalny posadowiony na fundamencie z kamieni polnych łamanych, konstrukcji zrębowej, w licu 6 belek + oczepek; elewacje wtórnie otynkowane (stan tynków bardzo zły – zachowane we fragmentach), szczyt od południa szalowany deskami. Budynek podpiwniczony, parterowy, przekryty dachem dwuspadowym – nowe pokrycie dachu (eternit); w elewacjach wzdłużnych szerokie, profilowane, deskowe gzymsy podokapowe. Budynek wzniesiony na planie prostokąta, zachowany pierwotny podział wnętrza: dwutraktowy, z przelotową sienią przesuniętą od osi głównej na północ. Częściowo zachowana stolarka okienna (okna dwuskrzydłowe, ościeżnicowe) oraz stolarka drzwiowa. Stropy belkowe z górną powałą z desek, białe podłogi.

Złotowo nr 3. Zagroda w typie wzdłużnym (langhof) z drewnianą częścią mieszkalną (od południa) i murowaną częścią gospodarczą (od północy). Budynek mieszkalny wzniesiony w konstrukcji zrębowej na ceglany fundament. 7 belek w licu + oczep, węgly przesłonięte deskami imitującymi tokańskie pilastry. Podpiwniczony, parterowy, z częściowo użytkowym poddaszem, kryty dachem dwuspadowym (holenderka). Zachowany pierwotny układ pomieszczeń: dwutraktowy, trójdzielny, z przelotową sienią na osi. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, białe podłogi, zachowana stolarka okienna (okiennice) oraz stolarka drzwiowa (odlewane klamki, zamki skrzynkowe i wpustowe, ozdobne tarczki, zawiasy kątowe). W elewacji wzdłużnej od zachodu drewniana, przeszklona weranda.

Złotowo nr 9. Zagroda w typie wzdłużnym (langhof) z drewnianą częścią mieszkalną (od wschodu) i murowaną częścią gospodarczą (od zachodu). Budynek wzniesiony w roku 1823 (zachowana metalowa tabliczka z datą), przed 1945 rokiem mieszkał tu sołtys (nazwisko nieznane), jego gospodarstwo specjalizowało się w hodowli bukatów. Dom mieszkalny posadowiony na ceglany fundament, konstrukcji zrębowej; 6 belek w licu + oczep. Budynek podpiwniczony, parterowy, przekryty dachem dwuspadowym – nowe pokrycie dachu (eternit), w połaci dachu od południa powieka. Zachowane dawne rozplanowanie wnętrza, dwutraktowe. Stropy belkowe z górną powalą, białe podłogi; zachowana stolarka okienna (okiennice) oraz stolarka drzwiowa (w tym drzwi przeszklone, z ozdobnymi szybkami).

III. Murowane (i ryglowe) budynki mieszkalne, wolnostojące, najczęściej stanowiące siedziby właścicieli „wolnych” majątków chełmińskich (tzw. Gutshaus).

Janówka nr 35/37. Budynek wzniesiony około 1890 roku (po totalnej powodzi), usytuowany kalenicowo względem drogi wiejskiej. Murowany z cegły ceramicznej licowej oraz klinkierowej z użyciem glazurowanych kształtek (w kolorze zielonym). Bryła podpiwniczona, parterowa z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze, nakryta dachem dwuspadowym o pokryciu ceramicznym; od frontu dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym (holenderka). Bogaty detal architektoniczny na elewacjach z cegły i kształtek ceramicznych: fryzy, gzymsy, łęki w otworach okiennych i drzwiowych, sygnaturki, sterczyny itp. Budynek wzniesiony na planie prostokąta, dwutraktowy, zasadniczo trójdzielny – zachowane pierwotne rozplanowanie z przelotową sienią na osi głównej. Częściowo zachowana stolarka okienna oraz drzwiowa. Przy elewacji szczytowej od (od północnego-wschodu) murowana weranda z tarasem, przed nią drewniany ganek.

Kaczynos nr 20. Dom z dawnego „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego (Gutshaus) należący dla Eberharda Zimmermana, zbudowany w końcu XVIII wieku, przebudowywany w końcu XIX wieku, znacząco „zmodernizowany” po roku 1945. Po drugiej wojnie mieszcili się tu biura i mieszkania należące do PGR Kaczynos, obecnie tylko

mieszkania prywatne. Wzniesiony kalenicowo do drogi wiejskiej, usytuowany na zachód od placu wiejskiego, na tle luźno komponowanego parku wiejskiego. Murowany z cegły, tynkowany – tynki współczesne; od frontu (wschód) drewniana weranda z pulpitem dachowym (papa). Budynek podpiwniczony, zasadniczo parterowy z użytkowym poddaszem, kryty dachem mansardowym; od frontu – na osi głównej – pięcioosiowy, piętrowy ryzalit z osobnym dachem trójpołaciowym, we frontowej połąci wystawka z trójkątnym szczytem. Wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, pierwotny układ wnętrz (dwutraktowy, zasadniczo trójdzielny, z przelotową sienią na osi) znacznie zmieniony w wyniku powojennych adaptacji. Nowe pokrycie dachu – eternit, nowa stolarka okienna i drzwiowa, nowa więźba dachowa, elementy wystroju i wyposażenia. W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki w obiekcie wykonano prace budowlane polegające na gruntownym remoncie, niestety nie był to remont konserwatorski – poprawił się stan techniczny budynku, zatarte zostały jego historyczne walory.

Kaczynos nr 9. Budynek dawnej szkoły ewangelickiej, wzniesiony w roku 1928, kalenicowo do drogi wiejskiej, po wschodniej stronie osi. Szkoła istniała we wsi co najmniej od początku XIX wieku, jej wygląd znany jest z archiwalnych fotografii. Gdy budynek konstrukcji zrębowej rozebrano z uwagi na zły stan techniczny wzniesiono nowy, murowany obiekt; próbowano go rozbudować w końcu lat 80-tych XX wieku, ale po upadku PGR inwestycje przerwano. Budynek murowany z cegły, tynkowany, tynki rapowe, cementowo – wapienne. Podpiwniczony, zasadniczo parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem naczółkowym, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka; elewacja wzdłużna od wschodu wtórnie przebudowana, podwyższona do drugiej kondygnacji. Budynek znacząco zmodernizowany, bez szkody dla wartości architektonicznych (zapewne pod nadzorem konserwatorskim): nowa stolarka okienna i drzwiowa, nowe posadzki i podłogi, wzmocnione stropy. W klatkach schodowych częściowo zachowana dawna posadzka, zachowane schody konstrukcji policzkowej, dwubiegowe, z jednostronną balustradą.

Kikojty nr 16-20. Dawny dwór w zespole dworsko-folwarcznym należącym do rodziny Statmiller. Wzniesiony około 1905 roku. Murowany z cegły, tynkowany, w tynku skromny detal architektoniczny (opaski przy otworach okiennych i drzwiowych, gzymsy podokapowe). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym – pokrycie dachu ceramiczne (holenderka); od frontu (wschód) na osi głównej elewacji wzdłużnej trójosiowy, dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem. Układ wnętrz dwutraktowy, trójdzielny, nieznacznie przebudowany. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, białe podłogi, zabiegowe schody konstrukcji policzkowej na poddasze. Przy elewacji szczytowej od północy drewniany ganek. W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki nad zabytkami nieznacznie poprawił się stan zachowania budynku: właściciele częściowo odnowili elewacje, wymienili stolarkę i wyremontowali wnętrza; obiekt nie sprawia już wrażenia tak zaniedbanego jak wcześniej, nie jest zagrożony.

Klecie 9/11. Przed 1945 rokiem siedlisko jednego z miejscowych „wolnych” chełmińskich (bauera). Budynek murowany z cegły, tynkowany, naroża boniowane, pokrycie dachowe ceramiczne (holenderka); od frontu drewniana weranda, kryta daszkiem dwuspadowym, o przeszklonych ścianach. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze, kryty dachem dwuspadowym – od frontu (północ) na trzech osiach ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym. Układ wnętrza dwutraktowy, w większości zachowany dawny podział pomieszczeń. W okresie od opracowania i uchwalenia pierwszego gminnego programu opieki nad zabytkami nieznacznie poprawił się stan zachowania budynku: właściciele przeprowadzili prace budowlane polegające na przemurowaniu ściany zachodniej, wprowadzając sposób wykonania budowlanego z zastrzeżeniem z punktu widzenia konserwatorskiego, jednak jest to oznaka, iż dom zaczęto otaczać opieką.

Kraszewo nr 18. Przed 1945 rokiem siedlisko jednego z trzech miejscowych „wolnych” chełmińskich (bauer) – w zasadzie bardziej przypominające majątek ziemski niż gospodarstwo rolne, dom zbliżony formą architektoniczną do dworu. W czasach PGR-owskich mieściły się tu biura zakładu. Budynek murowany z cegły, tynkowany, na tynkach detal architektoniczny – ze stiuku i tynku (klasycystyczny np. kanelowane pilastry). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, duża kubatura; przekryty dachami dwuspadowymi – nowe pokrycie (eternit). Wzniesiony na planie litery L – układ wnętrza znacząco przekształcony. Przy elewacji szczytowej od południa weranda. W sieni od frontu (zachód) posadzka z lastriko, schody konstrukcji policzkowej, z jednostronną balustradą. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, zachowana stolarka drzwiowa – dekorowane ościeżnice.

Kraszewo nr 19. Przed 1945 rokiem siedlisko jednego z trzech miejscowych „wolnych” majątków chełmińskich (bauer) – w zasadzie bardziej przypominające majątek ziemski niż gospodarstwo rolne, dom zbliżony formą architektoniczną do dworu. W czasach PGR – owskich mieściła się tu świetlica (na parterze) oraz mieszkania; obecnie tylko mieszkania prywatne. Budynek murowany, tynkowany, w tynku detal architektoniczny (klasycystyczny). Podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, o dużej kubaturze, przekryty dachem naczółkowym – nowe pokrycie połaci (eternit). Od frontu (wschód) dwa narożne ryzality, dwukondygnacyjne, zwieńczone szczytami o wolutowych spływach. Układ wnętrza znacząco zmieniony w wyniku adaptacji w czasach PGR-u. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, w sieniach posadzki z lastriko, schody na poddasze konstrukcji policzkowej, zabiegowe, z balustradami.

Królewo nr 27. Obecna plebania. Budynek wzniesiono około 1890 roku, kalenicowo do ulicy wiejskiej. Fundament z kamieni polnych ciosanych, ściany murowane z cegły licowej z użyciem cegły glazurowanej i kształtek ceramicznych; od frontu (wschód) płytki dwukondygnacyjny ryzalit, w partii piętra konstrukcji ryglowej – wypełnionej cegłą licową; przed ryzalitem drewniany ganek z pulpitem dachem. Budynek

podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem naczółkowym – pokrycie ceramiczne. Bogaty detal architektoniczny na elewacjach: z cegły, kształtek oraz drewnianych płycin z dekoracją snycerską (rozety). Rzut prostokątny, układ pomieszczeń dwutraktowy, zachowany. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, drewniane podłogi, zachowana stolarka okienna i drzwiowa.

Królewo nr 73. Budynek zbudowany około roku 1900, na sygnaturce od południa data: 19... ; dawniej należał do „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego, tworząc, z zabudowaniami gospodarczymi (słabo zachowanymi) gospodarstwo przypominające majątek ziemski (tzw. Gutshaus). Wzniesiony kalenicowo do bocznej drogi wiejskiej, prowadzącej na wschód, w kierunku wsi Leklowy. Murowany z cegły, tynkowany, tynki rapowe, detal architektoniczny z tynku i stiuku: opaski okienne, gzymsy parapetowe i podokapowe; na osi głównej: od północy murowany ganek z tarasem, przy którym żeliwna balustrada, od południa ganek drewniany; fundament z kamieni polnych ciosanych – ława wtórnie obetonowana. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym (ceramiczne pokrycie połaci – holenderka); na osi głównej – od południa i północy – wystawki z trójkątnymi szczytami i osobnymi daszkami dwuspadowymi (holenderka). Przy elewacji szczytowej – od wschodu – murowany z cegły aneks, z dachem dwuspadowym o pokryciu ceramicznym (holenderka).

Królewo nr 95. Budynek wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku, należący do gburą Henryka Sielmanna. Murowany z białej i czerwonej cegły, posadowiony na fundamencie z cegły i kamieni polnych, od frontu (południe) drewniana weranda z pulpitem dachem (krytym papą). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym – ceramiczne pokrycie połaci (holenderka). Od frontu 3-osiowa wystawka z trójkątnym szczytem. Wzniesiony na planie prostokąta, układ wnętrza nieznacznie przekształcony: dwutraktowy, z przelotową osią na osi głównej; po obu stronach sieni duże pomieszczenia mieszkalne, wysokie. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce, drewniane podłogi. Schody na poddasze konstrukcji policzkowej, zabiegowe, z pojedynczą balustradą, w której toczono tralki. Bogaty detal architektoniczny na elewacjach. Częściowo zachowana stolarka okienna i stolarka drzwiowa.

Krzyżanowo nr 2. Budynek wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku (około 1880 roku), przed 1945 rokiem należał do „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego o statusie majątku ziemskiego; jednego z trzech istniejących we wsi. Po roku 1945 mieściły się tu biura PGR Krzyżanowo oraz mieszkanie kierownika zakładu. Zlokalizowany na skrzyżowaniu drogi do Starego Pola z drogą do Klecia, po stronie południowo – zachodniej; od wschodu i południa otoczony pozostałością dawnego parku wiejskiego. Wzniesiony na rzucie litery T, część wschodnia dwukondygnacyjna, przekryta dachem dwuspadowym, z drewnianą werandą i gankiem przy elewacji frontowej (wschodniej); aneks zachodni parterowy z użytkowym poddaszem, przekryty dachem dwuspadowym (oba dachy kryte papą). Budynek podpiwniczony, bryła dwustopniowa, jedno – i dwukondygnacyjna, dachy

dwuspadowe; murowany z cegły ceramicznej palonej, tynkowany: tynki części wschodniej oryginalne, wapienno – cementowe, z detalem architektonicznym z tynku oraz cegieł; tynki w części zachodniej nowe, akrylowe, w tej części znajdują się też plastikowe okna, wewnątrz zmodernizowane: podłogi, stropy, przebudowany układ wnętrza oraz dobudówka (wzniesiona w roku 1972). W części starszej zachowana stolarka okienna, drzwiowa (między innymi drzwi dwuskrzydłowe, płycinowo – ramowe, z dekoracją kaboszonową), stropy belkowe tynkowane na podsufitce, zabiegowe schody konstrukcji policzkowej na poddasze, więźba dachowa.

Krzyżanowo nr 4. Budynek wzniesiony w 4 ćwierci XIX wieku (około 1880 roku), przed 1945 rokiem należał do „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego o statusie majątku ziemskiego; jednego z trzech istniejących we wsi. Po 1945 roku przyłączony do PGR Krzyżanowo – mieściły się tu mieszkania pracowników oraz pokoje dla dziewcząt, pracujących w brygadach ochotniczych (lata 50-te XX wieku).

Parwark nr 3. Dwór należący do właścicieli majątku, wzniesiony zapewne około 1880 roku. Murowany, tynkowany, podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, nakryty dachem dwuspadowym – nowe pokrycie (częściowo blacha, częściowo eternit). Od frontu (zachód) trójosiowy ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym (blacha). Plan budynku znacząco zmieniony, wewnątrz zmodernizowane – nowe podłogi, stropy, stolarka okienna i drzwiowa, instalacje.

Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 4. Budynek wzniesiony około 1870 roku, jeden z dwóch zachowanych domów z „wolnych” gospodarstw chełmińskich (Gutshaus) na terenie Starego Pola – drugi to Stare Pole nr 17 (drewniany). Usytuowany w centrum miejscowości, przy skrzyżowaniu głównej ulicy wiejskiej i drogi do Krzyżanowa, po południowo – wschodniej stronie, nieco w głębi. Podobny – choć nieco większy – do domu w Krzyżanowie nr 2. Wzniesiony na planie litery T, część wschodnia dwukondygnacyjna, przykryta spłaszczonym dachem dwuspadowym; część zachodnia parterowa z użytkowym poddaszem, przykryta dachem dwuspadowym; dachy kryte papą i eternitem. Budynek podpiwniczony, bryła dwustopniowa o dużej kubaturze; w części zachodniej budynku na osi głównej: od frontu dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym daszkiem, od podwórza (południe) wystawka w połaci dachowej, drewniana, z osobnym daszkiem; przy elewacji szczytowej od wschodu zewnętrzny podest schodów wejściowych – stopnie wyłożone metalowymi płycinami. Murowany z cegły ceramicznej, tynkowany, tynki gładkie, wapienne i cementowo – wapienne, na elewacjach skromny detal architektoniczny z cegły i tynku: gzymsy kordonowe, gzymsy nadokienne; końcówki krokwi dekoracyjnie zaciosane. W sieni od frontu zachowana terakota, schody na poddasze dwubiegowe, konstrukcji policzkowej, z pojedynczą balustradą (pełną); stropy belkowe tynkowane na podsufitce lub przesłonięte płytami; białe podłogi.

Szaleniec nr 3. Dom mieszkalny wzniesiony w roku 1898 (data budowy znajduje się w szczytcie zachodnim). W typie dworku – murowany z cegły, tynkowany; od frontu

(południe) duża drewniana weranda z pulpitem dachem (pokrycie – papa). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przykryty dachem dwuspadowym; nowe pokrycie dachu – eternit. Układ wewnątrz dwutraktowy, trójdzielny, z przelotową klatką schodową na osi głównej; rozplanowanie zmienione w trakcie powojennych adaptacji – na biura PGR. Częściowo zachowana stolarka okienna (typu skrzynki), częściowo drzwi wewnętrzne (płyty, 1- skrzydłowe, na zawiasach czopowych); stropy belkowe tynkowane na podsufitce, częściowo białe podłogi i posadzki z lastriko.

Ząbrowo nr 30. Dom z dawnego „wolnego” gospodarstwa chełmińskiego przypominającego ekonomicznie i przestrzennie majątek ziemski (tzw. Gutshaus). Przed 1945 rokiem należał do najbogatszego bauera w okolicy Ząbrowa – Alberta Reihsa. Należało do niego też kilka innych budynków we wsi – mieszkalnych (nr 28) i gospodarczych (nr 27/29). Budynek wzniesiony kalenicowo do ulicy wiejskiej, po wschodniej stronie osi, w głębi – od frontu (zachód i południe) okolony parczkiem wiejskim. Fundament z kamieni polnych, obetonowany, ściany murowane z cegły, tynkowane, tynki gładkie, na elewacjach detal architektoniczny z tynku i cegieł: opaski przy otworach okiennych i drzwiowych, gzymsy parapetowe, naroże bonie. Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przykryty dachem naczółkowym (ceramiczne pokrycie dachu – holenderka); od frontu, na osi głównej, dwukondygnacyjny ryzalit z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym.

Ząbrowo nr 63. Budynek usytuowany w północnej, kolonijnej części wsi, szczytowo do drogi polnej, która do końca XVIII wieku była główną trasą komunikacyjną na Małych Żuławach Malborskich (odcinek „Via Elbigensis”). Jeden z nielicznych, które przetrwały wielką powódź z 1888 roku, wzniesiony przypuszczalnie w 3 ćwierci XIX wieku, właściciele przedwojenni: Ehlert/Damm; Damm był wujem obecnej właścicielki (urodzonej w 1934 roku w Ząbrowie, mieszkającej do dziś we wsi). Budynek murowany z cegły, tynkowany (tynki z lat 60-tych XX wieku), kryty dachem dwuspadowym (holenderka). Mieszkalny z niewielką częścią gospodarczą od północy (od drogi), parterowy, z gankiem w elewacji frontowej (od zachodu) – odbudowany w latach 70-tych XX wieku. Stropy belkowe z górną powalą z desek, białe podłogi, częściowo zachowany komin butelkowy (górną trzon) i „czarna kuchnia”.

Złotowo nr 50. Budynek wzniesiony w części zachodniej wsi, która charakteryzuje się zabudową jednodworczą, blokową. Data budowy – 1883 rok – umieszczona na płycinie nad wejściem w elewacji szczytowej wschodniej. Budynek murowany z czerwonej cegły, podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem: na osi głównej od frontu (południe) trójosiowy dwukondygnacyjny ryzalit zwieńczony trójkątnym szczytem. Przy ryzalicie, w partii przyziemia, drewniana przeszklona weranda. Dach główny i ryzalitu dwuspadowe – nowe pokrycie (blacha falista). Zachowany pierwotny układ wewnątrz. Schody konstrukcji policzkowej, zabiegowe w sieni od wschodu. Podłogi białe oraz posadzki z lastriko. Stropy belkowe tynkowane na podsufitce. Zachowana stolarka okienna i stolarka drzwiowa. Stan techniczny budynku – bardzo zły !

IV. Pozostałe.

Kaczynos – centrum wsi, dawny cmentarz luterański (ewangelicki). Założony w 1 ćwierci XVII wieku, posadowiony na terpie, co doskonale pozwala uchwycić jego granice – mimo zniszczeń i dewastacji dokonanych po drugiej wojnie. Z dawnej kompozycji przestrzennej zachowały się tylko nasadzenia zieleni wysokiej, nagrobki i ogrodzenia uległy zniszczeniu. Zieleń wysoka to m.in. szpaler graniczny z dębów i jesionów od strony wschodniej oraz kasztanowce i jesiony od strony zachodniej (drzewa ponad 100-letnie) oraz jesiony i lipy we wnętrzu, akcentujące dawne pochówki.

Ząbrowo nr 11 i 11a. Zespół tzw. „nowej szkoły” – nazwany tak w odróżnieniu do „starej szkoły”, która mieściła się w innym miejscu (przy drodze prowadzącej od centrum wsi, w kierunku wschodnim). Zespół zbudowany w roku 1934, złożony z: budynku szkolnego, w którym mieściły się klasy oraz kuchnia (budynek parterowy, obecny nr 11 a – mieszkania prywatne); budynku z mieszkaniami dla nauczycieli (budynek piętrowy, obecny nr 11 – mieszkania prywatne) oraz budynku gospodarczego o dużej kubaturze.

Ząbrowo nr 26. Zagroda w typie wzdłużnym – langhof; wzniesiona kalenicowo do ulicy wiejskiej w roku 1899 (data i inicjały właściciela na szczycie od zachodu: 1899 SP). Ostatnimi właścicielami przed 1945 rokiem byli Pauls i Walter, miejscowi chełmińscy (bauer). Budynek mieszkalny murowany z cegły, tynkowany, tynki rapowe, fundament z kamieni polnych (ława wtórnie obetonowana), ceramiczne pokrycie dachów (holenderka). Budynek podpiwniczony, parterowy z użytkowym poddaszem, przykryty dachem dwuspadowym; w elewacji frontowej (od zachodu) na osi wystawka z trójkątnym szczytem i osobnym dachem dwuspadowym (holenderka). Część gospodarcza murowana z czerwonej cegły, z dwuspadowym dachem krytym eternitem; współcześnie rozbudowana w kierunku północnym (z pustaków).

6. **Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy, analiza szans i zagrożeń.**

Analiza strategiczna SWOT stanowi zestawienie czterech powiązanych kategorii, określonych jako: Strengths – silne strony, Weaknesses – słabe strony, Opportunities – szanse i Threats – zagrożenia. Jest narzędziem stosowanym w różnorodnych opracowaniach planistycznych i programowych sporządzonych na szczeblu lokalnym, regionalnym i krajowym. Znajduje powszechne zastosowanie w planowaniu z uwzględnieniem komponentu przestrzennego, gospodarczego i społecznego, na przykład w strategiach rozwoju gmin, powiatów, województw, w planach rozwoju lokalnego, w programach rewitalizacji, w studiach zagospodarowania przestrzennego itp.

Dobrze wykonana analiza SWOT nie może być tylko arbitralnie dobranym zbiorem sformułowań przyporządkowanych do poszczególnych kategorii, ale powinna charakteryzować się zasygnalizowaną wyżej ich korelacją. Oznacza to minimum, że kategoria S (silne strony) musi być powiązana z kategorią T (zagrożenia), a kategoria W

(słabe strony) z kategorią O (szanse) – na zasadzie: zagrożenia osłabiają silne strony/rozwijane silne strony eliminują zagrożenia (i odpowiednio: słabe strony niwelują szanse rozwoju/ wykorzystywane szanse przyczyniają się do zaniku słabych stron); de facto interakcje powinny zachodzić na wszystkich poziomach analizy.

Matryca analizy powinna być również sporządzana z punktu widzenia wybranej dziedziny stanowiącej przedmiot opracowania tj. uwzględniać korelacje związane bezpośrednio z tą dziedziną, determinujące jej funkcjonowanie.

Poniżej zaprezentowana zostaje analiza SWOT wykonana na potrzeby Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2019-2022, uwzględniająca uwarunkowania lokalnego dziedzictwa kulturowego tj. w szczególności potencjał krajobrazu kulturowego i zachowanych zasobów zabytkowych.

Stanowi ona wstęp do sformułowania podstawowych tez programu: celów, priorytetów, kierunków działania i zadań w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wyrażonych *explicite* w rozdziale 7 (jako wynik wykonanej analizy strategicznej i poprzedzających ją analiz zasobów zawartych w rozdziałach 2 - 5 Programu).

Silne strony:

- a. dobre położenie terenów gminy – w sensie komunikacyjnym oraz w relacji do dużych, prężnie rozwijanych się ośrodków miejskich (aglomeracja Gdańska, turystyczny Malbork i posiadający status miasta regionalnego Elbląg),
- b. potencjał rolniczy i krajobrazowy gminy – wysoka jakość gleb, duża liczba „wolnych” siedlisk do zagospodarowania, w tym siedlisk historycznych, opuszczonych,
- c. doskonałe warunki do rozwijania alternatywnych na wsi form gospodarowania sprzyjających rozwojowi przedsiębiorczości lub samozatrudnieniu – w ramach ekoturystyki, agroturystyki i turystyki kwalifikowanej oraz w ramach odnawialnych źródeł energii,
- d. wybitne walory lokalnego krajobrazu kulturowego – antropomorficznego, otwartego, zabytkowego; Stosunkowo dobry stan zachowania krajobrazu kulturowego – zwłaszcza w „warstwie podstawowej” odnoszącej się do układów ruralistycznych, ciągów komunikacyjnych, urządzeń hydrograficznych, rozłogów pól i komponowanych nasadzeń zieleni wysokiej,
- e. doświadczenie w pozyskiwaniu dotacji z budżetu UE na dofinansowanie przedsięwzięć inwestycyjnych realizowanych na terenie gminy – zwłaszcza z regionalnego programu operacyjnego oraz PROW,
- f. wnioski i doświadczenia, którymi dysponują władze gminy wynikające z realizacji pierwszego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2009-2013,
- g. strategia, doświadczenie i dokonania Lokalnej Grupy Działania Spichlerz Żuławski, w skład której wchodzi także Gmina Stare Pole.

Słabe strony:

- a. zły lub niezadowalający stan zachowania większości obiektów zabytkowych

- położonych na terenie gminy - w szczególności obiektów budownictwa wiejskiego,
- b. zaobserwowany w ostatnim czasie proces degradacji zabytkowej zabudowy wiejskiej o wybitnych walorach, zwłaszcza drewnianej i ryglowej – domy podcieniowe w Kławkach i Złotowie, domy konstrukcji zrębowej w Królewie, Kleciu i Ząbrowie,
 - c. silne przekształcenia w układach przestrzennych, zespołach zabudowy i indywidualnych gospodarstwach związane z wprowadzaniem nowych form budownictwa nie nawiązujących do lokalnych i regionalnych tradycji oraz historycznych uwarunkowań; przekształcenia te występują na wybranych obszarach np. Królewo, Krzyżanowo – Stare Pole,
 - d. niskie nakłady zabezpieczane w budżecie gminy z przeznaczeniem na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; z drugiej strony – niewielkie zainteresowanie właścicieli zabytków ich wykorzystaniem,
 - e. niewielkie środki finansowe zabezpieczone w budżecie wojewódzkiego konserwatora zabytków na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych; niewielka szansa na pozyskanie dofinansowania z tego źródła ze względu na „peryferyjne położenie” gminy,
 - f. niski poziom wiedzy na temat zasobów i walorów krajobrazu kulturowego gminy zarówno w środowisku lokalnym, jak i w stopniu powszechnym: w tym także brak rzeczywistego rozpoznania w środowisku specjalistycznym,
 - g. ciągle jeszcze niezadawalająca aktywność lokalnej społeczności (osób prywatnych, przedsiębiorców, członków NGO's) w procesie generowania projektów zmierzających do poprawy warunków życia w środowisku wiejskim (mała liczba składanych wniosków, niewystarczająca informacja o źródłach finansowania, mała praktyka w przygotowywaniu wniosków aplikacyjnych).

Szanse:

- a. typowo wiejski charakter lokalnego środowiska społecznego i infrastrukturalnego stanowiący atut w opracowywanych na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym dokumentach rozwoju i programach wsparcia,
- b. uchwalenie i wdrażanie w życie wielu krajowych i wojewódzkich opracowań programujących rozwój przestrzenny, społeczny i gospodarczy z uwzględnieniem komponentu jakim jest dziedzictwo i krajobraz kulturowy; zapowiadana w tych dokumentach pomoc władz centralnych i wojewódzkich dla jst, o wymiarze zarówno finansowym, jak i wspomagającym rozwój zasobów ludzkich,
- c. udział Gminy Stare Pole w Strategii Rozwoju Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Malborka na lata 2104-2020, co stwarza możliwość realizacji inwestycji zmieniających i porządkujących przestrzeń publiczną nie tylko w skali lokalnej, lecz większej, prowadzonej wspólnie z innymi jst,
- d. pojawianie się oddolnych inicjatyw związanych z tworzeniem regionalnych produktów turystycznych opartych na zasobach dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Żuław i Powiśla – vide Strategia Promocji Produktu Turystycznego „Rowerowe Szlaki Zamków Gotyckich” opracowana przez trzy lokalne grupy

- działania,
- e. funkcjonowanie wielu funduszy i związanych z nimi programów (zwłaszcza regionalnego oraz krajowych: PROW, KL) stwarzających możliwości wyrównywania szans rozwojowych na obszarach wiejskich,
 - f. szeroka lista beneficjentów mogących ubiegać się o dofinansowania i granty w ramach wspomnianych wyżej funduszy i programów wspierających rozwój i wyrównywanie szans na obszarach wiejskich; możliwość odciążenia gminy w wykonywaniu zadań związanych z odnową dziedzictwa kulturowego,
 - g. niewygórowane kryteria umożliwiające stosunkowo łatwy dostęp do środków unijnych zwłaszcza w PROW,
 - h. postępujący rozwój trzeciego sektora, rodzące się inicjatywy związane z odnową i zagospodarowaniem lokalnego dziedzictwa i krajobrazu przy interwencji środków unijnych.

Zagrożenia:

- a. światowy kryzys ekonomiczny skutkujący na wiele sfer życia – w tym: zastój na rynku nieruchomości,
- b. wysokie koszty przygotowanie dokumentacji na projekty inwestycyjne przeznaczone do interwencji środkami pomocowymi UE,
- c. niespójność polskiego prawodawstwa z wytycznymi KE utrudniająca proces aplikacji dotacji europejskich,
- d. formalne utrudnienia dla potencjalnych beneficjentów projektów finansowanych ze wsparciem środków unijnych, często zniechęcające wnioskodawców; Pogarszający się stan obiektów zabytkowych na terenie gminy,
- e. liczne samowolne remonty i modernizacje prowadzone przy obiektach zabytkowych, wynikające z braku świadomości na temat problematyki opieki nad zabytkami;
- f. traktowanie konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego jako problemu konfliktogennego i ograniczającego swobodę dysponowania własnością prywatną lub publiczną.

7. Założenia programowe, priorytety, kierunki działań i zadania gminnego programu opieki nad zabytkami.

Gminny program ochrony zabytków służy ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego w różnych dziedzinach życia społecznego.

Realizacja wyznaczonych celów wymaga przede wszystkim zmiany w świadomości, szczególnie w obszarze odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego, podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych, które odpowiadają za ochronę środowiska kulturowego i naturalnego, za ład i zagospodarowanie przestrzenne, a także wyznaczone kierunki rozwoju gminy.

Ważne jest także, aby właściciele zabytkowych obiektów, zmienili swoje podejście, przyczyniając się w ten sposób do poprawy stanu zachowania wszelkich dóbr środowiska

kulturowego i naturalnego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele gminnego programu opieki nad zabytkami, do których należą:

- a. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- b. uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- c. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- d. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- e. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- f. określenie warunków współpracy w właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- g. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Program opieki nad zabytkami jest dokumentem uzupełniającym w systemie planowania. Wyznacza cele i określa instrumentarium służące do ich osiągnięcia.

Po uwzględnieniu zapisów zawartych w Krajowym Programie Ochrony Zabytków i Opieki Nad Zabytkami na lata 2015-2018 oraz Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 cel strategiczny Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Stare Pole na lata 2019-2022 zostaje sformułowany następująco:

Zachowanie dziedzictwa kulturowego Gminy Stare Pole służące rozwojowi gospodarczemu gminy i pogłębianiu tożsamości jej mieszkańców.

Realizacja celu strategicznego będzie odbywać się w oparciu o trzy priorytety:

Priorytet 1: Ochrona krajobrazu kulturowego gminy,

Priorytet 2: Zarządzanie dziedzictwem kulturowym gminy,

Priorytet 3: Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego gminy.

Priorytet 1: Ochrona krajobrazu kulturowego gminy	
Kierunki działań	Typy działań
1. Zachowanie dziedzictwa kulturowego jako ważnego elementu dla rozwoju gospodarczego gminy oraz budowaniu tożsamości jego mieszkańców. 2. Kształtowanie spójnej przestrzeni gminnej sieci powiązań kulturowo-przyrodniczych. 3. Kształtowanie struktur przestrzennych w oparciu o przesłanki historyczne. 4. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego gminy. 5. Ekspozycja najcenniejszych elementów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy.	- opracowywanie i aktualizacja miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w szczególności dla obszarów z najcenniejszymi zabytkami nieruchomymi i archeologicznymi, a także o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi oraz dla obszarów wskazanych do ochrony w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, - poprawa ładu przestrzennego gminy oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez m.in. ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg, placów oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy; - wypełnienie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrum wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy, - konsekwentne wdrażanie zapisów dokumentów programowych w odniesieniu do zabytków nieruchomych i archeologicznych oraz krajobrazu kulturowego gminy,
Priorytet 2: Zarządzanie dziedzictwem kulturowym gminy	
Kierunki działań	Typy działań
1. Podniesienie standardu przestrzeni publicznych o wartościach kulturowych. 2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych. 3. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.	- dofinansowanie prac konserwatorskich przy obiektach nie będących własnością gminy w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo – konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, - wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych przed zniszczeniem, pożarem i kradzieżą, - wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem, oznakowaniem i przeciwdziałaniem niszczeniu zabytków,

	- weryfikacja i aktualizacja zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków,- określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych,- współpraca z urzędem pracy w zakresie prowadzonych bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną,- szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną,- wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę oparte na miejscowych tradycjach,- wspieranie tworzenia regionalnych izb pamięci, skansenów.
Priorytet 3: Promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego gminy.	
Kierunki działań	Typy działań
1. Popularyzacja dziedzictwa kulturowego gminy. 2. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym. 3. Szeroki dostęp do informacji o dorobku kultury regionalnej.	- inicjowanie i organizacja obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze gminy,- wspieranie działań edukacyjnych i promocyjnych oraz popularyzujących wiedzę o dziedzictwie kulturowym i archeologicznym gminy,- wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy,- organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych,- popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów i terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo,- wprowadzenie i upowszechnienie

	tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizację zajęć, umacnianie potrzeby odpowiedzialności i dbałości o dziedzictwo jako o dobro powszechne, - upowszechnianie i edukacja tradycyjnych form i cech lokalnej architektury, - opracowanie szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych) wykorzystujących walory środowiska kulturowego, - opracowanie mapy zabytków gminy, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego, - udostępnianie informacji o zabytkach nieruchomości na stronie internetowej gminy.

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego będzie uwzględniana przez władze gminy w trakcie realizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W ramach posiadanych instrumentów prawnych gmina przyczyniać się będzie do:

- a. opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego gminy,
- b. wspierania prac konserwatorskich, restauratorskich i budowlanych przy zabytkach nieruchomości wraz z ich otoczeniem oraz historycznych układach przestrzennych, a także zabytkowego wyposażenia i wystroju.

Instrumenty koordynacji

Realizacja programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym z organizacjami pozarządowymi.

Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym dla zachowania najcenniejszych zabytków gminy będą dotacje udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na podstawie Uchwały Nr X/90/2007 Rady Gminy Stare Pole z dnia 18 grudnia 2007 r. w sprawie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz trybu ich rozliczania.

Planowane jest również wykorzystywanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

Samorząd może ubiegać się o dofinansowanie na realizację projektów miękkich

związanych z rozwojem zasobów ludzkich lub rozwojem obszarów wiejskich: na szkolenia, promocję, współpracę międzynarodową, tworzenie lokalnych oraz regionalnych produktów i marek turystycznych, tworzenie miejsc pracy związanych z dziedziną kultury, turystyki i edukacji.

Finansowanie ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce może odbywać się z różnych źródeł, m.in. z :

- a. źródła publiczne – budżet państwa, budżet jednostek samorządów terytorialnych wszystkich szczebli, środki unijne;
- b. źródła prywatne – osób fizycznych, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych.

Instrumenty społeczne

W działaniach gminy przewidywane jest prowadzenia działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków, a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Stare Pole.

Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w programie przewidują stosowanie monitoringu zasobów, poprzez weryfikację i aktualizację gminnej ewidencji zabytków.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami.

Monitorowanie przebiegu realizacji programu jest ważnym elementem jego wdrażania. Za monitorowanie realizacji *Programu opieki* odpowiada Wójt Gminy Stare Pole, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Gminy Stare Pole sprawozdanie z realizacji programu.

Przedmiotem monitoringu będą działania podejmowane przez władze samorządowe w dziedzinie ochrony i opieki nad zabytkami (w ramach własnego budżetu gminy) jak i działania innych podmiotów (ochrona dziedzictwa kulturowego gminy realizowana w ramach funduszy strukturalnych, sektorowych programów operacyjnych, wojewódzkiego konserwatora zabytków, właścicieli i posiadaczy zabytków, konserwatora, stowarzyszeń oraz organizacji pozarządowych i innych).

Przykładowe kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- a. poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- b. liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie gminy,
- c. liczba przygotowanych / wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- d. liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżekrowerowych,
- e. liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną i popularyzacja dziedzictwa kulturowego.

Liczba wskaźników i kryteria wyboru wskaźników mogą ulec zmianom ilościowym i jakościowym w toku dokonującego się realnie procesu.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami.

Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu gminy na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, m. in. Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Powiatu Malborskiego.

Gmina:

W miarę posiadanych środków, w budżecie gminy co roku zabezpieczane będzie finansowanie na zadania wynikające z niniejszego dokumentu. Zasady dofinansowania prac przy zabytkach uregulowane zostały w Uchwale Nr X/90/2007 Rady Gminy Stare Pole z dnia 18 grudnia 2007 r. w sprawie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz trybu ich rozliczania

Samorząd Województwa Pomorskiego:

Na podstawie Uchwały Nr 33/III/14 Sejmiku Województwa Pomorskiego z dnia 8 grudnia 2014 roku (Dz. Woj. Pom. z 13 stycznia 2015 r., poz. 55) w sprawie określenia zasad udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, położonych na obszarze województwa pomorskiego, Samorząd Województwa Pomorskiego przyznaje co roku dotacje celowe na prace przy zabytkach objętych ochroną konserwatorską na podstawie wpisu do rejestru zabytków województwa pomorskiego.

Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków może obejmować nakłady konieczne na:

- a. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
- b. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
- c. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
- d. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
- e. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego,
- f. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
- g. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
- h. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenia w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
- i. odnowienie lub uzupełnienie tynków i detali architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego budynku kolorystyki,
- j. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- k. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, wieży dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur

- spustowych,
- l. modernizacji instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe lub przynależności,
 - m. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
 - n. uzupełnienie rysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
 - o. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
 - p. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
 - q. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie w danym roku budżetowym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacja może być udzielona w zależności od środków zaplanowanych w budżecie Województwa Pomorskiego, w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

W szczególnych przypadkach, jeżeli zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, jeżeli stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy nim dotacja może być udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Wnioski o dotacje należy składać do dnia 30 października każdego roku poprzedzającego rok realizacji prac lub robót.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Program Ochrona Zabytków - instytucja zarządzająca - Departament Ochrony Zabytków. Celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwacje i rewaloryzacje zabytków nieruchomości i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

Kluczowe dla realizacji celów programu są zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku, w ramach priorytetu dofinansowania nie mogą zaś uzyskać projekty zakładające adaptacje, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znacząca rekonstrukcje. Duży nacisk kładziony będzie na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem priorytetu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno

w kontekście ogólnoswiatowym, jak lokalnym, gdzie pełni ważną rolę nośnika historii i tradycji.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- a. prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
- b. prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków).

Do priorytetu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego – osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie. W przypadku zadań określonych w pkt. 2 o dofinansowanie ubiegać mogą się wyłącznie wnioskodawcy, których działalność nie jest finansowana ze środków publicznych. O dofinansowanie w ramach priorytetu nie mogą ubiegać się państwowe instytucje kultury, publiczne szkoły oraz uczelnie wyższe, uczelnie artystyczne oraz inne podmioty zaliczane do sektora finansów publicznych.

Wnioski o dotacje należy składać do dnia 30 października każdego roku poprzedzającego rok realizacji prac lub robót.

Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków:

Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku zgodnie z art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, to jest na:

-
- a. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
 - b. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
 - c. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
 - d. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
 - e. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
 - f. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrza,
 - g. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
 - h. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
 - i. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
 - j. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie

- przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
- k. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
 - l. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
 - m. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
 - n. uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomości o własnych formach krajobrazowych,
 - o. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
 - p. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru,
 - q. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości:

- a. do 50% w/w nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru,
- b. jeżeli zabytek wpisany do rejestru zabytków posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót (art. 78 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami),
- c. jeżeli stan zachowania zabytku wpisanego do rejestru, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót (art. 78 ust. 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), przy czym łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków.

Zgodnie z ustawą z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki, wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami.

Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego, dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki

samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym.

Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

- 1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest gmina Stare Pole;
- 2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze gminy Stare Pole;

Gmina Stare Pole jest właścicielem (posiada tytuł prawny) 1 obiektu zabytkowego – cmentarza menonickiego w miejscowości Szaleniec oraz współwłaścicielem 1 obiektu zabytkowego – domu podcieniowego w Kleciu wpisanych do rejestru zabytków.

W miarę możliwości gmina zobowiązuje się do sprawowania opieki nad tymi obiektami, poprzez utrzymywanie ich w dobrym stanie technicznym, finansowania i przeprowadzania remontów oraz bieżących konserwacji. Gmina powinna dokłada wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

Gmina planuje wspierać finansowo prace konserwatorskie i remonty zabytków w latach obowiązywania gminnego programu opieki nad zabytkami. Środki przeznaczane na zabytki są zabezpieczane w budżecie gminy w przypadku realizacji zadań określonych w gminnym programie opieki nad zabytkami. Gmina udziela dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Zgodnie z uchwałą nr X/90/2007 Rady Gminy Stare Pole z dnia 18 grudnia 2007 r. w sprawie zasad przyznawania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz trybu ich rozliczenia, dotacja z budżetu Gminy może być udzielona do wysokości 25 % nakładów koniecznych na wykonanie prac. W ostatnich latach Gmina Stare Pole udzieliła dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, tj. Kościół parafialny pw. św. Barbary w Krzyżanowie, Kościół parafialny pw. św. Mikołaja w Królewie.

Jednakże z uwagi na to, że stan zachowania domu podcieniowego w miejscowości Klecie jest w bardzo złym stanie technicznym w minionych latach skupiono się przede wszystkim na ochronie tego ważnego dla krajobrazu kulturowego gminy zabytku.

W zakresie tym wykonano następujący zakres prac:

Rok	Zakres przeprowadzonych prac	Poniesione wydatki	Dotacje ze środków publicznych (wysokość, źródło i wskazanie prac, na które zostały przeznaczone)
2016	Wykonano program prac konserwatorskich dla obiektu „Dom Podcieniowy w Kleciu, gm. Stare Pole”	3 300,00 zł	Środki własne Gminy Stare Pole

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Rok	Zakres przeprowadzonych prac	Poniesione wydatki	Dotacje ze środków publicznych (wysokość, źródło i wskazanie prac, na które zostały przeznaczone)
2016	Wykonano dokumentację projektowo-kosztorysową dotyczącą zabezpieczenia podcienia domu mieszkalnego w Kleciu gmina Stare Pole (dz. nr 39 obręb Klecie, gmina Stare Pole).	11 000,00 zł	Środki własne Gminy Stare Pole
2017	Zabezpieczono prawą ścianę podcienia poprzez wykonanie odbudowy słupa S9, wstawiono dodatkowy słup S15 między słupami S9 i S13, zabezpieczono ściany przed możliwością odpadania fragmentów wypełnienia ścian na zewnątrz budynku, Zabezpieczona została lewa ściana podcienia poprzez wykonanie odciążenia konstrukcji szczytu poprzez wybranie wypełnienia, wykonanie dezynfekcji wstępnej, wymianę belki stropowo podwalinowej na szczycie, podstemplowanie belki stropowo podwalinowej, podstemplowanie belki oczepowej, wykonanie dezynfekcji docelowej oraz zabezpieczenie konstrukcji ryglą na szczycie płytą OSB.	32 000,00 zł	Środki własne Gminy Stare Pole
2019	Wykonano dokumentację projektowo-kosztorysową dotyczącą remontu podcienia domu mieszkalnego w Kleciu gmina Stare Pole (dz. nr 39 obręb Klecie, gmina Stare Pole).	22 386,00 zł	Środki własne Gminy Stare Pole

W kolejnych latach Gmina Stare Pole zamierza kontynuować działania mające na celu ochronę budynku domu podcieniowego w miejscowości Klecie.

Ponadto w celu umożliwienia szerszej grupie mieszkańcom – właścicielom budynków wpisanych do gminnej ewidencji zabytków pozyskanie dotacji na przeprowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku Gmina Stare Pole podejmie próbę, na mocy art. 81 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzenia zasad udzielenia dotacji na ww. prace przy zabytkach wpisanych do gminnej ewidencji zabytków. Pozwoli to uchronić wiele obiektów przed całkowitym zniszczeniem.

Zaleca się, aby finansowe wsparcie gminy w latach 2019-2022 przy zadaniach z zakresu opieki i ochrony dziedzictwa kulturowego, w miarę możliwości, z każdym kolejnym rokiem systematycznie wzrastało do pewnego, stałego poziomu finansowania (np. procentowego udziału w corocznie uchwalanym budżecie). Pozwoli to potencjalnym beneficjentom na zaplanowanie inwestycji w perspektywie kilkuletniej (np. gdy w ciągu jednego roku nie jest możliwe zakończenie prac). Kolejnym rozwiązaniem polepszającym stan zachowania lokalnych zabytków jest występowanie gminy w roli partnera przy projektach unijnych lub ministerialnych, w których beneficjenci (właściciele zabytków)

często nie są w stanie zapewnić wymaganego wkładu własnego. Takie działania z pewnością podniosłoby poziom życia mieszkańców oraz atrakcyjność turystyczną gminy. Zadania gminnego programu opieki nad zabytkami mogą też być realizowane przez instytucje kultury podległe gminie lub funkcjonujące na jej terenie (np. regionalne izby tradycji, domy kultury, biblioteki) w ramach działalności bieżącej. Ponadto (w zakresie ustawy o działalności pożytku publicznego i wolontariacie) gmina może wspierać działalność kulturalną związaną z ochroną zabytków i tradycji prowadzoną przez organizacje pozarządowe (między innymi stowarzyszenia, parafie).

12. Aneksy.

Aneks nr 1

Poszerzony rys historyczny terenów należących do gminy Stare Pole.

Wprowadzenie.

Gmina Stare Pole położona jest na Żuławach Wiślanych. Jest to kraina o specyficznych cechach dystynktywnych, dająca się łatwo wyodrębnić z otoczenia, tak w sensie geograficznym, jak i historycznym. Granice Żuław Wiślanych okazują się wyraźnie zaznaczone w topografii terenu, są czytelne i w zasadzie niezienne od wieków (poza częścią północną), a zawarty w ich ramach krajobraz kulturowy cechuje się tak wielką odrębnością, że nie można znaleźć dla niego bliskiej analogii. Nie spotkamy go w każdym razie na terenie Polski, pierwszym skojarzeniem okazałby się dopiero teren nadmorskie w Holandii. Drugą cechą krajobrazu żuławskiego jest jego jednorodność – nie ma drugiej krainy, w której poszczególne fragmenty wykazywałyby tak uderzające wzajemne podobieństwo; w zasadzie każdy skrawek ziemi żuławskiej jest identyczny, kształtowany według podobnych zasad przybierających konkretne i łatwo rozpoznawalne formy przestrzenne i architektoniczne.

Tereny należące do gminy Stare Pole są na wskroś „żuławskie”. Wprawdzie nie leżą w centrum krainy, ale – jeśli można tak powiedzieć – położone są w samym „sercu Żuław”, w miejscu, gdzie fenomen żuławskiego krajobrazu objawia się ze szczególną intensywnością. Z trzech stron otoczone przez inne wiejskie gminy żuławskie (od zachodu – gmina Malbork, od północy – gmina Nowy Staw, od wschodu – gmina Gronowo Elbląskie i Markusy) zostały niejako zabezpieczone przed wpływami zewnętrznymi, zwłaszcza oddziaływaniem dużych ośrodków miejskich (takich jak Elbląg czy Malbork). Od południa natomiast zaznacza się, bardzo czytelna w terenie historyczna i geograficzna granica Żuław, przekraczając ją i oddalając się od niej spostrzegamy zasadnicze różnice między „żuławskością” i „nieżuławskością” krajobrazu otwartego.

Krajobraz kulturowy terenów należących do gminy Stare Pole można określić mianem „starożuławski”. Jest to krajobraz zabytkowy, harmonijny, mało przekształcony w ostatnim okresie (po roku 1945) oraz zbudowany proporcjonalnie. „Proporcjonalność” polega na tym, że komponenty tworzące strukturę pejzażu żuławskiego na omawianym obszarze rozłożyły się równomiernie, żaden z nich nie zdobył dominującej pozycji, co

pokazane zostanie poniżej. O wymienionych cechach krajobrazu kulturowego gminy Stare Pole zdecydował przede wszystkim fakt ich położenia na obszarze Małych Żuław Malborskich.

Kilka wstępnych uwag na temat Żuław Wiślanych.

Terminem Żuławy Wiślane określa się nizinny i częściowo depresyjny obszar leżący w delcie Wisły i Nogatu przypominający z lotu ptaka kształtem trójkąt. Jego wierzchołek znajduje się na południu, w miejscu rozwidlenia Wisły na Leniwkę i Nogat, koło Cypla Mątowskiego; natomiast podstawa, na północy, przebiega wzdłuż wybrzeża morskiego po umownej linii łączącej dwa ważne portowe i hanzeatyckie miasta – Gdańsk i Elbląg.

Pierwsze określenie krainy, czyli Żuławy Wiślane, posiada charakter historyczny i wywodzi się z okresu średniowiecza. Drugie – delta Wisły i Nogatu – powstało później, ukute przez geografów, dla zaznaczenia przyrodniczej genezy regionu⁴⁷. Oba są poprawne i w literaturze stosowane wymiennie. Pochodzenie historycznej nazwy krainy nie zostało jednoznacznie rozstrzygnięte. W formie Żuława (Żuławy) rozpowszechniło się dopiero po inkorporacji tej części Prus do Korony Polskiej po zawarciu pokoju toruńskiego w roku 1466. Wcześniej, w dokumentach źródłowych Zakonu NMP, używano terminów: łacińskiego – insula i niemieckiego – werder. Oba oznaczały wyspę i stosownie były zarówno w odniesieniu do całej krainy, jak i jej części stanowiących fragmenty Żuław i posiadających charakter wysp. W tym wypadku dodawano do miana głównego dookreślenia tworząc w większości niezachowane do dziś nazwy własne. Inna praktyka polegała na tym, by do głównego rdzenia dodawać przymiotnik związany z ośrodkiem administracyjnym zawiadującym wydzielonym obszarem - tak powstała np. nazwa Żuławy Fiszewskie, funkcjonująca w XIII i XIV wieku, szczególnie interesująca nas w kontekście rozważań dotyczących historii gminy Stare Pole.

Etymologia nazwy Żuławy, jak wspomniano, nie została rozstrzygnięta w sposób jednoznaczny i posiada, analogicznie do innych regionalnych nazw własnych (vide np. Zalew Wiślany, Mierzeja Wiślana), co najmniej dwie równie dobrze uargumentowane eksplikacje. Część badaczy traktuje ją jako nazwę uniwersalną, mogącą powstawać niezależnie od warunków miejscowych, przekonując, że słowo Żuławy wywodzi się od polskiego rzeczownika żuł (namuł leśny) i występuje, choć nie tak explicite wyrażone i rozpowszechnione w literaturze, także w innych regionach⁴⁸. Przeciwstawia się temu pogląd, reprezentowany m.in. przez H. Górnowicza, wiążący nazwę krainy z jednoznacznie umiejscowionym kontekstem geograficznym i zdecydowanie odmiennym kręgiem etnicznym, nie słowiańskim, lecz bałtyjskim⁴⁹. W tej interpretacji Żuławy są pochodną pruskiego słowa sulava lub solouo – oznaczającego wyspę, zlokalizowaną w dokładnie wskazanym miejscu: u ujścia rzeki Wisły do Morza Estów, na pograniczu prusko

⁴⁷ W. Długokęcki, Osadnictwo na Żuławach w XIII i początkach XIV w. Malbork 1992, str. 6

⁴⁸ J. Powierski, Kształtowanie się granicy pomorsko – pruskiej w okresie od XII w. do początku XIV w., cz. I. s. 20. W: Zapiski Historyczne, Toruń 1965.

⁴⁹ H. Górnowicz, (w): Żuławy Wiślane, pod redakcją B. Augustowskiego. Gdańsk 1976.

– pomorskim. Z tej interpretacji wynika, że nazwa Żuławy funkcjonowała już we wczesnym średniowieczu, dla oznaczenia pewnego obszaru osadniczego, a dokładniej rzecz ujmując – obszaru przenikania się różnych kultur i form osadniczych⁵⁰.

Podział Żuław Wiślanych.

W toku procesu dziejowego wykształcił się podział krainy na trzy zasadnicze części (Żuławy Gdańskie, Żuławy Elbląskie, Żuławy Malborskie). Podział ten przestrzegany jest do dzisiaj, zwłaszcza w literaturze przedmiotu, pomimo ustania ważkich powodów skłaniających do jego respektowania. Wydaje się jednak, że z punktu widzenia metodycznego łatwiej jest autorom opracowań historycznych i geograficznych charakteryzować mniejsze części krainy, wskazując (czasami sztucznie i przesadnie) na zachodzące pomiędzy nimi różnice. Podział Żuław Wiślanych oraz związane z nim terminy własne wykształciły się i utrwaliły po włączeniu krainy do Królestwa Polskiego. Nie był to proces przypadkowy, gdyż właśnie wówczas administrowanie obszarem przybrało charakter jakościowo odmienny od spotykanego wcześniej (i później). W państwie zakonnym Żuławy stanowiły domeralnie jedną całość, a tworzone okręgi administracyjne służyły li tylko skutecznemu wyegzekwowaniu jednolitej polityki państwowej dyktującej określony porządek prawny i społeczny stymulujący rozwój ekonomiczny i kulturowy. Okręgi te mogły powstawać i upadać, co zostało zresztą odnotowane przez historyków (vide Fiszewo w interesującym nas rejonie), bez większego wpływu na rozwój Żuław, jako całości. Podział administracyjny wprowadzony w Królestwie Polskim przybrał charakter de facto quasipolityczny, czy quasidomeralny. Zachodnia część Żuław dostała się w orbitę Gdańska, a wschodnia Elbląga, co potwierdziły odpowiednie przywileje królewskie, wystawione przez Kazimierza Jagiellończyka i zatwierdzone przez Sejm Rzeczypospolitej. Miasta te pogłębiały swoją niezależność kształtując stosunki fiskalne, gospodarcze i prawne na podlegających im terenach w gruncie rzeczy autonomicznie, na podobieństwo władzy państwowej. Wywarło to różnicujące piętno na środowisku społecznym, a niezauważalne dotąd w terenie i w świadomości granice nabrały z czasem zupełnie innego znaczenia dla mieszkańców regionu. Na przykład innowiercy (menonicy), przyczyniający się w sposób trudny do przecenienia do rozwoju gospodarki żuławskiej, byli zupełnie inaczej traktowani, prawnie i zwyczajowo, w Gdańsku (gorzej) niż w Elblągu (lepiej), a naprawdę najkorzystniejsze warunki znaleźli dla siebie z dala od ośrodków miejskich – na rozległych wiejskich terenach żuławskich. I dotyczyło to kwestii w zasadzie zasadniczych: majątkowych, podatkowych, wolności wyznania i swobody jej praktykowania itp. Zatem quasidomeralna administracja wprowadzona po zawarciu pokoju toruńskiego przyczyniła się do powstania trzech zasadniczych części Żuław Wiślanych, postrzeganych w swej odrębności do dzisiaj; były to (i z pewnym zastrzeżeniem są nadal):

⁵⁰ O tym przenikaniu się wpływów, a zwłaszcza o skomplikowanych relacjach zachodzących pomiędzy Pomorzanami i Zachodnimi Estami (=Prusami) na omawianym obszarze, wnikliwą i pogłębioną analizę przedstawiła Ł. Okulicz – Kozaryn w swojej pracy zatytułowanej: *Dzieje Prusów*. Wrocław 1997. Porównaj zwłaszcza rozdział: *Prusowie w ostatnim okresie niezależności (XII – poł. XIII w.)*, str. 239 – 267.

Żuławy Gdańskie (niem. Danziger Werder) – w ramach patrymonium miasta Gdańska, obejmują obszar zawarty między Pojezierzem Kaszubskim, Wisłą i Mierzeją Wiślaną z miastem Gdańsk na ich północno – zachodniej granicy. Nazwa po raz pierwszy pojawiła się w drugiej połowie XV wieku. Wcześniej (wiek XIII, XIV – do połowy XV) używano określeń Żuławy Małe (minor insula, kleine Werder) lub Żuławy Steblewskie (Stubelawsche Werder). Oznaczony tą nazwą obszar w państwie zakonnym należał do kilku rozdzielnych i niekoniecznie ze sobą powiązanych ośrodków administracyjnych: wójtostwa tczewskiego, części komturii malborskiej, wójtostwa z siedzibą w Grabinach – Zameczku oraz komturii gdańskiej. Jak widać Żuławy Gdańskie na początku tworzyły luźno powiązany zlepek terytorialny, który dopiero z czasem, pod wpływem jednolitej i silnej władzy sprawowanej przez Radę Miejską, zaczął tworzyć obszar bardziej zwarty i spójny, połączony jednolitymi zasadami organizacji prawo – społecznej⁵¹.

Żuławy Elbląskie (niem. Elbinger Werder, Elbinger Niederung) – w ramach patrymonium miasta Elbląga, obejmujące teren położony na zachód od rzeki Elbląg w kierunku Nogatu i Szkarpawy, na południu dochodzący do rzeki Tejny uchodzącej do Jeziora Druzno. Wschodnia granica gminy Stare Pole okazuje się w tym wypadku powieleniem starej granicy administracyjnej, oddzielając Żuławy Elbląskie (położone na wschód od niej – z Fiszewem i Jegłownikiem) od Żuław Malborskich. Nazwa Żuławy Elbląskie pojawiła się po raz pierwszy także w drugiej połowie XV wieku, gdy do posiadłości wiejskich Elbląga włączono nizinne i depresyjne tereny należące uprzednio do zamku elbląskiego (czyli komturii elbląskiej), a jeszcze wcześniej (wiek XIII) zarządzane bezpośrednio z zamku fiszewskiego (poprzez komornictwo fiszewskie)⁵².

Żuławy Malborskie – dzielące się na Żuławy Wielkie (niem. Grosse Werder) i Małe Żuławy Malborskie. Obejmują zasadniczą, centralną część delty Wisły i Nogatu, od rozwidlenia rzek przy Cyplu Mątowskim po ujście Nogatu do Zalewu Wiślanego. Na zachodzie rubieżą jest Wisła (Leniwka), na wschodzie opisana powyżej granica historyczna związana z terenami gminy Stare Pole. Żuławy Malborskie to bez przesady najważniejsza, najbardziej istotna część Żuław Wiślanych, decydująca o specyfice i odrębności krajobrazu kulturowego całej tej krainy. W czasach zakonnych w przybliżeniu odpowiadały im ziemie zarządzane z komturii malborskiej (częściowo także dzierzgońskiej). Granice Żuław Malborskich w czasach Królestwa Polskiego nosiły jawnie domeralny charakter. Wydzielały bowiem obszar królewskiej (państwowej) własności ziemskiej administrowanej przez specjalnie do tego celu powołany urząd osadzony na malborskim zamku – Ekonomię Malborską. W ramach tego latyfundium zarządzano 60 wsiami oraz 8 folwarkami⁵³. Cała gmina Stare Pole zawierała się w granicach administracyjnych królewskiej Ekonomii Malborskiej, od jej powstania (rok 1510) do I rozbioru Polski (rok 1772).

⁵¹ W. Długokęcki, op. cit., str. 30 – 31.

⁵² W. Długokęcki, op.cit., str. 128.

⁵³ J. Szpak, Kierunki produkcji dworskiej w ekonomii malborskiej w XVI wieku. Wrocław 1972, str.6

Małe Żuławy Malborskie (niem. Kleine Marienburischer Werder).

Żuławy Malborskie były obszarem jednolitym. O jego spójności decydowała utrzymująca się przez wieki, niezależnie od zmian państwowych, jednorodna administracja tworzona do zarządzania tym terenem z jego strukturą społeczną i gospodarczą. Siedziba tej administracji zawsze ulokowana była na malborskim zamku, z tym, że w okresie średniowiecza pojęcie „zamku” odpowiadało komturii malborskiej, w czasach nowożytnych starostwu malborskiemu (a de facto Ekonomii Malborskiej czyli „dobrom stołu królewskiego”), natomiast w Królestwie Pruskim władzom malborskiego powiatu. Taka trwałość terenowej władzy wykonawczej sprzyjała oczywiście kształtowaniu procesów wpływających unifikująco na tę część Żuław Wiślanych. Można zatem postawić pytanie dlaczego powstał, i w pewnym okresie dziejowym wyraźnie funkcjonował, rozdział na Małe i Duże Żuławy Malborskie - Wydaje się, że zdecydowały o tym co najmniej dwa czynniki:

1. **Przeszłość:** od połowy XIII wieku do końca XIV stulecia (a dokładnie do mniej więcej 1414 r.) nizina położona na wschód od Wielkich Żuław do Jeziora Druzno, w tym interesujące nas tereny gminy Stare Pole, przechodziła przez bardzo skomplikowany proces kształtowania struktur osadniczych. Zachodzące tu relacje administracyjne okazują się trudne do odtworzenia, ze względu na złożoność i skąpość zachowanych materiałów źródłowych. Na tym niewielkim skrawku ziemi wytyczone zostały granice aż trzech komturii: santyrskiej (przekształconej w malborską), elbląskiej oraz dzierzgońskiej. Przebieg granic był chyba płynny, może nie do końca przestrzegany w praktyce i jest naprawdę trudny do zrekonstruowania. Sytuacja wyklarowała się dopiero po Wielkiej Wojnie, w latach 1413 – 1414, gdy część zachodnia dostała się w jurysdykcję zamku elbląskiego, a część zachodnia i południowa podporządkowana została konwentowi malborskiemu. Na domiar wszystkiego powstał tu (1257 r.) i funkcjonował (do około 1398 r.) lokalny urząd administracyjny usytuowany w Fiszewie, odgrywający – jak się wydaje - w sensie sprawowania nadzoru nad okolicą ważniejszą rolę od wymienionych komturii, w zasadzie do pewnego stopnia wobec nich autonomiczny. W. Długokęcki posuwa się nawet do stwierdzenia, że zamek fiszewski przez pewien czas miał rangę odrębnej komturii⁵⁴. Ze względu na znaczenie owej siedziby podlegający jej obszar nazywano Żuławami Fiszewskimi (niem. Fischausches Werder). Nazwa ta obejmowała całe obecne terytorium gminy Stare Pole, a także tereny położone na wschód od niego, w kierunku Elbląga oraz Jeziora Druzno (dziś gminy Gronowo Elbląskie i Markusy); stosowano ją

⁵⁴ W. Długokęcki, op. cit. na str. 127 stwierdza: „Jako jednostki administracyjne występowały tu: komturstwo fiszewskie, dzierzgońskie, elbląskie i malborskie” oraz dalej, str. 148: „wzmianki odnoszą się do zamku Fiszewo, którego znaczenie polegało na tym, że był onogniwem w krzyżackim systemie obrony między Santyrem a Elblągiem. Budowa zamku w Malborku i ostateczny podbój Prus osłabiły jego pozycję. W 1320 r. Fiszewo pojawiło się ponownie w źródłach, ale już tylko jako siedziba prokuratora, a później wójta”.

powszechnie do końca XIV wieku. Terminu Małe Żuławy wówczas nie używano ponieważ przypisany był do fragmentu Żuław Gdańskich. Po wojnie 13-letniej część opisywanej niziny (z Fiszewem i Jegłownikiem), po przyłączeniu do zamku elbląskiego, określono terminem Żuławy Elbląskie, natomiast pozostały obszar rozciągający się w kierunku Malborka z czasem przyjął miano – Małe Żuławy Malborskie (niekiedy w skrócie pisano po prostu „Kleine Werder”). Jak widać Wielkie i Małe Żuławy (Malborskie) pozostawały w pierwszych dziesięcioleciach krzyżackiej kolonizacji w orbicie nieco innych wpływów i relacji administracyjno – prawnych. Duże Żuławy po prostu podlegały komturii sanytrskiej (=malborskiej) i zachodzące tu procesy osadnicze przebiegały klarowniej. Małe Żuławy, zanim się w pełni wyodrębniły, przechodziły przez okres dynamicznych zmian i zależności, których odtworzenie przysparza do dziś badaczom wielu problemów. Ta odmienna geneza z pewnością przyczyniła się do postrzegania różnic między mało – i wielkożuławskością późniejszego starostwa, czy powiatu malborskiego.

2. **Nogat:** jako rzeka, wzdłuż której przebiega historyczna granica między Małymi i Dużymi Żuławami Malborskim. Należy przy tym pamiętać, że w specyficznym środowisku geograficzno – kulturowym Żuław każdy większy ciek wodny odgrywał zupełnie inną rolę, niż ma to miejsce w warunkach normalnych. Można powiedzieć, że Nogat stanowił dla lokalnej społeczności przy nim żyjącej nie tylko po prostu rzekę, malowniczy element krajobrazu, lecz przede wszystkim wielki problem rzutuujący na podstawowe strefy życia codziennego. Zaczniemy od tego, że znany nam obecnie bieg Nogatu jest wytworem stosunkowo późnym (ukształtował się w znanej nam formie w końcu XV i pierwszej połowie XVI wieku) i – podkreślimy to – jest właśnie wytworem, czyli czymś w dużej mierze sztucznym, powstałym w wyniku żmudnej pracy wielu pokoleń tutejszych osadników. W czasach, gdy z zamku w Fiszewie kształtowano podstawy prawne dla osadnictwa na Żuławach Fiszewskich (połowa XIII wieku) głównym ciekim na tym obszarze był Stary Nogat Malborski. Odchodziła od niego rzeka Wiska, dziś wpływająca do rzeki Elbląg, a ówczesnie łącząca się z drugim, mniejszym ramieniem Nogatu – zwanym Pautą. Trudno w to uwierzyć przeglądając współczesne mapy czy odbywając rekonesans terenowy ponieważ dzisiejszy Stary Nogat Malborski przypomina raczej rów melioracyjny, jeden z wielu przecinających ziemię żuławską. Jego malowniczy i obsadzony starodrzewem (ponad 200-letnie wierzby) odcinek jest szczególnie dobrze czytelny w Królewcu, w innych miejscach wręcz zaciiera się w terenie. Królewcu, a właściwie jego zachodnia część, dawna wieś czynszowa Königsdorf oraz druga wieś czynszowa – Krasnołęka (Schönwiese, dziś odpowiadająca centralnej części Królewca) ukształtowały swoje pierwotne układy osadnicze właśnie w orientacji do płynącego tu w XIV wieku głównego nurtu Nogatu (Starego Nogatu), tworząc swoje niemal lustrzane odbicia względem tej niezwykle ważnej osi. Z jakiegoś powodu prac regulacyjnych przy Starym Nogacie z czasem zaniechano, wysiłki skupiono natomiast na Paucie, jej pogłębionym i poszerzonym korytem puszczając główny nurt rzeki, co zdecydowanie odmieniło stosunki przestrzenne w rejonie. Wielkie prace regulacyjne (pogłębieniowe i

wałowe) przy Paucie rozpoczęły się prawdopodobnie na początku i nasiliły około połowy XIV wieku: dla przykładu w 1348 r. powstała umowa krzyżacko – elbląska, na mocy której zobowiązywano chłopów z żuławskich wsi miejskich do sypania wałów wzdłuż Paute na odcinku 2, 3 km, zatamowania nurtu rzeki aż do Starej Pauty i przeprowadzenia jej nowym nurtem na terytorium miasta⁵⁵. Podobne zapiski źródłowe wskazujące na naprawdę szeroko zakrojone prace hydrograficzne można odnaleźć dla innych odcinków Nogatu – Pauty zlokalizowanych w okolicach Malborka, Janówka, Kaczynosu i Ząbrowa. Wydaje się, że wychodząc równocześnie z dwóch kierunków: od Malborka i Elbląga, powoli i w wielkim znoju regulowano bieg głównej wewnętrznej rzeki żuławskiej aż do osiągnięcia w miarę zadawalającego, znanego nam dziś efektu. W przeciwieństwie do Starego Nogatu Malborskiego powstało koryto szerokie i głębokie, w miarę proste, a dodatkowo zabezpieczone bardzo wysokimi, solidnie wykonanymi wałami; ich imponujące, dominujące w nizinnym krajobrazie odcinki możemy do dziś obserwować zwłaszcza pomiędzy Janówkiem a Ząbrowem. Tak ujarzmiony Nogat wydawał się mniej zagrażać podjętej na szeroką skalę akcji osadniczej; o tym, że były to nadzieje raczej złudne przekonano się wielokrotnie później, ostatni raz choćby w trakcie totalnej powodzi w roku 1888, gdy trzystumetrowa wyrwa w tamie koło Janówka spowodowała zatopienie lub podtopienie niemal całych Małych Żuław Malborskich i Żuław Elbląskich, aż do jeziora Druzno. Ciężar prac związanych z regulacją Nogatu - Pauty spadał na mieszkańców wsi żuławskich, zwłaszcza tych rozsiansych przy jego osi. Zarówno ci lewobrzeżni (Wielkie Żuławy), jak i prawobrzeżni (Małe Żuławy) musieli w nich uczestniczyć na podstawie wprowadzonych w krainie specjalnych obwarowań prawnych. Wsie żuławskie, w zasadzie bez wyjątku były Dampflichtig, czyli zobowiązane w kontraktach lokacyjnych do wykonywania prac hydrograficznych w ramach powinności czynszowych. Ich mieszkańcy musieli sypać i utrzymywać wały (a w szczególnych wypadkach wykonywać inne skomplikowane i ciężkie prace terenowe – pogłębianie, kopanie rowów odwadniających i kanałów ulgi), co traktowali jako szczególnie uciążliwy obowiązek, odrywający ich od codziennych, bardziej intratnych zajęć. Z całą pewnością przez ponad 150 lat (w odniesieniu do Nogatu - Pauty) prawo – i lewobrzeżni żuławiacy spotykali się podczas tych prac, a ponieważ wykonywali je niechętnie nie sprzyjało to ich integracji. Powstająca natomiast w terenie coraz wyraźniejsza bariera, dzieląca ich domostwa i pola, wpływała stopniowo lecz wyraźnie na powstanie w świadomości poczucia odrębności i różnicy unaoczniającej się w coraz szerszym korycie i w coraz wyższych wałach Nogatu. Tak z pewnością doszło do rozdziału na to, co mało – i wielkożuławskie.

Podsumowując: w toku procesu dziejowego, długotrwałego i ciągłego, wskutek oddziaływania czynników różnej natury (ustrojowych, prawnych, hydrograficznych,

⁵⁵ W. Długokęcki, op. cit., str. 91.

własnościowych itp.) doszło do rozdziału Żuław Malborskich na Małe i Duże Żuławki. Różnice czasami z dużą ostrością pokutowały w świadomości mieszkańców, a czasami okazywały się tylko postulatami formalnymi będąc np. swego rodzaju instrumentem pomocnym w zarządzaniu całością krainy. Niemniej trwały i rzutowały na wyłonienie się cech dystynktywnych krajobrazów kulturowych. Żuławki Wielkie, obejmujące ok. 3-krotnie większy obszar, rozwijały się dynamiczniej, z większą podatnością na zmiany i asymilację zewnętrznych wpływów, okazując się po prostu bogatsze – co tu dużo mówić – także w sensie ekonomicznym. W strukturze ich pejzażu większą rolę odegrał komponent kolonijny, związany z osadnictwem mennonickim czy szerzej ujmując olenderskim, emfiteutycznym. Żuławki Małe stanowiły swego rodzaju ich miniaturkę, bardziej zwartą terytorialnie, łatwiejszą do ogarnięcia, od czasów inkorporacji Prus do Korony bardziej jednorodną i jednolitą (administracyjnie, społecznie, gospodarczo). W tej swojej małej skali okazały się sprzyjać tendencjom konserwatywnym, zachowywały trwałość i kontynuację; ich krajobraz kulturowy przechował więcej cech tradycyjnych lub wprost nawiązujących do tradycji, ostał się w swojej „starości”, stając się wierną kalką stosunków z okresów pierwszej i drugiej wielkiej akcji osadniczej (zakonnej z XIV wieku i polskiej z XVI wieku). Krajobraz ten ukształtował się też bardziej proporcjonalnie – komponent olenderski nie zdobył tu nigdy dominacji, przeciwnie – był raczej przytłumiony przez dokonania ludności wyznania katolickiego i ewangelickiego.

Dzieje osadnictwa na terenie gminy.

Okres przedlokacyjny.

*

Badacze zwykli periodyzować historię Żuław Wiślanych na okresy osadnicze. H. Bertram wyróżnia cztery, W. Geisler pięć, a najdalej posuwa się B. Lipińska postulująca wydzielenie aż siedmiu etapów decydujących o zasiedleniu i zagospodarowaniu krainy⁵⁶. Dodawszy do tego, zgodnie ze słuszną uwagą J. Domino, jeszcze czas po roku 1945 dochodzimy do liczby ośmiu jednostek charakteryzujących dzieje Żuław Wiślanych od czasów najdawniejszych do końca XX wieku⁵⁷. Takie dokładne podziały są mało klarowne oraz niezbyt zrozumiałe dla przeciętnego odbiorcy, chociaż oczywiście opierają się na zdefiniowanych i uzasadnionych kryteriach. Można jednak rzecz przedstawić prościej. Otóż generalnie dzieje Żuław Wiślanych dałby się podzielić na dwa zasadnicze okresy: I. na czas nieuregulowanych stosunków wodnych oraz II. czas, gdy stosunki między wodą a lądem w delcie Wisły i Nogatu zostały poddane regulacji, inaczej mówiąc – gdy człowiek starał się zapanować nad naturą kształtując świadomie i zgodnie z długofalową perspektywą podstawy gospodarcze swojej egzystencji. Jak zaznacza W. Długokęcki ramy kształtujące osadnictwo w obu tych okresach różnią się od siebie w sposób jakościowy

⁵⁶ B. Lipińska, Żuławki Wiślane. Ochrona i kształtowanie zabytkowego krajobrazu. Kraków – Gdańsk 1986 (maszynopis).

⁵⁷ J. Domino, Żuławki – Kalendarium, (w): Katalog zabytków osadnictwa holenderskiego w Polsce. Tekst dostępny na stronie internetowej: <http://holland.org.pl>

(sic !)⁵⁸. Są to, mówiąc inaczej, dwie zdecydowanie inne kategorie, dwa nieporównywalne ze sobą światy. Okres pierwszy oznacza przedlokacyjne dzieje krainy, kształtujące się mniej więcej do lat 80-tych XIII stulecia, poprzedzające powstanie państwa Zakonu NMP w Prusach i rozpoczęcie wielkiej akcji osadniczej prowadzonej w sposób planowy, konsekwentny, z ogromnym rozmachem i przy zaangażowaniu znaczących środków (finansowych, rzeczowych oraz organizacyjnych). Rozpowszechniony jest pogląd, zgodnie z którym trwałe zasiedlenie oraz zagospodarowanie delty Wisły i Nogatu nie nastąpiło w omawianym okresie, czyli przed kolonizacją wiejską opartą na prawie chełmińskim. W wizji tej utrzymuje się, że Żuławy Wiślane były wprawdzie zasiedlane, od czasów neolitu po średniowiecze, co potwierdzają liczne stanowiska archeologiczne, ale tylko czasowo, w sposób mało skuteczny i nieprowadzący do ukształtowania wyraźnej struktury społeczno – gospodarczej. Kraina postrzegana jest, jako obszar mało przystępnych bagnisk, błot i rozlewisk wodnych, gęsto porośnięty lasem i roślinnością łągową; jako wielki (gospodarczy) nieużytek i (polityczny) bufor między strefami wpływów Pomorzan (na zachodzie) i Bałtów (na wschodzie). Przez owo nieprzyjazne człowiekowi i praktycznie niezamieszkałe terytorium przebiegała granica prusko – pomorska różnie się kształtująca, a czasami wręcz trudna do uchwycenia, zwłaszcza w burzliwym okresie walki o dominację prowadzonej tu zaciekle w XIII wieku między trzema stronami (Zakonem, rodziną Święców oraz Prusami z Pomezanii)⁵⁹. Pogląd ten nie jest słuszny. Analiza stanowisk archeologicznych, poparta informacjami z dokumentów źródłowych (piśmiennych i kartograficznych), prowadzi z konieczności do zupełnie odmiennych wniosków. Żuławy Wiślane, a zwłaszcza niektóre ich tereny, w tym interesujący nas ziemie należące do gminy Stare Pole, stały się już w okresie przedlokacyjnym krainą trwale zasiedloną i stosunkowo dobrze zagospodarowaną. Przy zaznaczonym wcześniej zastrzeżeniu, iż panujące wówczas warunki jakościowo różniły się od późniejszych, ukształtowanych w czasach historycznych, lepiej nam znanych. W tym sensie i w tym czasie Żuławy Wiślane nie mogły jeszcze uchodzić za krainę jednorodną w swoim pejzażu.

**

Mimo stwierdzonych przez archeologów różnych wpływów kulturowych docierających w deltę Wisły i Nogatu (prapolskich, pomorskich i bałtyjskich) dominacja z czasem znalazła się po stronie Prusów. Wieki od X do XIII należały już zdecydowanie do ich kultury wywierającej określone piętno na powstające stosunki gospodarcze, społeczne i polityczne kształtowane na modłę ich wzorców cywilizacyjnych. Strefa tego zasięgu opierana jest na linii Wisły, postrzeganej jako rzeka granicznej dla pruskiej dominacji terytorialnej. Prusowie, zwani tak od wieku IX (wcześniej występujący w dokumentach pod nazwą Estów, a przez badaczy zwani Bałtami), tworzyli etnos odrębny

⁵⁸ W. Długokęcki, op. cit., str 7. pisze następująco: „Terminus ante quem wyznacza rozpoczęcie przez zakon krzyżacki planowej akcji kolonizacji wiejskiej na prawie chełmińskim, która zapoczątkowało nowy jakościowy etap w historii Żuław”.

⁵⁹ Na temat walk prowadzonych między Zakonem NMP, władcą Pomorza oraz Prusami, częstych zmian sojuszy, zmian granic i panowania nad obszarem Żuław w czasie tzw. pierwszego powstania pruskiego (1240/1242 – 1249) szeroko pisze Ł. Okulicz – Kozaryn, ops. cit. str. 349 – 364.

od plemion germańskich czy słowiańskich (z którymi przyszło im się zderzyć). Składały się na niego wysoko rozwinięta kultura i gospodarka, własny język z dużą ilością narzeczy, najbardziej zbliżony do dzisiejszego litewskiego, własne wierzenia i światopogląd, inaczej ukształtowana struktura społeczna itp. Prusowie żyli w sposób całkowicie odmienny od znanych nam z tradycji europejskiej wzorców. Trudno opisać w tym opracowaniu całe continuum wyznaczające ich sposób myślenia i postrzegania świata, nie ma na to miejsca. Można tylko wspomnieć, iż nie zakładali miast (w ogóle) i wsi (w naszym znaczeniu), nie budowali z cegły i kamienia, nie stworzyli organizacji politycznych typu księstwo czy państwo (choćby w załączkach) albowiem nie znali pojęcia własności i jej dziedziczenia, zwłaszcza w kontekście posiadania ziemi, co legło u podstaw feudalnej cywilizacji europejskiej i co w efekcie doprowadziło do upadku kultury pruskiej. Bałtyjskie społeczeństwo w rozwoju gospodarczym i społecznym oparło się o struktury nazywane lauksami i włościami. W rozumieniu Prusów najważniejsze były lauksy, jednostki podstawowe (terytorialno – społeczne), najwcześniej wykształcone (VII wiek) i najdłużej zachowane (praktycznie po wiek XV). Lauksem czyli polem (pólkiem) była wspólnota terytorialna łącząca pewną grupę ludzi ze względu na obszar zamieszkiwania i gospodarowania; więzi społeczne i ekonomiczne były tu ważniejsze niż rodzinne. Włością natomiast (jednostka terytorialno – polityczna) stawało się porozumienie kilku pól, często efemeryczne, powstające i rozpadające się w zależności od okoliczności; włości (zwane też terrulami lub „małymi ziemiami”) okrzepły dopiero około X – XI wieku, gdy doszło do zróżnicowania stanowego w społeczeństwie bałtyjskim. Włości utrzymywał autorytet i wpływy możnych pruskich (rijksów) służący wzmocnieniu zdolności militarnych, obronnych czy zaczepnych, danego obszaru i danej grupy. W tym kontekście potrzebny okazywał się wódz, jego zbrojna drużyna, ośrodek władzy (dwór – kaym oraz „zamek” – burgh) i decyzyjność sprawniejsza od instytucji wiecu (który na co dzień u Prusów decydował o wszystkim). Wszystkie włości i lauksy posiadały nazwy własne tworzone od znaczącego elementu krajobrazu; nazwa ta w mentalności Prusa miała najważniejsze znaczenie, identyfikował się właśnie z nią, a nie z więzami rodzinnymi. Najwyższą, a zarazem najmniej trwałą i mającą najkrótszy żywot dziejowy, formą porozumień politycznych, społecznych i terytorialnych były u Prusów obszary plemienne, osiągające prawie status księstw w naszym rozumieniu historycznym. Nazywane przez historyków ziemiami, dużymi ziemiami lub prowincjami, a przez kronikarzy terrami, wydają się niektórym współczesnym najważniejszymi jednostkami w rozumieniu przestrzeni życiowej Bałtów, równoważnymi nieomal z podziałem administracyjnym ich terytoriów, stąd często używa się przy definiowaniu owych jednostek pojęcia kraj. Tymczasem dla samych Prusów miały one charakter najbardziej efemeryczny, przejściowy oraz – rzecz można – całkowicie utylitarny i nastawiony na realizację jednego tylko celu: prowadzenie wielkiej wojny, która ogarnęła ich ziemie w XIII wieku. Konieczność zorganizowania się w większe struktury dla podjęcia walki z okupantem, Zakonem NMP, podającym się w Europie za prawowitego właściciela ich ziem (Panowie Pruscy) została przez Bałtów zrozumiana zbyt późno – właściwe kraje ukonstytuowały się w trakcie trwania obu wielkich powstań pruskich (1242 – 1249 oraz 1260 – 1284/1295) i walczyły, pod wodzą swoich „księciów”, razem lub osobno, z całą de facto Europą o zachowanie własnej

odrębności i tożsamości. Ta trwająca ponad pół wieku nierówna walka musiała zakończyć się tylko w jeden możliwy sposób, klęską osamotnionych powstańców. Dla uczestników tych walk – rycerzy z całej Europy, ich kronikarzy, a potem historyków, i to jest całkowicie w tej perspektywie zrozumiałe – pojęcia krajów pruskich stały się najistotniejsze, zostały też najlepiej rozpoznane i opisane (a potem zasymilowane jako nazwy krain historycznych w państwie zakonnym). Oparte natomiast na podstawach zdecydowanie bardziej gospodarczych i społecznych pojęcia włości i lauksów leżały niejako bardziej w tle, na drugim planie; ważniejsze były dla Prusów, ale oni z kolei nie potrafili ich udokumentować, gdyż nie znali pisma.

Po tych wstępnych uwagach możemy przejść do częściowej rekonstrukcji struktury społeczno – osadniczej Prusów, z jej gospodarczymi podstawami, na terenie Żuław Wiślanych, ze szczególnym uwzględnieniem ziem położonych w dzisiejszej gminie Stare Pole. Ł. Okulicz – Kozaryn wspomina, że pierwszą organizacją terytorialno – polityczną z wyraźną dominacją komponentu bałtyjskiego była przejściowo notowana w źródłach, jeszcze przed X wiekiem, tzw. „terra Wansca”. Obejmowała ona łącznie Żuławę Wiślaną i ziemię gniewską⁶⁰. Nazwa tej prowincji nie utrzymała się jednak powszechnie i jest naprawdę mało znana. Jej miejsce z czasem zajęła Pomezania. W dwóch najstarszych wykazach ziem pruskich, sporządzonych w XIII wieku, wymienia się „Pomizanie” tożsamą zapewne z „Pomesanią” wzmiankowaną w XV-wiecznej kronice Piotra Duisburga. „Według językoznawców nazwa urobiona została od pruskiego słowa po-median, co oznacza „kraj pod lasami”. Organizacja polityczno-terytorialna ze wspólną nazwą i przedstawicielstwem o uprawnieniach władczych mogła zostać związana najwcześniej w XI w., aby reprezentować interesy obronne i gospodarcze wspólnot osadniczych istniejących w dorzeczu Dzierzgoni i u południowych wybrzeży jeziora Druzno. W XI i XII w. dołączyły do niej formacje osadnicze z dorzecza Liwy, utworzone przez wychodźców pruskich i pomorskich. Aż do podboju krzyżackiego południowa część terytorium pomezaniańskiego, nazwana przez Duisburga Riesen, stanowiła jednostkę autonomiczną, występującą pod własnym imieniem i grupującą zespoły osadnicze w prawym dorzeczu Ossy. Najpewniej ziemia ta była areną działań wojennych Bolesława Kędzierzawego, którego wojska dotarły dalej na północ niż do puszczy nad źródłami Liwy i jeziorem Dzierzgońskim”⁶¹. Pruska nazwa utrzymała się następnie w postaci nazwy historycznej, stosowanej w odniesieniu do terenów położonych pomiędzy Kwidzynem, Malborkiem i Dzierzgoniem, przez całe wieki niezależnie od ich przynależności państwowej. O ponadczasowym charakterze zdecydował zapewne w dużej mierze fakt jej użycia przy podziale kościelnym Prus przeprowadzonym przez legata papieskiego w 1243 r. Jedną z utworzonych wówczas diecezji uzyskała nazwę „pomezaniańska”. Od tej pory określenie „pomezaniańska” pojawiało się w setkach dokumentów sygnowanych w ciągu wieków przez biskupa lub kapitułę katedralną. Każda z pruskich prowincji składała się przeważnie z

⁶⁰ Ł. Okulicz – Kozaryn, op. cit. str 123.

⁶¹ Ł. Okulicz – Kozaryn, op. cit., str 260 - 270

kilku, kilkunastu włości. Na podstawie zachowanych dokumentów źródłowych (np. kontraktów lokacyjnych) historykom udało się ustalić niektóre ich nazwy i – wprawdzie najczęściej przybliżone - położenie, a jedną z bardziej rzetelnych rekonstrukcji (dokonaną przez H. Łowmiańskiego) przedstawia mapa zamieszczona w pracy Ł. Okulicz – Kozaryn na str 272. (porównaj poniższa ilustracja). Wynika z niej, że tuż przed podbojem krzyżackim Pomezania obejmowała co najmniej 9 „małych ziem” zawartych pomiędzy korytami Ossy, Wisły i Nogatu (Starego Nogatu); wschodnia granica krainy, nieznajdująca oparcia w formach terenowych, posiada tu zapewne apelatywny charakter.

Nie jest prawdziwe stwierdzenie, że tereny dzisiejszej gminy Stare Pole znajdowały się w obrębie włości Altem (zresztą Alyem nie Altem)⁶². Ziemia Alyem pokrywała się z terenami położonymi od Malborka do Sztumu, czyli zdecydowanie bardziej na południe i zachód od gminy Stare Pole; nie wydaje się nawet by graniczyła z interesującym nas terenem⁶³. Jak wynika z mapy Łowmiańskiego formacją obejmującą nasz rejon mogła być natomiast ziemia Posoloua, której centrum militarne (burgh) znajdowało się w

⁶² Informacja o przynależności terenów należących do gminy Stare Pole do ziemi Altem (sic!) znajduje się na stronie internetowej gminy, w zakładce Historia Gminy. Porównaj: WWW.starepole.pl – artykuł Czasy najdawniejsze. G. Gerulis, Die altpreußischen Ortsnamen. Berlin i Lipsk 1922, str. 8 przedstawia następujące informacje o tej pruskiej włości: Alyem (forma z 1250 r.), Algent – 1326 rok, Algemin, Algemeyn – 1350, nazwy te oznaczają obszar zawarty pomiędzy Malborkiem, Sztumem a Dzierzgoniem.

⁶³ Jest to obszar późniejszego wójtostwa sztumskiego ustanowionego przez krzyżaków w roku 1333. Rycerz urzędujący w Sztumie występował w dokumentach pod nazwą – advocatus.

późniejszej wsi Posilge, dziś Żuławska Sztumska⁶⁴. Mimo, że wieś ta leży już poza terenem żuławskim, na krawędzi Pojezierza Hławskiego, jej związki z Żuławami Fiszewskimi były, zwłaszcza w XIII i XIV wieku, bardzo silne i zasadały się nie tylko na bezpośrednim sąsiedztwie. Jeszcze dokładniej widzi te lokalne stosunki terenowe W. Długokęcki⁶⁵. Przede wszystkim wskazuje na występowanie nazwy „Fiszewo” (w różnych starych formach typu: Wyscovia, Vischovia, Wischow, Fischau i innych) w czterech różnych kontekstach - w odniesieniu do „zamku” czyli siedziby administracji zakonnej, do wsi czynszowej, do rzeki (dziś Wiska) oraz do terytorium. Zwraca uwagę na rozróżnienie sformułowań typu „auf der Visschaw”, czy „uff der Vischow”, jako ogólnych, od określeń typu „in Fischovia” lub „czum Foschaw”, jako miejscowych. Jego zdaniem te pierwsze wskazują właśnie na obszar, teren, a nie na konkretne miejsce. Dalej podaje, że nazwa „Fiszewo” nie ma pochodzenia niemieckiego, ale polskie lub pruskie, chociaż nie jest znana jej etymologia. Na tej podstawie stawia hipotezę o istnieniu w północnej pruskiej Pomezanii włości o nazwie Weiskavo pisząc: „... a więc pierwotna nazwa tego terytorium brzmiałaby Weiskawo. Ze względu na wielkość obszaru, do którego się odnosiła, należałoby ją uznać za nazwę włości pruskiej. Żadne źródło nie potwierdza jednak jej istnienia”. Podobnie postąpiła Ł. Okulicz – Kozaryn postulując istnienie ziemi Drusen, także niewymienianej w dokumentach, ale niejako narzucającej się do wpisania w lokalny pejzaż w formie ośrodka władzy jednoczącej wspólnoty osadnicze gospodarujące w basenie Jeziora Druzno, na styku Żuław Wiślanych i Wysoczyzny Elbląskiej⁶⁶.

Reasumując: z historycznych i archeologicznych rekonstrukcji wyłania się obraz północno – wschodniej Pomezanii jako ziemi na tyle trwale zasiedlonej i dobrze zagospodarowanej przed rozpoczęciem kolonizacji krzyżackiej, by - pomimo luki panującej w dokumentach źródłowych – śmiało stawiać hipotezy o występowaniu tu pruskich włości, bardzo zresztą znaczących skoro dały początek tak ważnym ośrodkom administracyjnym jak Fiszewo, a zwłaszcza Elbląg. Z całą pewnością Zakon NMP nie ustanawiałby jednostek władzy administracyjnej i militarnej w miejscach pustek osadniczych, ponieważ nie miałyby to większego sensu. Musiały być to zatem ziemie gęsto zaludnione, dobrze zagospodarowane i zorganizowane. Obie włości usadowiły się w basenie Jeziora Druzno, niejako naprzeciwko siebie – zachodnia obejmowała tereny wysoczyznowe z częścią późniejszych Żuław Elbląskich, wschodnia zajęła nizinę aż do koryta Starego Nogatu Malborskiego, czyli także część Żuław Elbląskich i całe późniejsze Małe Żuławy Malborskie. Ważny jest przede wszystkim fakt, że tereny żuławskie, nizinne, stawiające wysokie wymagania osadnikom, okazały się jednak możliwe do zamieszkania i urządzenia. I to w stopniu odbiegającym od poglądu upatrującego w nich – w omawianym okresie – tylko błota, bagna i rozlewiska.

⁶⁴ R. Wenskus, Zur Lokalisierung der Preussenkirchen des Vertrages von Christburg, 1249. (w): Acht Jahrhunderte Deutscher Orden in Einzeldarstellungen. Bad Godesborg 1967, str 127 – 129 uważa, że centrum ziemi Posolva leżało nawet nieco dalej na południe – w Bukowie, nie w Żuławce Sztumskiej.

⁶⁵ W. Długokęcki, op. cit. str. 149 – 150.

⁶⁶ Ł. Okulicz – Kozaryn, op. cit. str 271.

Tereny obecnej gminy Stare Pole u schyłku wczesnego średniowiecza leżały w pruskiej Pomezanii, w domniemanej włości Weiskavo, okazując się ważnym centrum osadniczym, komunikacyjnym, handlowym i gospodarczym. Niewątpliwy był ich związek ze słynną faktorią handlową Truso; być może właśnie w relacji do Truso kształtowało się ich trudne do przecenienia znaczenie.

* * *

*

Podobnie jak pruska prowincja składała się z kilku, kilkunastu włości, tak każda włość dzieliła się dalej na kilkanaście, kilkadziesiąt lauksów. A lauksy jak wyżej wspomniano były podstawą organizacyjną bałtyjskiego społeczeństwa i gospodarki, prawdziwą solą tej ziemi. W przybliżeniu pruski lauks odpowiada późniejszemu pojęciu wsi, ale nie tej lokacyjnej, średniowiecznej, ze zwartym układem osadniczym, tylko raczej kolonijnej, emfiteutycznej, kształtującej się w układzie rozproszonym. W przypadku Żuław Wiślanych podobieństwo to nabiera szczególnego znaczenia, a warto przy tym podkreślić, że żaden z badaczy nie zwrócił do tej pory szczególnej uwagi na ten aspekt, jakże przecież ważny przy analizie krajobraz kulturowego (w do jego trwałości i genezy). W sensie przestrzennym lauks składał się z kilku, kilkunastu luźno rozrzuconych gospodarstw, w skład których wchodziły: zabudowania, pola uprawne, łąki i pastwiska, ale ponadto występowały również: nieużytki, lasy i zagajniki, wody płynące i stojące, drogi oraz pewien szeroki pas „ziemi niczyjej” zapewniający danej wspólnocie poczucie bezpieczeństwa i odrębności. W centrum pólka znajdowało się miejsce kultu (nie zawsze) oraz plac wieców (obowiązkowo; wiec – jedyny organ decyzyjny lokalnej społeczności), na obrzeżach natomiast lokowano cmentarzysko i grody strażnicze. Przestrzennie lauks był raczej obszarem, na który składały się części indywidualne i wspólne, użytki i nieużytki; owe elementy – z punktu widzenia relacji wewnętrznych – okazywały się luźno ze sobą powiązane, ich spójność powstawała raczej w perspektywie spojrzenia z zewnątrz, spoza granic luksu. Taki lauks nie był natomiast typowym osiedlem powiązaniem bardzo bliskimi relacjami sąsiedzkimi znanymi nam z opisów polskiej wsi. Najlepszym sposobem potwierdzenia funkcjonowania pruskiej włości, czy to wymienianej w źródłach z nazwy (jak Alyem lub Riesen), czy też domniemanej (jak Drusen czy Weiskavo) jest wskazanie lauksów w niej zawartych. Czyli jest to metoda polegająca na wykazaniu pruskiej (bałtyjskiej) genezy jednostek osadniczych występujących na danym terenie. W wielu przypadkach owego pochodzenia można dowiedzieć bezpośrednio (albo na podstawie zachowanej nazwy, która się utrzymała albo powszechnie była stosowana przed lokacją wsi czynszowej i została bez wątpienia odnotowana; albo na podstawie informacji zawartych w różnych zapiskach kronikarskich bezpośrednio wskazujących na pruski charakter wsi). Zdarzają się również sytuacje, gdy wnioskujemy pośrednio polegając na przypuszczeniach, że jakaś miejscowość może posiadać pruskie korzenie (gdyż np. świadczą o tym pobliskie nazwy fizjograficzne, albo natkniemy się na zapiski w kronikach sugerujące taką ewentualność – może to być wspomnienie o dawnej strukturze przestrzennej, areale, braku zwolnienia z wolnizny itp.). Ważnym uzupełnieniem dla wzmianek historycznych są stanowiska archeologiczne

zlokalizowane w terenie zestawione w dokumentacji nazywanej Archeologicznym Zdjęciem Polski.

A. Semarau oraz W. Długokęcki dokonali bardzo wnikliwej analizy osadnictwa na terenie Małych Żuław Malborskich (wcześniejszych Żuław Fiszewskich) w XIII i XIV wieku⁶⁷. Zebrane dane niezbicie dowodzą, że jednostki osadnicze zawarte w granicach dzisiejszej gminy Stare Pole prawie bez wyjątku posiadają pruską genezę, czyli że przed powstaniem wsi czynszowych funkcjonowały tu pruskie lauksy. Tylko Złotowo i Szaleniec legitymują się innym statusem i metryką późniejszą, związaną z akcją kolonizacyjną Zakonu NMP. Te miejscowości wsie powstały na tzw. „surowym korzeniu”.

Bezpośrednie pruskie pochodzenie dotyczących następujących miejscowości:

Kaczynos – zdaniem A. Semraua oraz W. Długokęckiego spotykane w XIV wieku formy nazwy miejscowości: Caczinnase lub Kaczenasze są bez wątpienia pruskie.

Kikojty – w XIV wieku wzmiankowana jako czynszowa wieś pruska, wcześniejsze nazwy pochodzenia bałtyjskiego to: Kikoth, Kikkote; wg Gerulisa nawa odimienna, notowana po raz pierwszy około 1400 r. w formie Kykoyten (od pruskiego imienia – Kycke). W tej interpretacji Kikojty należałoby widzieć raczej w formie dworu (kaymu) należącego do jakiegoś znaczącego rodu pruskiego. Możliwe, że początkowo był to majątek tzw. „wolnego Prusa”, dopiero potem wieś pruska⁶⁸.

Kraszewo – w 1321 r. zostało odnotowane jako pole Krauslauken. Nazwa zawiera rdzeń crawsyn (grusza) oraz prefiks lauks (czyli półko, pole, jednostka terytorialna)⁶⁹.

Krzyżanowo – w XIV wieku posiadało dwie nazwy, stosowane mniej więcej z równym natężeniem: nazwę oficjalną, niemiecką – Notzendorf (która się z czasem utrwaliła) oraz bałtyjską – Seytkam. W nazwie pruskiej spotykamy przekształcony prefiks kaym – oznaczający dwór, wyróżniające się w lauksie gospodarstwo, z czasem tożsame z siedzibą dominującego w danym środowisku rodu.

Parwark – występował w dokumentach źródłowych pod dwoma nazwami. Pierwsza w formach: Mackutkaym, Makotkaym, Makutkeym (wymieniane około 1400 r.) była odimienna, od Prusa Macke. Prefiks kaym wskazywał oczywiście na siedzibę rodową. Parwark od samego początku miał zatem status majątku, którym pozostał do roku 1945. Druga nazwa bałtyjska Perwalks pozwala przypuszczać, że w miejscu tym znajdowała się przeprawa przez rzekę Tejnę⁷⁰.

⁶⁷ A. Semrau, Die Siedlungen im Kammeramt Fischau (Komturei Christburg) im Mittelalter. MCV 44, 1936.

⁶⁸ Nie wyklucza tego też W. Długokęcki, op. cit. str 177.

⁶⁹ G. Gerulis, op.cit. str 72.

⁷⁰ O dwóch znaczeniach nazwy Parwark piszą W. Długokęcki, op. cit. str 185. oraz G. Gerulis, op. cit. str 93 i str. 121.

Szlagnowo - w XIV wieku wzmiankowana jako wieś czynszowa pruska, wcześniejsze nazwy pochodzenia bałtyjskiego to: Slaulon, Slawlun.

Pośrednio na pruską genezę wskazują dane o następujących miejscowościach (lub ich sąsiedztwie):

Kławki – nazwa wydaje się być przekształceniem pruskiego słowa lauks; w polskich nazwach miejscowych często pruski rdzeń przedstawiano w formie ławki.

Krasnołęka – w starszych formach nazwy wsi, typu Schoneweze, można wyodrębnić prefiks „weze” lub „weyze” przekształcony później w niemieckie słowo „wiese” (łąka); jest on urobiony od pruskiego słowa weysigis oznaczającego również łąkę. Trzeba zwrócić uwagę na fakt, że nazwa całej włości pochodzi także od tego słowa. Może to oznaczać, że okolice Krasnołęki stanowiły centrum decyzyjne (militarne i osadnicze) włości Weiskavo.

Stare Pole – kontrakt dla wsi z roku 1330 odróżnia wyraźnie 18 łąnów czynszowych z dwuletnią wolnizną od 9 łąnów bez wolnizny; te ostatnie pośrednio wskazują na istnienie starszej, zagospodarowanej osady, której areał został powiększony podczas krzyżackiej lokacji; ponadto nazwa Aldenvelt zawierająca prefiks „pole” także sugeruje przyjęcie pruskiej genezy dla miejscowości.

Ząbrowo – pomiędzy Ząbrowem a Starym Polem znajdowało się odnotowane w księdze czynszów komturstwa elbląskiego tzw. Polskie Pole. Na początku XV wieku posiadał je na prawie chełmińskim Jakub Schadewalde. Nazwę Polensfeld można interpretować analogicznie jak Aldenvelt.

Lokalizacja stanowisk archeologicznych, odnotowanych w ramach AZP, pokazuje, iż największa koncentracja przedlokacyjnych form osadniczych występuje na terenie gminy w czterech miejscach:

- w trójkącie pomiędzy Kraszewem, Kleciem i Parwarkiem (w sumie 6 stanowisk)
- na południe od wsi Klecie, pomiędzy kolonijną częścią Klecia a dawną wsią Krasnołęka
- na tzw. Dębowej Górze (niem. Eich Berg) usytuowanej w zakolu Starego Nogatu, pomiędzy wsiami Kaczynos i Ząbrowo (trzy stanowiska, w tym jedno wpisane do rejestru zabytków)
- pomiędzy wsią Janówka a Królewo

Jak widać w całej opisanej strukturze, a właściwie w rekonstrukcji struktury pruskiego osadnictwa, nie przewinęły się tylko miejscowości Szaleniec i Złotowo. Co więcej, analiza nazw topograficznych wskazuje, iż na obszarach tych wsi we wczesnym średniowieczu wręcz nie mogły występować jednostki osadnicze. A. Semrau i W. Długokęcki dowodzą, że w położonej w tym miejscu niecce terenowej, wyznaczonej od południa krawędzią Pojezierza Ławskiego, a od północy korytem Tejny Żuławskiej, w

czasach przedlokacyjnych znajdowało się wielkie bagno nazywane Solaw⁷¹. Jest to słowo pruskie, z którego wywodzi się też całą bałtyjską etymologię nazwy Żuławy. W odniesieniu do naszego, mniejszego terenu, bagno Solaw wymieniono kilkakrotnie w XIV wieku w różnych dokumentach i w różnych okolicznościach np. przy opisie granic w kontrakcie lokacyjnym wsi Żuławska Sztumska (niem. Posilge). Na tej podstawie wiemy, że bagno porośnięte było roślinnością łągową, a dalej na wschód rozpościerał się gęsty las, o wykarczowaniu którego wspomina się przy okazji założenia domeralnego (zakonnego) majątku „thörichte Hof”, zwanego później Szaleniecz. Las określano mianem analogicznym do bagna, około 1303 r. zapisano jego nazwę w formie Solowe⁷².

* * * * *

Pruska Pomezania z jej włościami została zdobyta przez Zakon NMP do około 1240 r. Struktury osadniczej krzyżacy nie zniszczyli, zresztą ich obecność w terenie była wówczas raczej sporadyczna. Ograniczała się do w gruncie rzeczy symbolicznych posunięć. Prusów, którzy odmówili przyjęcia chrztu rycerze, choćby dla przykładu i postrachu, bezwzględnie zabijali, pozostawiali tubylców – pogodzonych z nowym stanem rzeczy – pozostawiano w spokoju, w starych siedzibach. Zakon w żaden sposób nie panował nad pruskimi lauksami i kaymami, starał się tylko nakładać i ściągać od Prusów odpowiednie powinności czynszowe za korzystanie z ziemi, do niego teraz teoretycznie należącej. Odpowiednia administracja do wykonywania tych czynności skarbowych i fiskalnych powstała jednak później, a przynajmniej później jest notowana - pierwsza o niej wzmianka pochodzi dopiero z roku 1257 i związana jest z zamkiem w Fiszewie. Zanim owa administracja okrzepła wybuchło pierwsze powstanie pruskie, w czasie którego krzyżacy utracili panowanie w całych Prusach, w tym także na terenie Pomezanii. Ugodę zawarto po 7 latach w leżącym blisko ziem Weiskavo i Posoloua Dzierzgoniu, w obecności legata papieskiego Jakuba z Leodium, późniejszego papieża Urbana IV (traktat dzierzgoński, 7 lutego 1249 roku). Wśród ustaleń znalazło się zobowiązanie Prusów do odbudowy zniszczonych kościołów, jeden z trzynastu ustanowionych dla Pomezanii wzniesiono w Posilge, przy czym nie była to jeszcze wieś, tylko pruski lauks (wieś czynszowa lokowana na prawie chełmińskim powstała tu dopiero w końcu lat 80-tych XIII stulecia, zasadzca – komtur dzierzgoński Helwig von Goldbach). W drugim powstaniu pruskim (wybuch roku 1260) Pomezanie zbrojnie nie uczestniczyli, większość z nich zaakceptowała już nowy porządek polityczny, prawny i społeczny narzucony przez Zakon NMP. To także jeden z powodów przemawiających na rzecz znacznego rozwoju gospodarczego omawianego terenu w okresie przedlokacyjnym. Powstańcy zajęli Pomezanię, ale traktowani tu byli niemal jak najeźdźcy. Postawa Pomezaniec uchroniła ich ziemie i rozwinięte na nich formy osadniczo – gospodarcze od odwetu Zakonu NMP po przywróceniu władztwa w Prusach. Zakończenie wojen o panowanie nad

⁷¹ A. Semrau, op. cit. str 138 – 139; W. Długokęcki, op.cit. str 130 i 142.

⁷² B.Schmid, Die Bau – und Kunstdenkmäler Pomesaniens. 3. Kreis Stuhm, we Wstępie (str. 241) napisał między innymi: „Szeroki las oddzielał siedzibę komtura (tj. Dzierzgoń) od położonego w kierunku zachodnim wewnętrznego kraju, w którym występowały liczne wsie pruskie. Do kolonizacji niemieckiej tej geograficzny rejon całkowicie nie był przysposobiony”.

Prusami (krajem i ludźmi) krzyżacy ogłosili w roku 1283. Jest to data, którą można uznać za koniec okresu przedlokacyjnego i rozpoczęcie odmiennego jakościowo okresu lokacyjnego na Żuławach Wiślanych, taką cezurę przyjmuje w każdym razie Ł. Okulicz – Kozaryn⁷³.

Okres wielkiej kolonizacji krzyżackiej.

*

Po doświadczeniach wyniesionych z Palestyny i Syrii, a zwłaszcza ziemi węgierskiej, krzyżacy wiedzieli, iż jedynym elementem mogącym umocnić ich panowanie w nowo powołanym państwie może być tylko kolonizacja prowadzona w sposób planowy, przemyślany i oparty na przyjętych z góry strategicznych założeniach. Ich państwo ustanowione w Prusach posiadało bowiem początkowo, podobnie jak we wcześniejszych przypadkach, charakter całkowicie postulatywny, oparty na proklamacji aktów prawnych zatwierdzonych wprowadzicie przez największe autorytety cywilizowanej Europy (głównie Papieża), ale nieznanymi i nierespektowanymi przez środowisko społeczne, którego te dyrektywy dotyczyły, czyli przez Prusów. W końcu XIII wieku obszar Prus zamieszkiwało ponad 100 tysięcy autochtonów, podczas gdy braci zakonnych można było liczyć co najwyżej w setkach. W tej sytuacji krzyżacy musieli pracować nad odpowiednim ukształtowaniem struktury tego środowiska społecznego, tak by stało się im bardziej przyjazne, a właściwie by zostało skonstruowane w sposób potwierdzający i zapewniający ich nad nim dominację.

Wiodły do tego dwie drogi konsekwentnie realizowane przez władzę państwową:

- kolonizacja terra nulli poprzez sprowadzanie osadników z terenów Niemiec
- asymilacja ludności tubylczej poprzez wprowadzanie ich tradycyjnego osadnictwa w ramy prawne nowego państwa (czyli lokacja wsi pruskich i majątków tzw. „wolnych Prusów”)

Krzyżacy starali się ze wszelkich miar lansować pierwszy model lecz – przynajmniej w początkowym okresie, co najmniej do roku 1330 – zmuszeni byli skupić większość wysiłków na drugim aspekcie akcji kolonizacyjnej. Przekształcanie zastanej, pruskiej sieci osadniczej odbywało się na dwóch poziomach: w sensie prawnym polegało na przyznawaniu określonym grupom kontraktów lokacyjnych, a w sensie przestrzennym sprowadzało się do przekształcenia lauksów w układy wsi zwartych. Kontrakty (=przywileje lokacyjne) nadawano w oparciu o prawo polskie, które Prusowie sami dla siebie wybrali jeszcze w ramach ustaleń traktatu dzierzgońskiego (1249 rok). Tak w ramach wielkiej akcji kolonizacyjnej doszło do powstania wsi pruskich, początkowo przeważających także na interesującym nas obszarze należącym do gminy Stare Pole. Wsie pruskie posiadały status wsi czynszowych, podobnie jak wsie niemieckie (lokowane na prawie chełmińskim, patrz niżej), czyli dochodziło tu do nadawania ziemi w zamian za

⁷³ Ł. Okulicz – Kozaryn, op. cit. str. 415 i 417. Autorka dwukrotnie stwierdza tu wyraźnie, że czas podboju ziem pruskich zakończył się w roku 1283 i wtedy dopiero przystąpiono do ich odpowiedniego zagospodarowania. „W 1283 r. uznano, że ziemie pogańskich Prusów zostały opanowane i można przystąpić do organizacji nowego państwa chrześcijańskiego”.

określone powinności feudalne (renta pieniężna + renta w naturze + pewien zakres prac przymusowych). Areał wsi pruskich był jednak mniejszy, nie przekraczał wielkości 30 włók, a ziemię dzielono na radła, nie łany (włoki)⁷⁴. Na czele wsi stał starosta (nie sołtys) reprezentujący społeczność wiejską przed Panem Kraju i vice versa. Generalnie mieszkańcy wsi pruskich posiadali dużo mniejsze uprawnienia niż osadnicy chełmińscy w odniesieniu do wszystkich sfery życia: sądownictwa, podstaw gospodarczych, przywilejów dotyczących zajęć pozarolniczych. W miejscowościach tych nie wznoszono kościołów, jeśli już doszło do lokowania parafii wieś natychmiast przekształcano w chełmińską – vide przykład Seytkam relokowanej po wzniesieniu świątyni w Notzendorf (dzisiejsze Krzyżanowo).

* *

Najważniejszym instrumentem kolonizacji krzyżackiej w Prusach stało się opracowanie przez krzyżaków własnego prawa lokacyjnego, zwanego chełmińskim. Prawo to oparto na najbardziej rozpowszechnionym w Niemczech prawie magdeburskim wprowadzając do wzorca liczne modyfikacje. Prawo chełmińskie stosowano wszędzie tam, gdzie udało się sprowadzić kolonistów niemieckich, wykorzystywano je też w odniesieniu do Polaków; Prusów tymi zasadami nie obejmowano. Z racji genezy oraz z zasady stosowania do wydzielonych grup osadników prawo to często nazywano niemieckim, a całą opartą na nim akcją kolonizacyjną – kolonizacją niemiecką. Na podstawie prawa chełmińskiego Zakon NMP zakładał miasta (wcześniej na terenie Prus nieznane) oraz majątki rycerskie i wsie czynszowe. Przywilej lokacyjny chełmiński w odniesieniu do wsi otrzymywał starannie wybrany przez władzę państwową „lokator”, który po jej założeniu stawał się sołtysiem. Sołtys reprezentował ogół mieszkańców, lecz zadbano by najbardziej czuł się związany z „panem terytorialnym” (był to Zakon NMP, biskup lub właściciel dóbr), co zabezpieczano odpowiednim zapisami wprowadzonymi obowiązkowo do kontraktu lokacyjnego. Sołtys posiadał prawa sądownicze (mniejsze) wobec mieszkańców wsi, a jego lojalność gwarantowały różne przywileje natury gospodarczej: jego ziemię o wielkości 1/10 obszaru zwalniano od czynszów i przymusowej robocizny, poza tym nabywał przywileje rybołówcze czy prawo trzymania pszczoł w ogrodzie.

Chłopi zwerbowani do osadzenia w obrębie wsi płacili 5-6 denarów chełmińskich i 2 kury od każdej przydzielonej włoki, korzec pszenicy i korzec żyta od każdego pługiu oraz dziesięcinę na rzecz parafii. Obowiązywało ich także robocizna na rzecz „pana terytorialnego”, z zaprzęgiem lub bez, przez określoną liczbę dni w roku (od 6 do 14). W przypadku Żuław Wiślanych te obowiązkowe prace zawsze były związane z przedsięwzięciami hydrologicznym – regulacją rzek, kopaniem kanałów, a przede wszystkim sypaniem i utrzymywaniem wałów przeciwpowodziowych. Wsie chełmińskie na ogół liczyły 60 włók, mieszkało w nich od 20 do 30 gospodarzy posiadających ziemię (zwano ich gburami). „Posiadanie” ziemi przez gburów nie wiązało się z prawem własności, było tylko (aż do początków XIX wieku) dzierżawą, chociaż z

⁷⁴ Włoka (łan) miała 17 ha, radła dzielono na mniejsze i większe. Małe radło równało się 0,3 włoki, duże radło równało się 1,5 włoki.

zagwarantowanymi prawami do dziedziczenia. W niektórych wsiach chełmińskich ustanawiano parafie wznosząc tam murowane kościoły. W niemieckich wsiach czynszowych Zakon NMP tworzył, na podstawie odrębnych przywilejów chełmińskich, różne „urządzenia” wspomagające rozwój gospodarczy okolicy: karczmy, młyny i wiatraki, manufaktury rolno – spożywcze. Unikano takich lokacji we wsiach pruskich. Wsi chełmińskich nie zakładano na terenie pruskich lauksów; lokowano je na „surowym korzeniu” lub w uzasadnionych przypadkach dokonywano relokacji funkcjonujących już wsi pruskich, zwiększając ich areał i uprawnienia mieszkańców. Miejsowości te starano się zakładać w bezpośredniej bliskości miast lub majątków domeralnych. Niektórych terytoriów Zakon NMP nie wypuszczał z rąk tworząc tu zarządzane przez siebie bezpośrednio (domeralne) folwarki. Miały one na ogół charakter hodowlany, nie rolniczy, trzymano w nich przede wszystkim konie, wykorzystywane w celach militarnych i pokrewnych (np. do utrzymywania poczty). Takim folwarkiem na interesującym nas obszarze gminy Stare Pole był Szaleniec założony w roku 1360.

Najlepiej przebieg wielkiej akcji kolonizacyjnej na Żuławach Malborskich opisał pruski konserwator zabytków Bernhard Schmid⁷⁵. Jego praca posiada przede wszystkim ten walor, że traktuje opisywaną krainę holistycznie; autor stara się charakteryzować te procesy kulturotwórcze, które wpływały na spójność omawianego regionu. Opisuje style i tendencje, wpływy lub wytwory własne w swej specyfice zmierzające do ukonstytuowania się takich cech, jak odrębność oraz jednorodność żuławskiego krajobrazu kulturowego. Rzadko odnosi się do różnic i dzielenia tej części Żuław na Małe i Wielkie. Oczywiście respektuje to rozróżnienie, ale głównie w kontekście przytaczanych dokumentów źródłowych. Stara się jednak, by ich interpretacja zmierzała do uogólnień, jeśli wyodrębnia jakieś kategorie postępuje tak, by dotyczyły całości Żuław Malborskich, nie tylko fragmentów.

Zdaniem B. Schmida pierwszy okres w dziejach Żuław Malborskich, jako już zależnych od Zakonu NMP, upływał na przygotowaniach do prowadzenia wielkiej planowej akcji osadniczej, ale tą akcją jeszcze nie był. Środowisko krainy w sensie geograficznym i społecznym nie było do niej przystosowane, a wysiłki podejmowane przez krzyżaków okazywały się z wielu powodów mało skuteczne. Największą zdobyczą tego okresu okazuje się utworzenie sieci administracyjnej opartej na komturiach, z podlegającymi im komornictwami i innymi urzędami lokalnymi (rybickimi, leśnymi, wójtostwami), powstałej w latach 80-tych XIII wieku oraz zachowanej przy niewielkich korektach (głównie terytorialnych, nie strukturalnych) do schyłku państwa zakonnego. Drugą zdobyczą były rozpoczęte prace związane z obwałowaniem największych rzek, odnotowywane także w ostatniej ćwierci tego stulecia. Na początku posiadały one charakter doraźny, interwencyjny, pojawiały się tam, gdzie wystąpiły duże powodzie;

⁷⁵ B. Schmid, Die Bau – und Kunstdenkmäler des Kreises Marienburg. Danzig 1919. Wiele cennych uwag zawiera również wymieniony wcześniej tom charakteryzujący osadnictwo w powiecie sztumskim.

formę działalności przemysłanej, zaplanowanej i prewencyjnej przybrały dopiero około połowy XIV wieku.

Wielka akcja kolonizacyjna, którą Schmid określił mianem „...witausschauender und planmäßiger Arbeit die Neubesiedlung...” rozpoczęła się dopiero około roku 1315. Prowadzono ją niezależnie, chociaż być może jednak w sposób uzgodniony, z trzech ośrodków stanowiących siedzibę komturii tj. z Elbląga, Malborka i Dzierzgonia⁷⁶. Elbląg w perspektywie Żuław Malborskich interesuje nas najmniej, ponieważ tutejszy zamek zagospodarowywał przede wszystkim obszar Żuław Elbląskich. W pewnej zależności od Elbląga na interesującym nas terenie gminy Stare Pole, pozostawała – i to przejściowo – tylko wieś Ząbrowo (niem. Sommerau).

Komturem malborskim, który położył największe zasługi w dziele kolonizacji Żuław Malborskich był Werner von Orseln (1315 – 1324). W trakcie swoich rządów założył 14 wsi niemieckich położonych na północ od zamku, w rejonie między Wisłą a rzeką Świętą. Część z nich została relokowana na prawie chełmińskim (z wsi pruskiej), część powstała na „surowym korzeniu”, a część została utworzona ponownie (po pierwszej nieudanej próbie, pewnie po podtopieniu). Dla zarządzania tak zasiedlonym i zagospodarowanym obszarem powołano urząd „wójtostwa żuławskiego” (Werdervogtes), którego pierwszym zarządcą został brat Gunther wymieniany w dokumencie lokacyjnym wsi (niem. Tansee) wystawionym w dniu 2 lutego 1321 r. Jego następcą, brat Friedrich, został już w roku 1333 umiejscowiony w Laskach (niem. Leske – „Voith zum Leske”).

Podobną rolę w komturii dzierzgońskiej odegrał Luter von Braunschweig (1314 – 1331), komtur i Wielki Szatny, przez historyków określony mianem „mistrza polityki osadniczej” („der Meister der Ansiedlungspolitik”). Zasłużył na ten tytuł nie tylko z racji lokowania wsi czynszowych, lecz przede wszystkim z powodu inicjowania wielkich prac inżynierskich tworzących warunki dla osadnictwa. Polegały one na wytyczaniu dróg, karczowaniu lasów, regulacji biegu rzek, sypaniu wałów i kopaniu sieci kanałów odwadniających itp. Na interesującym nas obszarze należy mu przypisać takie dzieła jak:

- wytyczenie drogi z Dzierzgonia do Starego Pola, które otrzymało następnie sygnowany przez Brunschweiga chełmiński kontrakt lokacyjny w 1330 r. (relokacja wsi pruskiej); droga zapewne powieliła stary bałtyjski szlak ze znanym w źródłach brodem występującym pod nazwą Perwalks lub Pleczyagis;
- osuszenie bagna Solow i wykarczowanie lasu Solowe (dzięki czemu mogły później powstać miejscowości Szaleniec i Złotowo);
- związana z osuszeniem bagna regulacja oraz obwałowanie rzeki Tejny; przypuszcza się, że odcinek tej rzeki od Złotowa do Rozgartu ma charakter sztucznego przekopu, dzięki czemu cała południowa część Małych Żuław Malborskich mogła się rozwinąć jako kraina rolnicza, chociaż na dobre została w tym sensie zagospodarowana dopiero dzięki kolonizacji emfiteutycznej (menonicy i olendrzy z XVII i XVIII wieku).

⁷⁶ B. Schmid, op.cit. Wstęp, str IV.

Wśród miejscowości, które założył słynny komtur, należy jeszcze wymienić – jako położoną na interesującym nas terenie – wieś Kraszewo, z chełmińskim przywilejem lokacyjnym wystawionym w roku 1321 pod nazwą Pruppendorf (także relokacja wsi pruskiej, podobnie jak w przypadku Starego Pola). Następcy Orselna i Braunschweiga na urzędach komturów dzierzgońskiego oraz malborskiego kontynuowali dzieło kolonizacji niemieckiej na obszarze Żuław Malborskich już z nieco mniejszymi efektami. Czasami do akcji włączali się bezpośrednio Wielcy Mistrzowie, czego przykładem może być chełmińska lokacja wsi Krasnołęka (niem. Schönwiese) w roku 1340 przez Dietricha von Altenburga. Tworzenie ram osadniczych, w sensie ustanawiania dokumentów prawnych oraz związane z nimi, z nich wynikające kształtowanie struktur przestrzennych i podstaw gospodarczych wsi żuławskich trwało do końca XIV wieku. Było procesem skomplikowanym, pełnym zmian, czasami niedającym się w pełni odtworzyć ze względu na powstałe luki w zasobie archiwalnym. Stwarzają one możliwość różniących się interpretacji: przykładem może tu być Kraszewo – wg W. Długokęckiego wieś pruska do końca państwa zakonnego, wg B. Schmida niemiecka już od 1321 r. (na co wskazuje też prefiks: dorf zawarty w nazwie). Na temat miejscowości położonych w rejonie Małych Żuław Malborskich, w obecnych granicach administracyjnych Stare Pole, przedstawić można następujące dane (skompilowane z pięciu różnorodnych pozycji literatury charakteryzujących Żuławę Malborskie)⁷⁷. Informacje pokazano w formie tabelarycznej wg następującego schematu:

Kolumna 1 – obecna nazwa miejscowości

Kolumna 2 – dawna nazwa / lub nazwy w różnych formach odnotowanych w dokumentach pisanych i kartograficznych

Kolumna 3 – geneza pruskiego luksu / kaymu: GB – udowodniona bezpośrednio, GP – dowiedziona na podstawie pośrednich wzmianek, B – brak

Kolumna 4 – informacje o lokacji/relokacji

Kolumna 5 - status prawny do wojny 13-letniej

Kolumna 6 – pierwotny (lokacyjny) układ przestrzenny (do zapoczątkowanych w XVII wieku zmian i przekształceń olenderskich)

Miejscowość	Nazwy historyczne	Geneza bałtyjska	Lokacja relokacja /	Status prawny	Układ przestrzenny
Janówka	Jonasdorf Jonasdorf Jonasdorff Haupt	GP	Wieś lokowana dopiero w 1399 roku w komturii malborskiej.	wieś czynszowa chełmińska	ulicówka jednostronna przywałowa

⁷⁷ Pozycjami tymi są cytowane już: W. Długokęcki, opus. cit., A. Semrau, opus. cit., B. Lipińska, opus. cit., B. Schmid, opus. cit. (Kreis Marienberg) oraz (Krfesi Stuhm). Ponadto wykorzystano jeszcze opracowania: P.G. Schulze, Altfelde. Beiträge zur Chronik des grössten Werdersdorfes im Kreis Marienburg. Stolzenau 1986 oraz F.W.W. Klein, Erinnerungen an Sommerau/Nogat. 1994 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Kaczynos	Katznäze Kaczenaze Katzenase Kaczinos Kaczennasze Caczinse Caczinnase	GB	Lokacja (relokacja ?) w roku 1367 przez Wielkiego Mistrza Winrycha von Kniprode. Kontrakt na prawie chełmińskim otrzymała gmina reprezentowana przez sołtysa Hansa Arnolda. Uposażenie wyniosło prawie 50 włók.	wieś czynszowa chełmińska	ulicówka placowa
Kikojty	Kykoit Kikojten Kykoit Kykojten Kykoth Kikkote	GB	Brak bezpośrednich informacji na temat lokacji, być może około roku 1321. Pierwsze źródłowe informacje pochodzą dopiero z końca XIV wieku.	majątek „wolnego Prusa”	przysiółek placowy

Klecie	Klettendorf Klettedorp	GP	Wieś wymieniona dopiero w końcu XIV wieku w Księdze Czynszowej Komturii Dzierzgońskiej jako relokowana na prawie chełmińskim, z 31 włókami, z czego 28 należało do gminy wiejskiej – o przynależności pozostałych trzech nie wspomniano. Nie mamy żadnych informacji o dacie lokacji oraz o przywileju lokacyjnym, o losach wsi nie wspominają też zapiski z tzw. Księgi Strat.	wieś czynszowa pruska	przysiółek ulicowy
Kławki	Klakendorf Klackendrof	GP	Miejscowość powstała w 1351 roku jako majątek „wolnego Prusa” o areale 16 włók, z czasem przekształcona w wieś czynszową pruską.	wieś czynszowa pruska	przysiółek ulicowy

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Kraszewo	Krauslauken Pruppendorf	GB	Lokacja w roku 1321 przez komtura dzierzgońskiego Lutera von Braunschweiga. W 1349 i 1361 roku niewielkie nadania otrzymał tu komornik fiszewski. W roku 1386 źródła po raz pierwszy określają miejscowość jako wieś czynszową (wg Długokęckiego) – pruską, wg B. Schmida – niemiecką.	wieś czynszowa pruska lub chełmińska	przysiółek ulicowy

Królewo	Wieś złożona z trzech historycznych jednostek osadniczych: Królewa, Krasnołęki oraz Lekłowy. Königsdorf Konigesdorf Konigisdorf Schönwiese Schönewiese Leklau Lecklau Leclon Leckelon	GP	Krasnołęka powstała jako wieś czynszowa lokowana na prawie chełmińskim w roku 1340 przez Wielkiego Mistrza Zakonu NMP Dietricha von Altenburg. Uposażona w 31 włók, co przemawia za jej wcześniejszym pruskim kontrakcie. Ponieważ pobliska Krasnołęka powstała w roku 1340, a zasadźcą Królewa był komtur malborski Ludolf König (sprawujący tę funkcję w latach 1338 – 1345, późniejszy Wielki Mistrz Zakonu NMP) zatem rok 1340 można przyjąć za prawdopodobną datę lokacji miejscowości (i wystawienia dla	trzy wsie czynszowe chełmińskie Lekłowy miały początkowo status wsi pruskiej	Królewo i Krasnołęka – łańcuchówki przywałowe Lekłowy – przysiółek placowy

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

			niej przywileju lokacyjnego na prawie chełmińskim). Brzmienie dawnej nazwy miejscowości upamiętniało założyciela, dziś nabrało nieco innego sensu. W roku 1454 Wielki Mistrz zwolnił z opłat czynszowych mieszczanina malborskiego Eckerta, który wcześniej kupił 3 włóki <i>in Königsdorf</i>. Lekłowy powstały jako wieś czynszowa w komturii malborskiej. Dokument lokacyjny nieznany. W 1385 r. źródła wspomniały o pruskiej wsi czynszowej Leclon lub Leckelon. W Księdze Strat zamku malborskiego (<i>Schadebuch</i>) odnotowano wielkie zniszczenia w czasie powodzi w 1427 roku – miejscowość nie odbudowała się już w poprzedniej formie. Przekształcona w folwark liczący 17 włók, należący po wojnie 13 – letniej do Ekonomii Malborskiej.		

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Krzyżanowo	Seytkam Seitkaimis Notzendorf Noczendorf Nocendorf	GB	Nie jest znana data lokacji na prawie polskim, ani relokacji na prawie chełmińskim. Relokacja mogła nastąpić około 1330 r. gdy powstała tu parafia obejmująca zasięgiem również Stare Pole. O istnieniu wsi „Noczendorf” wspomina się właśnie w kontrakcie lokacyjnym Starego Pola z roku 1330. Kościół (eclesia In Nocendorf) wzmiankowany był już jednak w roku 1319. Jednak jeszcze w 1385 r. źródła pisały o pruskiej wsi chłopskiej Seytkaym. Areał był mały, wynosił 15,5 włóki.	wieś czynszowa pruska, relokowana do wsi chełmińskie j	przysiółek placowy
Parwark	Mackutkay m Makotkaym Makutkeym Matkutkaym Parwark Perwalke Parkwark PGR Parwark	GB	Majątek lokowany ok. 1321 roku przez Lutera von Braunschweiga, zapewne razem z pobliską wsią Kraszewo. W 1385 roku odnotowany w źródłach jako pruska wieś czynszowa.	majątek „wolnego Prusa”	przysiółek placowy

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Stare Pole	Altfelde, Altefelde, Altfeldt, Aldenvelt Alte Felt	GP	Relokacja wsi w roku 1330 przez Lutera von Braunschweiga. Sołtys – Hannus z Mątowych, areał 30 łanów, z czego 18 z wolnizną na dwa lata (zapewne nowy obszar wsi, dodany do starego, pruskiego). Między Starym Polem a Ząbrowem znajdowało się tzw. Polskie Pole. Odnotowane w Księdze Czyszów komturstwa elbląskiego na początku XIV wieku. Na prawie chełmińskim posiadał je wówczas niejaki Jakub Schadewalde.	wieś czynszowa pruska, relokowana do wsi chełmińskiej	owalnica
Szaleniec	thörichte Hof Tchörichthof Thörichthof Törichthof Töringsdorf Thöringshöfschen Szaleniecz	B	Zakonny folwark gospodarczy lokowany w roku 1360 na prawie chełmińskim; jego zarządcą w roku 1405 był niejaki Peter Ernst – „Hauptmann czum Thorechtenhoffe” (<i>Christburger Handfestbuch XI</i>).	majątek państwowy	zapewne przysiółek placowy; forma całkowicie zatarta
Szlagnowo	Slaulon Slawlun Schlablau	GB	Wieś lokowana w komturii dzierzgońskiej między 1330 a 1350 r. W źródłach wzmiankowana po raz pierwszy w końcu XIV wieku.	wieś czynszowa pruska	przysiółek ulicowy

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Ząbrowo	Wieś złożona z trzech historycznych jednostek osadniczych: Ząbrowa, Letnik oraz Czerwonki albo Stróży. Sommerau, Sammeraw Sameraw villa Somerane Sommerort, Sommerort Rothebude, Rothe Bude	GP	Wieś została lokowana w komturii dzierzgońskiej być może już około 1300 r. Po roku 1405 znalazła się w komturii elbląskiej, a od roku 1457 podlegała pod zamek w Malborku. W roku 1392 w Ząbrowie byli notowani gburzy Nikill i Hermann Swarcze, w roku 1396 Otto Niklus, Nickiel Backer, Hancke Frodinrich, Niklus Bare, Crumme Lekill, w roku 1401 Hannus Merkel, a w roku 1409 Hans Pfifer. Pierwotny dokument lokacyjny zaginął, znany tylko jego wznowienie wystawione w roku 1441 przez ostatniego komtura elbląskiego, Heinricha Reuß von Plauen.	wieś czynszowa chełmińska	ulicówka placowa
Złotowo	Reichfelde Reychenvelt Reichfeld Rechsfelt	B	Wieś lokowana przez komtura dzierzgońskiego Güntera Schwarzenburga, który pełnił swój urząd w latach 1331 – 1335. 8 stycznia 1342 roku kolejny komtur dzierzgoński – Alexander von Kornre – odnowił przywilej lokacyjny obniżając zarazem powinności czynszowe dla kolonistów. Wieś posiadała 35 włók, które należały na prawie chełmińskim do szlchetnego Hannusa Halczte. Należy więc sądzić, że początkowo była wsią rycerską.	wieś czynszowa chełmińska	owalnica

Jako ciekawostkę odnotujemy kategoryzację średniowiecznych wsi żuławskich przedstawioną przez B. Schmida. Podzielił on wsie na: zagrodnicze, gburskie oraz „jęczmienne”. Te pierwsze (niem. Gärtnerdörfer) należały do rzadkości i oznaczały miejscowości, gdzie nie doszło do nadania ziemi, czyli gdzie nie wyodrębniła się warstwa gburów (kmienci). Zamieszkiwali je tylko ludzie posiadający na wsiach status drugiej i trzeciej kategorii: zagrodnicy (Gärtner), chałupnicy (Kätner) i komornicy (Instleute). Ich zajęcia związane były z rzemiosłem oraz sadownictwem i ogrodnictwem. Wszyscy mieli mniej więcej równy status wobec swego feudała, a tym nie był Zakon NMP, tylko związana

z nim rodzina rycerska. Na Małych Żuławach Malborskich do wsi tych należała miejscowość Muckenberga, położona w pobliżu Malborka, dziś nie istniejąca⁷⁸.

Wsie czynszowe, gburkie, dzieliły się – jak już wspomniano – na pruskie oraz chełmińskie. Na obszarze dzisiejszej gminy Stare Pole do wsi pruskich zaliczano: Klecie, Kławki, Lekłowy i Szlagnowo, status Kraszewa jest dyskusyjny, natomiast w grupie wsi chełmińskich duża część posiadała wcześniej status pruski (Stare Pole, Krasnołęka, Krzyżanowo, Kaczynos); tylko Złotowo i Ząbrowo wydają się typowymi osadami niemieckimi, może także – z pewnymi zastrzeżeniami – Królewo. Wsie czynszowe można jednak było skategoryzować nie tylko w odniesieniu do statusu prawnego, ale również w relacji do ich profilu gospodarczego. W tym właśnie kontekście B. Schmid wymienił tzw. „wsie jęczmienne” (niem. Gerstendörfer). W przygotowanych dla nich kontraktach umieszczono zapisy powodujące konieczność spłacania renty feudalnej właśnie w jęczmieniu (w wysokości 200 korców od włóki). Poprzez tego typu dyrektywy pan feudalny starał się narzucić kierunki rozwoju gospodarczego na podlegającym obszarze. Do „wsi jęczmiennych” na Małych Żuławach Malborskich należały Janówka oraz Kaczynos⁷⁹.

** **

Administracja zakonna na omawianym obszarze przechodziła, jak wspomniano, szereg trudnych do uchwycenia zmian. Zanim powstały komturie funkcjonował tu urząd umiejscowiony na zamku w Fiszewie. Dał on nazwę całej okolicy w postaci Żuław Fiszewskich, a swoim zasięgiem terytorialnym nawiązywał do granic domniemanej pruskiej włości Weiskawo. Rycerz o imieniu Siegfried, z tytułem „commendator in Wyscovia”, wymieniony został w roku 1257, następnie zaś w roku 1271 miejscowa załoga uczestniczyła w bitwie z Prusami pod Dzierzgoniem.

Trudna do zdefiniowania jest ranga tego urzędu, zwłaszcza we wczesnym okresie, do roku 1300. Z czasem jednak stał się siedzibą komornictwa i w wielu dokumentach pojawił się pod taką nazwą (Kämmeramt Fischau). W randze komorników fiszewskich wymienieni zostali: w roku 1367 rycerz Michael, a w roku 1405 rycerz Heinrich. Na południu znajdowało się natomiast komornictwo w Marajnach (niem. Morainen; Kämmeramt Morainen) administrujące dawną pruską włością Posolouwe.

Sieć administracyjna tworzona przez Zakon była na omawianym obszarze jednak znacznie bogatsza i opierała się także na jednostkach niższej rangi: prokuratorach i wójtostwach. We wspomnianym roku 1271 do walki z Prusami pod Dzierzgoniem wspólnie wystąpiły załogi z Fiszewa oraz Żuławki Sztumskiej (niem. Posilge). Zamki z siedzibami urzędów zakonnych powstały w drugiej połowie XIII wieku także właśnie w Żuławce Sztumskiej oraz w Tropach Sztumskich. Ponadto wyłonił się jeszcze okręg administracyjny zwany Pflēge Thörichthof – Stalle; zarządzał nim rycerz – opiekun (niem. Pflēger) admini strujący niziną ciągnącą się w kierunku Jezioro Druzno (tzw.

⁷⁸ W. Długokęcki, opus. cit. str. 147. „Natomiast już na nizinie w granicach obecnego Zarzecza leżała wieś zagrodnicza Muckenberga. Ponieważ w 1259 r. był wymieniany Burchard de Muckenberga, a w 1297 r. Konrad de Muckenberga, właściciel wsi Kalwa, badacze są skłonni wiązać powstanie tej miejscowości z tą rodziną”.

⁷⁹ B. Schmid, opus. cit., Wstęp str. XXIV i XXV.

Drausenniederung)⁸⁰. Rycerze związani z tym stanowiskiem urzędowali w Stalewie, rzadziej w Szaleńcu, a ich obowiązki były rozliczne: decydowali o zasadach rybołówstwa, o możliwości i sposobie korzystania z lasów, o wykorzystaniu licznych w okolicy łąk, błoni i rozgartów, nadzorowali prowadzenie prac hydrograficznych związanych z osuszaniem bagna Solow i „wyprostowaniu” biegu Tejny Wyżynnej na odcinku od Złotowa do Rozgartu etc⁸¹.

Postępujące zagospodarowanie i zasiedlenie Żuław Malborskich w I połowie XIV wieku zdecydowało o powołaniu do życia jeszcze jednego ośrodka administracyjnego. Okazało się nim wójtostwo w Sztumie utworzone w roku 1333 i kierowane przez rycerza zwanego advocatus. Miał on uprawnienia mniejsze niż rycerz – komornik, głównie militarne i skarbowe. Ponadto do jego zadań należała ochrona ważnej drogi wiodącej z Malborka do Sztumu i Kwidzyna (ze stolicy kraju do stolicy diecezji). Przy udziale swoich pomocników (Hofman) zbierał czynsze z dwóch okręgów. Pierwszy położony był na Małych Żuławach Malborskich i obejmował wsie: Lekłowy, Parwark, Krzyżanowo oraz Kraszewo; drugi składał się z folwarków w Barlewicach, Uśnicach i Lasowicach.

Ośrodkami zakonnej administracji w najbliższej okolicy były też: Markusy (siedziba wójta), Wikrowo (folwark i leprozorium) oraz część dzisiejszej wsi Jegłownik, zwana dawniej Neuhoff – powstałe jednak dopiero na początku XV wieku.

Na tę podstawową sieć urzędów lokalnych nałożone zostały granice głównych jednostek administracyjnych w państwie zakonnym – komturii. Pierwszy ich zasięg wyznaczono w latach 80-tych XIII wieku. Tak się złożyło, że na interesującym nas terenie, doszło do styku aż trzech komturii: santyrskiej (=malborskiej), dzierzgońskiej i elbląskiej, a terytorialny rozdział ich kompetencji jest – w początkowym okresie - niemal niemożliwy do zrekonstruowania. Wydaje się, że Fiszewo cieszyło się początkowo autonomią wobec trzech regionalnych stolic, a określenia „przynależny do Fiszewa, położony w komornictwie fiszewskim, położony na Żuławach Fiszewskich” znajdowały zastosowanie w odniesieniu do wszystkich miejscowości małozuławskich. Z czasem tj. w latach 1315 – 1330 komornictwo fiszewskie „rozpadło” się na trzy części: wschodnia dostała się pod jurysdykcję zamku elbląskiego (z Fiszewem, Ząbrowem i Czerwonką), zachodnia zamku malborskiego (z Królewem, Krasnołęką, Lekłowy, Kaczynosem, Janówką, Kleciem), natomiast część południowa została związana z komturią dzierzgońską (Krzyżanowo, Stare Pole, Kraszewo, Parwark, Kławki, Kikojty, Szaleniec, Złotowo). Już jednak po roku 1333 „dierzgońskie” Parwark, Krzyżanowo i Kraszewo dostały się w orbitę wpływów wójtostwa sztumskiego, poprzez które podlegały komturii malborskiej.

Sytuacja wyklarowała się dopiero po wielkiej wojnie 1410 – 1411. W większości zniszczone przez wojska litewskie i tatarskie wsie małozuławskie odbudowywały się od nowa, a administracyjnie przydzielono je do dwóch komturii: elbląskiej i malborskiej. Granica przebiegała na wschód od Starego Pola, mniej więcej identycznie jak dzisiejsza granica administracyjna gminy. W zasadzie wszystkie miejscowości z obecnej gminy Stare Pole znalazły się pod wpływem zamku malborskiego, wyjątek stanowiło tylko Ząbrowo i

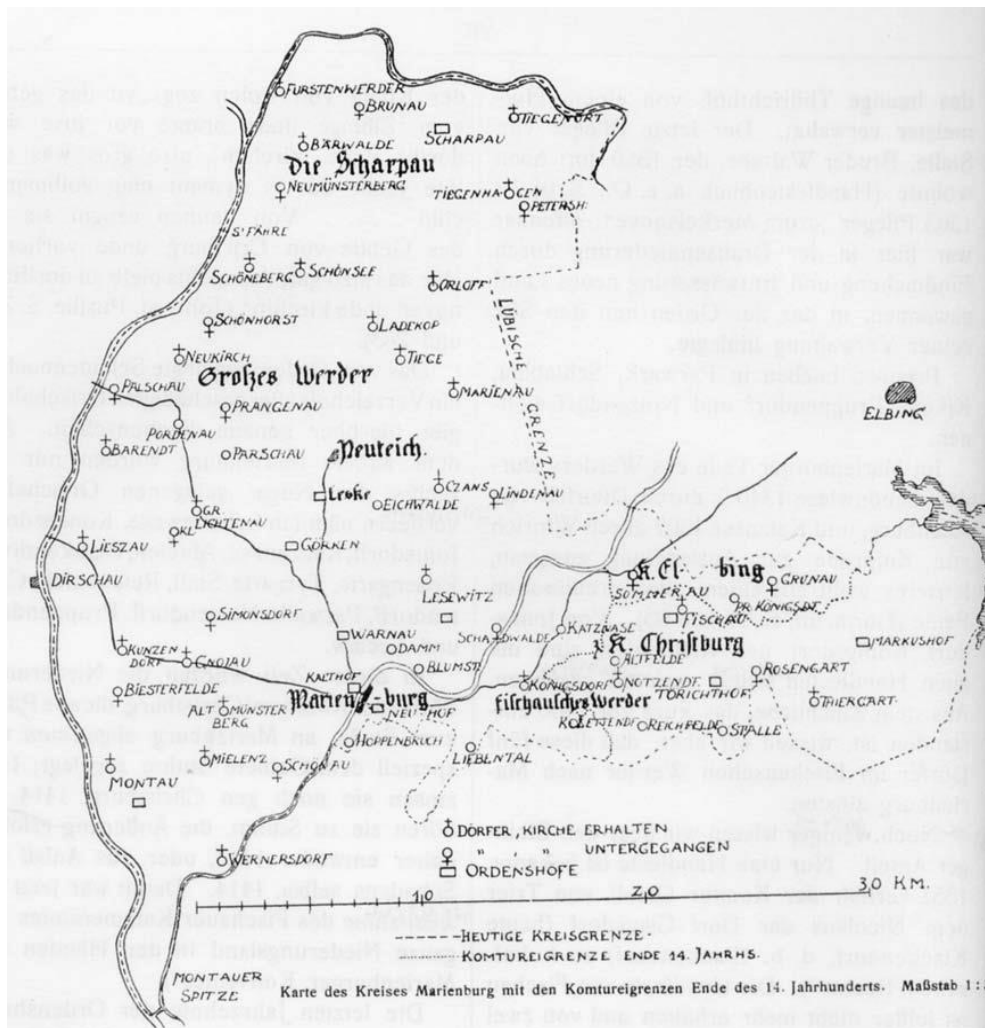
⁸⁰ W roku 1359 wymieniony był Pfleger von Stalle – brat Walrabe. B. Schmid, opus.cit. (K. Marienburg), Wstęp str. VII.

⁸¹ B. Schmid, opus. cit. (K. Stuhm), Wstęp str. 239.

Czerwonka związane poprzez Fiszewo z zamkiem elbląskim. Czynnikiem decydującym była tu chyba przynależność parafialna i fakt, że proboszcz fiszewski posiadał w tych miejscowościach nadania ziemskie w wysokości 12 łanów (2 w Ząbrowie). Ząbrowo przyłączono do zamku malborskiego już w trakcie wojny 13-letniej, w roku 1457.

Ilustracja z katalogu B. Schmida pokazująca granice komturii w końcu XIV wieku.

Dokonany w 1243 r. przez legata papieskiego kościelny podział Prus spowodował, że tereny obecnej gminy Stare Pole znalazły się w ramach diecezji pomezkańskiej. Jej stolicą był Kwidzyn. Sytuacja ta nie zmieniała się w ciągu wieków.

Sieć parafialna kształtowała się powoli i była oczywiście uzależniona od postępów wielkiej akcji kolonizacyjnej sterowanej przez Zakon NMP. Zwłaszcza od osiągnięć w dziedzinie kolonizacji niemieckiej, gdyż kościołów we wsiach zdominowanych przez Prusów i Polaków nie budowano. Wprawdzie pierwszy kościół na tym terenie, umiejscowiony wg kronik w Żuławce Sztumskiej, został wzniesiony przez Prusów i im miał służyć, ale był to tylko epizod w dziejach; konsekwencja wojny toczonej o panowanie nad krainą. Ten drewniany budynek nie przetrwał zresztą długo – zniszczyli go Prusowie

w trakcie drugiego powstania. Potem budowano już obiekty bardziej trwałe, murowane, patronował im Zakon NMP.

W pierwszej połowie XIV wieku parafie – dla omawianego terenu – zostały lokowane w: Fiszewie, Żuławce Sztumskiej, Krzyżanowie oraz Królewie.

Miejscowość	Wezwanie / patronat do wojny 13-letniej	Dane o budowli	Parafia – miejscowości do niej należące
Fiszewo	Kościół p.w. św. Jana Ewangelisty / Zakon NMP	W Ząbrowie wybudowana została kaplica należąca do kościoła parafialnego, istniała ona od roku 1607 do co najmniej 1713; zlokalizowana była w innym miejscu niż obecna kaplica p.w. św. Wojciecha.	Fiszewo Ząbrowo Czerwonka (Stróża)
Żuławka Sztumska	Kościół p.w. św. Jana Chrzciciela / Zakon NMP	Pierwszy kościół w Posilge powstał już w roku 1249 w wyniku traktatu dzierzgońskiego; był obiektem drewnianym wzniesionym przez Prusów. Proboszcz Arnold „von Posolova” był wymieniany w źródłach w roku 1250. Następni proboszczowie odnotowani zostali w latach 1286 – 1298. W tym czasie trwała zapewne budowa nowej gotyckiej murowanej świątyni. Dokładnych przekazów na ten temat brak.	Żuławka Sztumska Złotowo Szaleniec - tylko w początkowym okresie, gdy wsie należały do komturii dzierzgońskiej i podlegały pod wójta ze Stalewa - Szaleńca.
Krzyżanowo	Kościół p.w. św. Barbary / Zakon NMP	Kościół parafialny powstał tu przed rokiem 1330, być może ukończony był już w roku 1319.	Krzyżanowo , Stare Pole Klecie Kławki Parwark Kraszewo <u>Z czasem:</u> Złotowo Szaleniec Lekłowy *
Królewo	Kościół p.w. św. Mikołaja / Zakon NMP	Na podstawie protokołu wizytacji kościelnej z 1742 roku wiadomo, że pierwszy gotycki kościół – murowany – został zniszczony w trakcie wojny 13-letniej. Na jego miejscu wybudowano w roku 1468 świątynię konstrukcji ryglowej, zachowaną do roku 1819/1820.	Królewo Krasnołęk a Lekłowy * Janówka Letniki Kaczynos

Czasy Ekonomii Malborskiej.

*

Po wojnie 13-letniej, w ramach Królestwa Polskiego i utworzonej jednostki administracyjnej – województwa malborskiego, wszystkie wsie położone na Żuławach Malborskich zrównano pod względem statusu prawnego. Odnawiane dokumenty lokacyjne oparto już wyłącznie na prawie chełmińskim. Kontrakty chełmińskie otrzymywały również majątki i folwarki. Na interesującym nas terenie majątkami pozostały: Szaleniec, Kikojty i Parwark, natomiast pozostałe miejscowości stały się wsiami czynszowymi gburскими (kmięcymi). Przekształcenia te miały miejsce w latach 70- tych XV wieku, poszczególne dokumenty lokacyjne sygnowane były przez króla i zatwierdzane przez Sejm; ostatecznie w lipcu 1476 wszystkie miejscowości przekształcono na podstawie ogólnego edyktu. Tak zniknął podział na wsie pruskie i niemieckie, przez pewien czas utrzymywał się jeszcze status wsi zagrodniczych, zniknęło natomiast pojęcie „wsi jęczmiennych”.

**

Początkowo zarządzaniem gospodarczym prawnie zreformowanych Żuław Malborskich zajmowali się starostowie malborscy, rezydujący na zamku malborskim oraz sztumskim. Poza tym pełnili również funkcje wojskowe, policyjne i sądownicze. Po śmierci starosty oraz namiestnika królewskiego Ambrożego Pampowskiego doszło do wydzielenia kompetencji gospodarczych z tego zasobu – król Zygmunt I Stary utworzył w roku 1510 Ekonomię Malborską czyli „dobra stołu królewskiego”. Terytorialnie w jej skład, obok miast Malborka i Nowego Stawu, weszły w zasadzie wszystkie wsie i majątki żuławskie; ich liczba podawana jest różnie – w zależności od opracowania. Administrowanie nad tym terenem, z jego miejscowościami i zasobami, powierzono specjalnie wybieranym, płatnym urzędnikom królewskim. Nazywano ich początkowo Mistrzami Skarbowymi z Malborka, od połowy XVI wieku Ekonomami Królewskimi (w dokumentach: thesaurarius, dispenastor, prokurator generalis), a ich stanowisko oddzielone od funkcji starościńskich zostało ściśle powiązane z czynnościami stricte skarbowymi i fiskalnymi.

Pierwszym zarządcą Ekonomii Malborskiej został Jan Bażyński, który wstawił się przygotowaniem Rejestru Czynszowego dla miejscowości żuławskich. W jego ramach uregulowano i ujednolicono status prawny wsi, folwarków i majątków oraz wprowadzono przejrzyste zasady wynikające z tego statusu polityki fiskalnej. Jego następcą, w roku 1531, został Stanisław Kostka kontynuujący prace skarbowe oparte na rejestrze. To właśnie w tym dokumencie pojawił się wyraźny podział na miejscowości z Żuław Wielkich i Małych Żuław Malborskich. Można powiedzieć, że miał on charakter techniczny, pomocniczy, ściśle związany z prowadzeniem odpowiednich zapisów rachunkowych. To tak, jakbyśmy dzisiaj utworzyli w tekście tabelę dzielącą dane na dwie kolumny.

Ekonomowie mieli obowiązek odprowadzać do skarbu królewskiego nadwyżki dochodów uzyskiwanych z tytułu własności do ziemi w ramach latyfundium, z tych dochodów pobierali własne uposażenie – wg ściśle określonych zasad. Podobnie jak wypłacali uposażenie zatrudnianym przez siebie urzędnikom pomagającym w sprawowaniu tak odpowiedzialnej misji. Ów model funkcjonował do najazdu szwedzkiego

w roku 1626; później znowu łączono funkcje starosty z powinnościami ekonomicznymi. Małe Żuławy Malborskie w całości należały do Ekonomii Malborskiej. Każda z tutejszych wsi stanowiła własność królewską, państwowy charakter miał folwark w Szaleńcu, natomiast Kikojty i Parwark posiadały status majątków prywatnych, szlacheckich. W pierwszych dziesięcioleciach polskich rządów w Prusach Królewskich dochody skarbu państwa gwałtownie malały, na co wpływ miało wiele czynników, w tym między innymi wypuszczanie ziem w ręce prywatne (jak miało to miejsce na Wielkich Żuławach Malborskich w przypadku tenuty nowodworskiej i barwałdzkiej). Po ustanowieniu Ekonomii Malborskiej sytuacja zaczęła zmieniać się radykalnie, przypadki oddawania ziemi prywatnym właścicielom stały się sporadyczne, natomiast skuteczna polityka podatkowa stosowana konsekwentnie wobec wsi, majątków i folwarków przyczyniała się do znaczącej poprawy budżetu królewskiego. Z istotnych czynników, które się na ten stan rzeczy złożyły wymienić należy dwa: znakomitą koniunkturę na polskie płody rolne w Europie w XVI wieku oraz wprowadzenie nowych uregulowań prawnych dotyczących dysponowania ziemią i zasad na niej gospodarowania – prawo emfiteutyczne.

Zrównanie prawne wsi, folwarków i majątków oraz usprawnienie procesów zarządzania nad tą strukturą osadniczą nie rozwiązało jednak w pełni problemów, zwłaszcza gospodarczych i zwłaszcza w krainie tak trudnej do zagospodarowania jaką były Żuławy Wiślane. Potrzebne były nowe instrumenty, w tym prawne i administracyjne, by odbudować obszar zniszczony po wojnach, a także charakteryzujący się tym, że nawet w czasach pokoju nie rozwijał się w pełni swoich możliwości: albo nawiedzały go różne klęski (powodzie i podtopienia), albo specyfika położenia geograficznego sprawiała, że większa część gruntów leżała odłogiem lub nie była właściwie, adekwatnie wykorzystana. Generalnie obszar ten nie przynosił spodziewanych wyników gospodarczych i wymagał interwencji przy wykorzystaniu nowych rozwiązań.

Takim instrumentem wprowadzonym w końcu XVI wieku, a konstytucyjnie usankcjonowanym w latach 30-tych XVII wieku, stało się prawo emfiteutyczne⁸². Prawo to, zwane również emfiteuzą, stanowiło „rodzaj prawa na rzeczy cudzej, polegającego na udzieleniu długotrwałego użytkowania gruntu (przypominając w istocie dzierżawę wieczystą), różniącego się jednak od dzierżenia na prawie chełmińskim przede wszystkim cyklicznym i sukcesywnym odnawianiem warunków umowy, zanikiem dodatkowych zobowiązań pozapieniężnych, możliwością pozostawiania poza tradycyjnymi formami miejscowej organizacji samorządowej oraz innymi typem przestrzennej organizacji osadniczej – gospodarstwa samotnicze. Fizyczną osobą prawną jest emfiteuta (lub grupa

⁸² E. Kizik, Menonici w Gdańsku, Elblągu i na Żuławach Wiślanych w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku. Gdańsk 1994. Na str. 47 opisał ten stan następująco: „Upowszechnienie istniejącej od końca XVI w. emfiteutycznej formy osadniczej następuje po przyjęciu propozycji sejmiku pruskiego z 1630 r. Sejm 1631 r. uznał tę propozycję za właściwą i uchwalił konstytucję „O dobrach Rzeczypospolitej w Prusiech zniszczonych”, a począwszy od 1633 r. kancelaria królewska zaczęła spisywać kontrakty emfiteutyczne na poszczególne dobra. Adresatami kontraktów byli emfiteuci szlacheccy – pośrednicy zobowiązujący się do współuczestnictwa w przeprowadzaniu akcji osadniczej”.

olędarów), osobiście ponoszący z tytułu zawarcia umowy wszelkie konsekwencje swojej działalności gospodarczej. Osoby takie pozostawały poza dotychczasowym, tradycyjnym systemem gminnym, utworzonym w momencie krzyżackiej lokacji, aż do momentu nabycia przez siebie również i gruntów na prawie chełmińskim⁸³.

Posługiwanie się prawem emfiteutycznym polegało na zawieraniu umów - kontraktów emfiteutycznych (w dokumentach źródłowych określanych mianami: „der arende kontrakt” lub „dass emphyteutische Recht” „Erbzines Kontrakt”) pomiędzy dysponentem ziemi („Vorleiher”, „Herr”, „dominus emphyteuticanus”) a przyszłym jej dzierżawcą, zwanym w tym wypadku emfiteutytą („Ephyteuta”, „Arendatores”, „Emphyteutisch Arendatores”). Emfiteutyta mógł być osobą reprezentującą tylko siebie lub interesy pewnej grupy, mogła nim również stać się właśnie cała grupa nowych kolonistów.

W przypadku Żuław Malborskich dysponentami w kontraktach emfiteutycznych okazywali się: administracja królewska (Ekonomia Malborska) oraz różne rody szlacheckie, związane z dworem królewskim, do których należały dwie wyodrębnione na Wielkich Żuławach tenuty: barwałdzka oraz tygenhowska. Odbiorcami natomiast, przynajmniej w początkowym okresie, byli prawie wyłącznie menonici – emigranci wyznaniowy wywodzący się w większości z Niderlandów i północnych Niemiec.

W wielu opracowaniach poświęconych Żuławom Wiślanym i w świadomości powszechnej funkcjonują dwa przesady, czy inaczej mówiąc dwie nie do końca prawdziwe tezy związane z prawem emfiteutycznym. Pierwsza identyfikuje emfiteutuzę stricte z osadnictwem holenderskim (mennonickim) i pokazuje ją w formie „wynalazku” związanego z tym kręgiem kulturowym, niejako przywiezionym przez kolonistów na teren Prus. Nie jest ona prawdziwa, gdyż – jak pokazano – ten rodzaj prawa osadniczego powstał właśnie w Prusach, w celu ich restytucji gospodarczej, a to, że związał się (początkowo) z menonitami było dziełem przypadku, tylko zbiegiem okoliczności. Tym niemniej częstokroć używa się pojęcia „prawo olęderskie” („holenderskie”) jako synonimu pojęcia „prawa emfiteutycznego”, a kolonizację olęderską opisuje się także jako kolonizację emfiteutyczną.

Druga teza dowodzi, że prawo emfiteutyczne stosowano w odniesieniu do ziemi leżącej odłogiem, niezagospodarowanej wcześniej na prawie chełmińskim – czyli na nieużytkach, głównie bagnach, terenach podmokłych i podtopionych. To prawda tylko częściowa, tak się rzeczywiście często zdarzało, jednak instrumentem tym posługiwano się z założenia wszędzie tam, gdzie dotychczasowe formy gospodarki nie były zbyt efektywne i okazywały się mało wydajne w stosunku do potencjalnych możliwości. Wykorzystywano zatem emfiteutuzę tam, gdzie obiecywano sobie podniesienie rentowności, także na gruntach wcześniej zasiedlonych i zagospodarowanych, jednak w sposób mało zadawalający. Równie częste były przypadki, choć rzadziej się o nich wspomina, gdy niesprawdzające się formy organizacji folwarków państwowych zastępowano kolonizacją opartą na kontraktach emfiteutycznych. Takim przykładem na opisywanym terenie gminy Starej Pole okazała się miejscowość Szaleniec –

⁸³ E. Kizik, opus. cit. str. 45.

średniowieczny folwark zamieniony w XVIII wieku w typową, „czystej formy” wieś kolonijną, zasiedloną i zagospodarowaną w 100% przez menonitów.

Innym charakterystycznym przypadkiem uciekania się do emfiteutyzy, w celu zwiększenia współczynnika efektywności wykorzystania gruntów, było odłączanie terenów wsi chełmińskich dla tworzenia satelitarnych osad emfiteutycznych. Dotyczyło to przede wszystkim terenów położonych na terenach depresyjnych, podmokłych, towarzyszących rzekom, służących jako ulga powodziowa. Wcześniej wykorzystywano je tylko latem pod pastwiska, w nowych warunkach dochodziło tam do prawdziwego zagospodarowania związanego z osadnictwem kolonijnym. Powstawały tam gospodarstwa samotnicze formujące się w rzędówki lub przyjmujące formę zabudowy rozproszonej (jednodworczej blokowej na terpach). Takie osady na ogół nie miały własnej nazwy chociaż de facto i de jure funkcjonowały jako odrębne miejscowości, nie mające formalnych związków z wsiami czynszowymi, chełmińskimi, w relacji do których powstały. Na opisywanym terenie gminy Stare Pole taka klasyczna osada emfiteutyczna powstała pomiędzy wsiami Ząbrowo a Czerwonka (Rothe Bude). W XVIII wieku osadzono tam 4 rodziny mennonickie, z czasem osada rozwinęła się do co najmniej 14 gospodarstw; wśród nich znalazło się miejsce dla młyna, karczmy oraz znanego w całej okolicy straganiarza.

**

**

Menonici pojawili się w Prusach w 2 połowie XVI wieku. Początkowo próbowali osiedlić się w Gdańsku, następnie w Elblągu, jednak w tych rozwiniętych ośrodkach miejskich nie znaleźli dogodnych warunków dla egzystencji opartej na bardzo specyficznych kryteriach. Najkrócej mówiąc, zgodnie z zasadami wyznawanej doktryny, menonici pragnęli żyć w znaczącej izolacji od reszty społeczności, nie uczestnicząc w życiu publicznym, nie angażując się w politykę, unikając służby wojskowej, a nawet pracy w administracji, poświęcając się wyłącznie kultywowaniu immanentnych wartości wywodzących się z własnej, hermetycznej tradycji oraz mozolnej pracy, budującej ich niebanalny potencjał ekonomiczny.

Odpowiednie warunki powstały natomiast na Żuławach Wiślanych i w tej krainie emigranci wyznaniowi z Niderlandów i Niemiec zdołali rozwinąć wszystkie posiadane i nowo nabyte umiejętności oraz specyficzne cechy związane ze swoim kręgiem społeczno - wyznaniowym. Na Żuławach znajdowało się wiele terenów trudnych do zagospodarowania, wymagających odpowiedniego podejścia tj. zarówno wiedzy, jak i odpowiedniej organizacji społecznej, współdziałania. Tak się złożyło, że obu tym wymogom najlepiej mogli sprostać właśnie menonici, ponieważ wynikało to wprost ze struktury i genezy ich gmin. Po drugie na Żuławach zaczęto powszechnie stosować prawo emfiteutyczne, a pewne jego aspekty zostały jakby umyślnie stworzone pod kątem oczekiwań nowych kolonistów, mowa tu przede wszystkim o możliwości egzystowania i prosperowania poza strukturami dotychczasowej organizacji samorządowej: osadniczej i społecznej. Emfiteutuzą mogła zapewnić izolację zarówno w sensie fizycznym, jak i obywatelskim, a menonici postanowili wykorzystać tę możliwość z całą konsekwencją

jako rozwiązanie odpowiadające zasadom ich wiary i specyfice autarkicznej struktury społecznej.

Na Żuławach Malborskich menonici zaczęli się osiedlać za sprawą dzierżawców prywatnych majątków (tenut) wydzielonych z Ekonomii Malborskiej, położonych na Żuławach Wielkich. W pierwszym etapie (lata 60-te i 70-te XVI stulecia) zajęli „porośnięte trzciną nieużytki bagienne” znajdujące się w tencie tygenhowskiej (nowodworskiej). Sprowadziła ich tu bankierska rodzina Loitzów, a następnie wszystkie nadane kolonistom postanowienia i przywileje potwierdził w latach 80-tych Ernst Weiher. W kolejnym etapie menonici zaaklimatyzowali się na gruntach sąsiedniej tenuty – barwałdzkiej (okolice Niedźwiedziówki), należącej do dworzanina króla Zygmunta Augusta – Reinholda von Kroków (Crokau).

Z tych dwóch głównych ośrodków kolonizacja mennonicka zaczęła się rozprzestrzeniać i obejmowała stopniowo całe Żuławy Wiślane. Na Małe Żuławy Malborskie dotarła z oporami i dosyć późno, prawdopodobnie dopiero w 2 ćwierci XVII wieku. W każdym razie brak jest danych źródłowych potwierdzających wcześniejsze zawieranie kontraktów emfiteutycznych na tym obszarze. Decydowała o tym silna pozycja miejscowych wsi chełmińskich i stosunkowo dobre zagospodarowanie podlegającego im arealu. Sytuacja zmieniła się dopiero po pierwszej wojnie szwedzkiej i wynikała ze zniszczeń i spustoszeń, jakie się w jej wyniku dokonały. Do zmian przyczyniła się także wielka powódź z 31 marca 1651 r. związana z przerwaniem wałów na Nogacie – Paucie, w wyniku czego znacząco zniszczone zostały wsie Janówka, Kaczynos i Ząbrowo. To właśnie w okolicach Ząbrowa pojawili się pierwsi źródłowo odnotowani menonici związani z opisywanym terenem gminy Stare Pole. Założyli oni satelitarne osiedle rozwijające się pomiędzy zwartymi, chełmińskimi układami osadniczymi wsi czynszowych: Ząbrowa i Czerwonki. Byli to:

- Johan Tiesen, straganiarz (Hakenbude) z trzyosobową rodziną
- Peter Penner, rolnik, z pięcioosobową rodziną i pięcioma pracownikami (Dienstboten)
- Dirck Loewen, rolnik, z trzyosobową rodziną i jednym pracownikiem
- Johan Hiebert, rolnik, z dwuosobową rodziną

Drugi znaczący kontrakt emfiteutyczny został podpisany 30 listopada 1727 i dotyczył terenów związanych z dawnym majątkiem domeralnym w Szalencu. Grunty o areale ponad 19 włók na okres 40 lat zostały wydzierżawione gminie mennonickiej złożonej z 11 rodzin, co dało początek rozwojowi typowej wsi kolonijnej, tak w sensie prawnym, jak i przestrzennym.

Szaleniec i Ząbrowo stały się na opisywanym terenie głównymi ośrodkami rozwoju osadnictwa emfiteutycznego, początkowo stricte związanego z menonitami, a z czasem z ludźmi określanymi ogólnym mianem „olędrów”. Warto zwrócić uwagę, że obie miejscowości położone są jakby na dwóch przeciwległych biegunach opisywanego obszaru i obie związane są z biegiem głównych rzek ten obszar przecinający – Nogatu i Tejny. Menonitom, czy szerzej olędróm, powierzono zatem trudne zadanie zasiedlenia i

zagospodarowania gruntów podmokłych, podtapianych, związanych z ulgami powodziowymi, do tej pory słabo wykorzystywanych, co najwyżej jako pastwiska.

Pomiędzy tymi biegunami kolonizacja olęderska rozwijała się o wiele mniej intensywnie i na ogół polegała na tworzeniu jednodworcznych gospodarstw w sąsiedztwie zwartych, lokacyjnych układów wsi czynszowych. Tak było z pewnością w przypadku Klecia, Kławek i Złotowa oraz prawdopodobnie w odniesieniu do Kaczynosu i Królewa. Pozostałe miejscowości na opisywanym obszarze nie miały większego związku z kolonizacją emfiteutyczną.

Efekty jakie przyniosła kolonizacja olęderska dla opisywanego terenu zostały przedstawione w formie tabelarycznej:

Kolumna 1 – obecna nazwa miejscowości

Kolumna 2 – informacje na temat odnowienia kontraktów lokacyjnych, zwiększenia areału miejscowości, zmian w statusie prawnym, budowie ważnych obiektów społecznych

Kolumna 3 – liczba głównych gospodarstw chłopskich w XVIII i XIX w., należących do gburów, przekształconych po reformach agrarnych w „wolne majątki chełmińskie” / odnotowane nazwiska miejscowych gburów („chełmińskich”)

Kolumna 4 – przybliżona liczba głównych siedlisk kolonijnych, emfiteutycznych / odnotowane nazwiska miejscowych menonitów (czy szerzej olendrów)

Kolumna 5 – przekształcenia lokacyjnego układu osadniczego spowodowane rozwojem gospodarstw emfiteutycznych Kolumna 6 – liczba mieszkańców przed 1945 rokiem

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Miejscowość	Dane historyczne	Liczba chełmińska	Liczba emfiteutyczna	Rozwój układu osadniczego	Liczba mk
Janówka	Odnowiony dokument lokacyjny spłonął w 1517 r. i został ponownie wystawiony w roku 1576. Totalna powódź z roku 1888 zniszczyła cały układ osadniczy z zabudową; po niej wieś praktycznie powstała od nowa. Po totalnej powodzi na pn. od wsi powstała leśniczówka podlegająca pod Nadleśnictwo Pelplin.	3/ XVII wiek: rodzina Hirschfeld XIX wiek: Arndt Kruger Sonke	Brak/ Wiebe	Lokacyjny układ osadniczy nie zmienił się w wyniku kolonizacji olenderskiej. We wsi notowano tylko jedną rodzinę mennonicką – Wiebe.	1933 r. - 155 1939 r. - 175

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Kaczynos	Brak danych o wznowieniach dokumentu lokacyjnego po wojnie 13 - letniej. Rok 1637: Ilustracja komisji kościoła katolickiego – odnotowano budowę kościoła protestanckiego w roku 1626. Nowy budynek kościelny wzniesiono w konstrukcji ryglowej w latach 1705 – 1706; remont i konserwacja w latach 1906 – 1907. W XVII wieku sołtysiem był Johann Neimann.	8/Brak danych	?/Dick Niefeld	Kolonizacja emfiteutyczna przyczyniła się do powiększenia areału wsi z 50 do 128 włók! W XVIII wieku notowano 4 rodziny mennonickie, ale liczba gospodarstw holenderskich musiała być znacznie większa. Formy przestrzenne tej kolonizacji okazały się nietrwałe – nie ma po nich śladu w terenie; nie było go już w I połowie XX wieku. Na bazie jednego z gospodarstw kolonijnych powstał w k. XIX wieku duży majątek ziemski – dziś Kaczynos Kolonia. Gospodarczo był on zapewne związany z cukrownią w Starym Polu.	1933 r. 534 1939 r. 463
Kikojty	Majątek prywatny. Brak dokładnych danych.	Dwór z folwarkiem i ogrodem	Brak danych	Majątek liczył w XIX wieku 23 włóki. Brak śladów i wzmianek o kolonizacji emfiteutycznej.	1868 r. - 73
Klecie	Brak danych	4/ Rodzina Wedekind	5 lub 9/Rodzina Wiehler	W XVIII wieku we wsi osiedlili się olendrzy (w tym menonici) – w końcu XIX wieku notowano 11 mennonitów. Lokacyjny układ osadniczy rozszerzył się o rozproszone gospodarstwa kolonijne lokowane w kierunku zachodnim i południowym; areał wsi wzrósł z 31 do 54 włók. Część zabudowy kolonijnej zachowała się.	k. XIX w. - 165 1933 r. - 126 1939 r. - 136

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Kławki	Brak danych	3/Brak danych	3/ Dick Niefeld	W roku 1820 wieś liczyła 112 osób, w tym 2 mennonitów. Dzięki kolonizacji emfiteutycznej areal wsi powiększył się z 16 do 34 łanów. Rozproszone gospodarstwa kolonijne powstały w kierunku Szalenica - na południe i zachód od lokacyjnego układu osadniczego. W roku 1869 w Kławkach odnotowano 16 mennonitów.	1869 r. - 110 1925 r. - 97 Potem włączono Kławki do Krzyżanowa .
Kraszewo	Brak danych	4/ Kramer Lemke	Brak danych	Lokacyjny układ osadniczy nie zmienił się znacząco; prawdopodobnie nie było tu gospodarstw kolonijnych.	1933 r. - 147 1939 r. - 137

Królewo	Królewo. 23 marca 1485 roku odnowiony został w Toruniu dokument lokacyjny dla Królewa podpisany przez króla Kazimierza Jagiellończyka. W 1486 wybudowano nowy kościół w konstrukcji ryglowej, remontowany w 1683 i 1746; rozebrany w 1816. Budowa kościoła neogotyckiego w latach 1820-21, rok 1839 rozbiórka żle postawionej wieży, 1844 budowa nowej wieży. Prace konserwatorskie pod nadzorem inspektora budowlanego Abessera Krasnołęka: Brak danych. Lekłowy W XVI i XVII wieku były folwarkiem rodziny Kithlof, potem powróciły do statusu małej wsi z dwoma gospodarstwami gburскими. W końcu XVII wieku sołtysem był Merten Wolf. Po reformach agrarnych powstał na ich bazie jeden „wolny” majątek chełmiński.	Królewo p. XIX w. - 11 poł. XIX w. - 6 p. XX w. - 4 / Od XVI wieku szlachecka rodzina Wunderlich; Gburzy: Wiebe Ehlert Döhring Stoermer Krasnołęka: 5/ Rentel Regher Lekłowy: W XVI i XVII wieku folwark rodziny Kithlof. XIX w. - 2/Gehrtin Boyke Sielmann	Królewo: 6 rodzin mennonickich w 1820 r. Liczba gospodarstw nieznaną. Krasnołęka: Brak danych Lekłowy: Brak danych	Królewo i Krasnołęka tworzyły od XIV w. rzadki w pejzażu Żuław układ „wsi podwójnej”, były swoim lustrzanym odbiciem względem osi, jaką stanowił Stary Nogat. Obie miejscowości pierwotnie przyjęły formę łańcuchówki przywałowej z zabudowaniami sytuowanymi po jednej stronie ulicy wiejskiej towarzyszącej wałom rzeki. Przy czym ulica wiejska w Królewie odgrywała ważniejszą rolę, gdyż była odcinkiem głównego traktu w regionie tzw. „Via Elbigensis”. Podkreśleniem jej rangi budowa kościoła parafialnego oraz wzmiankowanych przez B. Schmida „dworów”. W Krasnołęce przestrzeń publiczna nie znalazła równie ważkich realizacji. W XVI w., po przekopaniu koryta „nowego” Nogatu, ukształtowały się w okolicy nowe warunki przestrzenne. Stary Nogat spadł do rangi jednego z rowów odwadniających rozłogi żuławskich pól i nie stanowił już ani ważnej przeszkody terenowej, ani istotnego punktu orientacyjnego dla sytuowania siedlisk czy zabudowy. Znalazło to swój wyraz zwłaszcza w rozwoju Królewa, którego układ osadniczy poszerzył się w kierunku wsch. – dążąc do połączenia z układem osadniczym Krasnołęki. Przestrzennie Królewo ewaluowało w kierunku ulicówki i	Królewo: 1820 r. – 317 k. XIX w. – 340 Lekłowy: k. XIX w. - 75

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

				taką formę przybrało na początku XIX w., gdy wieś okazała się najbardziej rozwinięta w dziejach (odnotowano dwukrotnie większy areał niż w czasach lokacyjnych, 11 „wolnych” gospodarstw gburskich z zabudową o walorach architektonicznych znaczących w skali regionu + cmentarz + kościół + szkołę). W Krasnołęce istniało wówczas 5 takich „chełmińskich posiadłości”. Zmiany, które zaczęły następować od drugiej połowy XIX w. (budowa linii kolejowej) sprowadzały się w konsekwencji do powolnej degradacji wartościowego krajobrazu kulturowego. Znikały w pejzażu budynki (np. dwa domy podcieniowe) oraz całe siedliska – najsilniej proces ten dotyczył Krasnołęki.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Krzyżanowo	Zmiana statusu prawnego na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. Lustracja Ekonomii Malborskiej z 1510 roku odnotowała we wsi 2 włóki parafialne, 3 należące do sołtysa i 10,5 czynszowych.	3/ W XVIII wieku rodzina Zimmermann; w XIX i 1 połowie XX wieku: Wüst Szultz Sielmann	?/Brak danych	W 1510 roku wieś odbudowana po zniszczeniach wojny 13-letniej liczyła nadal 15,5 włóki. W roku 1868 odnotowano znaczący wzrost areálu – do 41 łanów i 3 mórg. Nie było to jednak wynikiem kolonizacji emfiteutycznej. Wieś rozwinęła swój układ przestrzenny po reformach agrarnych, zwłaszcza w kierunku południowym, gdzie powstały trzy duże „wolne” majątki chełmińskie. Menonici, czy szerzej olendrzy nie pojawili się w tutejszym układzie osadniczym.	1868 r. -205 1933 r. - 288 1939 r. -317 Łącznie z Kławkami.
Parwark	Zmiana statusu prawnego na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. Początkowo miejscowość notowano w ekonomii malborskiej jako wieś czynszową (?); to raczej pomyłka.	2/W 1 połowie XVIII wieku właścicielem majątku był Peter Holst. Potem szlachecka rodzina Wunderlich.	?/Brak danych	Lokacyjny układ osadniczy nie zmienił się w wyniku kolonizacji olenderskiej. W miejscowości w roku 1868 mieszkało 5 mennonitów (zapewne jedna rodzina) – podobnie jak w Janówce.	1868 r. - 102 1933r. - 63 1939 r. -63 Najmniejsza miejscowość w powiecie malborskim do 1945 r.
Stare Pole	Zmiana statusu prawnego na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. Lustracja Ekonomii Malborskiej z 1510 roku odnotowała we wsi 35,5 łanów. W roku 1569 król Zygmunt August	rok 1885 - 6 rok 1932 - 9 / Enss Böhnert	?/ Brak pewnych danych. W 1885 r. mieszkało we wsi 21 dysydentów – tym mianem mogli być określani olendrzy.	Układ przestrzenny wsi nie zmienił się znacząco do końca XVIII wieku. Brak śladów kolonizacji emfiteutycznej, jeśli gospodarstwa kolonijne powstały nie okazały się trwałym elementem krajobrazu. Rozwój przestrzenny wsi	1772 r. - 263 1863 r. - 432 1926 r. - 874 1939 r. - 1026 1942 r. - 1206

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

	odnowił przywilej lokacyjny. Kościół protestancki powstał w roku 1638, był obiektem drewnianym; w 1705 r. zastąpiła go budowla murowana. 1 1843 roku założono cmentarz ewangelicki, na jego działce powstał nowy kościół zbudowany wg projektu architekta Passarga z Elbląga, neogotycki, w roku 1879. W 1852 r. budowa stacji kolejowej. W trzech fazach, w latach 1880-1940 w Starym Polu wzniesiono ogromny zespół cukrowni wraz z budynkami mieszkalnymi dla pracowników.			nastąpił w XIX wieku i związany był z wielkimi przedsięwzięciami i przeobrażeniami w sferze komunikacyjnej (budowa szosy nr 1, budowa linii kolejowej Ostbahn, założenie stacji pocztowej) i rolno – przetwórczej (cukrownia, targi rolne). W ich rezultacie struktura przestrzenna i społeczna upodobniła się do modelu małomiasteczkowego. Znaczący mieszkańcy Starego Pola (lekarze, aptekarze, właściciele „wolnych” majątków chełmińskich) zaczęli wznosić domy w stylu willowym, typowym dla miast.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Szaleniec	Po wojnie 13-letniej zachowany status folwarku państwowego w ramach ekonomii malborskiej – Folwark Szaleniec. Lustracja w roku 1607 z opisem inwentarza i zabudowań. 1726 rok podpisany kontrakt emfiteutyczny z gminą mennonicką – 11 olendrów gospodarujących na 19 włókach i 16 morgach. W XIX w. rozwój w kierunku typowej wsi.	Do XIX wieku brak. W XIX w. powstała mleczarnia, „dworek”, młyn	10 – 12/ Rok 1772: Dau, Dircksen, Dick, Fisch, Funck, Gruntu, Jantzen, Kaettler, Kasper, Martens, Penner, Siebert.	Układ przestrzenny folwarku całkowicie się zatarł. Na jego miejscu rozwinęła się w XVIII wieku typowa wieś kolonijna z zabudową jednodworczą blokową na terpach. Wiek XIX nie przyniósł zmian przestrzennych – tylko prawne (możliwość wykupu ziemi). W końcu XVIII wieku powstał w zachodniej części wsi cmentarz mennonicki – zachowany wraz z nagrobkami.	1933 r. - 194 1939 r. - 179
Szlagnowo	Zmiana statusu prawnego na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. W końcu XIX wieku w części północnej pojawiło się siedlisko domu dróżnika.	2/Brak danych	Brak danych	W okolicach wsi nie powstała zabudowa kolonijna; układ osadniczy nie uległ większym zmianom od czasów lokacji; wieś w ciągu wieków „skurczyła się”: z 4 gospodarstw gburskich w XVIII wieku przetrwały w XIX i XX wieku 2.	1933 r. - 200 1939 r. - 173

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

Ząbrowo	Zmiana statusu prawnego na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. W ramach Ekonomii Malborskiej odnotowywano częste zniszczenia Ząbrowa i pobliskiej okolicy przez powodzie, miały one miejsce w latach: 1463, 1465, 1466, 1472 i 1481. Szczególnie dotkliwe były dwie ostatnie: dla przykładu 16 lutego 1472 roku woda przerwała wały w pobliżu „Sammarauorth” aż w pięciu miejscach, co doprowadziło do zalania większości wsi na Małych Żuławach Malborskich, a Ząbrowo zniszczone zostało najbardziej i całkowicie opustoszało. Lustracja z 1510 roku wymieniała w Ząbrowie 7 gburów na dotychczas opuszczonym obszarze. Totalna powódź z 1888 r. zniszczyła niemal cały układ osadniczy z zabudową – przetrwały trzy gospodarstwa; wieś rozwijała się od nowa.	5 - 12 / 1772 rok: George Schönberg (2 włóki ziemi), Bestvater (4,2 włóki ziemi), wdowa Wunderlich (2,7 włóki ziemi), Johan Brauser (1,22 włóki ziemi), Samuel Brand (bauer, 1,1 włóki ziemi) XiX i 1 połowa XX wieku: v. Riesen Peters Zimmermann Kuhn Nebe Gresch Reihls Isdepski Pauls Fröse Klingenberg Zimmermann	ok. 14 / Rok 1777: Johan Tiesen z trzyosobową rodziną Peter Penner, rolnik, z pięcioosobową rodziną i pięcioma pracownikami (<i>Dienstboten</i>) Dirck Loewen, rolnik, z trzyosobową rodziną i jednym pracownikiem Johan Hiebert, rolnik, z dwuosobową rodziną.	W drugiej połowie XVII wieku i w XVIII stuleciu, dokładnie po wielkiej powodzi z roku 1651, zagospodarowano tereny położone na północ i wschód od wsi lokacyjnej. Zasiedlenie oparte na klasycznych wzorach kolonijnych odbywało się fazami: najpierw powstała zabudowa w formie łańcuchówki przywałowej między osiami wyznaczonymi przez wały Nogatu i przez towarzyszący im trakt „Via Elbigensis”, potem powstała zabudowa rozproszona (jednodworcza blokowa na terpach) na południe i wschód od łańcuchówki. Pierwszą fazę tworzyli menonici, za drugą odpowiadali „olendrzy” w szerokim znaczeniu tego słowa, czyli osadnicy stosujący symptomatyczne moduły gospodarki holenderskiej, niekoniecznie jednak narodowościowo czy wyznaniowo tożsami z anabaptystami. Jedni i drudzy poza rozproszonymi siedliskami wprowadzili do krajobrazu kulturowego tak	Ząbrowo: 1912 r. - 223 1925 r. - 307 1931 r. - 307 1939 r. - 665 Czerwonka : 1912 r. - 103 1931 r. - 159 Letniki: 1912r. - 28

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

				charakterystyczne komponenty kolonijnego układu osadniczego, jak: blokowy rozłóg pól, gęstą sieć rowów i kanałów odwadniających, wiatraki – pompy oraz szpalery wierzb, ocieniające rowy melioracyjne, drogi akcentowane nasadzeniami z wierzb, lip i jesionów, w formach architektonicznych dominowały zagrody typu wzdłużnego – langhofy, wiele budynków mieszkalnych (w zagrodach) lub wolnostojących miało konstrukcję zrębową.	

Złotowo	Zmiana statusu prawnego na podstawie edyktu królewskiego z 1476 roku. Wieś zniszczona przez soldateskę w roku 1629 nieomal całkowicie. W latach 80-tych XIX w. wybudowano szkołę ewangelicką. Wieś słynęła z bardzo urodzajnych gruntów.	7/ Kerber Preuss Frost Beuttel Rempel Bartel	5 / Dick Penner Jenzen Nack	W 2 połowie XVII i w XVIII wieku układ osadniczy wsi poszerzył się o zabudowę kolonijną – zwiększył się areal oraz liczba siedlisk. Gospodarstwa emfiteutyczne powstały od wschodu (2) i od zachodu (3). Do dziś zachowały się 4, na siedlisku piątego po 1945 r. rozwinął się PGR.	1869 r. - 351 1933 r. - 323 1939 r. - 304

Gospodarka.

*

W okresie nieuregulowanych stosunków wodnych (=przedlokacyjnym) miejscowa gospodarka nie mogła opierać się na rolnictwie, co przekonująco dowiódł W. Długocki. W pruskich lauksach zajmowano się przede wszystkim rybołówstwem, hodowlą, a także

bartnictwem. Mogło rozwijać się sadownictwo, na co pośrednio wskazuje etymologia nazwy wsi Krauslauken (Kraszewo), wywodzącej się od pruskiej gruszy.

**

Po sukcesie wielkiej akcji kolonizacyjnej gospodarka regionu, całych Żuław i Małych Żuław Malborskich, oparła się na rolnictwie, w tym przede wszystkim na uprawie czterech głównych zbóż. Dominowały żyto i pszenica, ale – jak pokazano – w niektórych miejscowościach starano się wymóc zbiory jęczmienia. Powstawały, jak byśmy to dzisiaj powiedzieli, wsie tematyczne – poza „jęczmiennymi” związane także z innymi specjalizacjami. Były wsie olejowe (nakierowane na uprawę rzepaku), chmielowe i pieprzowe (stymulowane w kierunku upraw roślin przyprawowych, nie tylko pieprzu). Pierwszych i drugich nie spotkamy na terenie Małych Żuław Malborskich, do trzeciej grupy zaliczano natomiast Stare Pole i Krasnołękę. Sadownictwo na Żuławach Malborskich było w średniowieczu rozwinięte raczej słabo. Tak przynajmniej uważa B. Schmid. Zmiana w tym zakresie nastąpiła w XVIII wieku, gdy upowszechniły się sady z wiśniami, czereśniami, agrestem, porzeczkami i jagodami, a ponadto w dużych ogrodach zaczęto na coraz większą skalę uprawiać groch i fasolę; ziemniaki stanowiły rzadkość. Jeszcze większa zmiana nastąpiła więc w połowie XIX wieku, gdy żuławska gospodarka rolna przestawiła się zdecydowanie na uprawę ziemniaków i buraków cukrowych. Nastąpiło to przede wszystkim w dużych i bogatych gospodarstwach, które po uwłaszczeniowych reformach agrarnych weszły na drogę szybkiego kapitalistycznego rozwoju.

Prusowie na omawianym obszarze hodowali głównie owce i barany, a w mniejszym stopniu konie. Ten profil utrwalił się w średniowieczu. Hodowane na Żuławach Malborskich owce, należące do rasy zwanej Fagassen, były duże i posiadały bogate runo, wytwarzana z nich wełna cieszyła się uznaniem w wielu krajach Europy. W regionie budowano wówczas wiele urządzeń wspomagających owczarstwo – podstawowych i przetwórczych. Z czasem ranga tej dyscypliny zmalała, w końcu XIX wieku w powiecie malborskim doliczono zaledwie 3587 sztuk owiec przy pogłowie 35700 w powiecie starogardzkim.

Wzmocniła się natomiast hodowla koni i z czasem stała znakiem rozpoznawczym Żuław Malborskich; o krainie tej mówiono, iż jest najbardziej „konna w Prusach”. Konie trzymane w prawie każdym gospodarstwie, a wykorzystywano je nie tylko do prac polnych. Gburowie posiadali po kilka – kilkanaście koni, a nawet nie posiadający ziemi (komornicy, zagrodnicy) nierzadko mogli wykazać się własnością co najmniej jednego zwierzęcia. W dobie kapitalizmu niektóre gospodarstwa wyspecjalizowały się w hodowli koni, czerpiąc z tego duże zyski, jak np. Albert Rheis z Ząbrowa czy bracia Kramer z Kraszewa.

Od czasów kolonizacji emfiteutycznej z Żuławami związały się holenderskie, czarno – białe krowy. Podobno sprowadzili je na te tereny dopiero mennonici. W przeciwieństwie do hodowli koni ta gałąź gospodarki rozwijała się także intensywnie po

1945 r. – jednym z najważniejszych symboli Starego Pola jest jedyny w Polsce pomnik „krowy rekordzistki” (usytuowany na terenie Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego, przy ul. M. Wojennej nr 21).

Komunikacja.

*

Wśród sześciu najważniejszych dróg przecinających Żuławy Malborskie tylko jedna związana była bezpośrednio z opisywanym terenem. Była to droga państwowa, dziś powiedzielibyśmy krajowa (niem. Heerstraße) podążająca z Malborka do Elbląga. B. Lipińska nazywa ją Via Elbigensis. Jej oś aż do połowy XIX wieku miała zupełnie inny przebieg od znanego nam z obecnych warunków połączenia obu miast, prowadziła wzdłuż Nogatu – Pauty, przechodząc na terenie gminy Stare Pole przez miejscowości: Królewo, Kaczynos, Letniki, Ząbrowo do Czerwonki (Stróży), a następnie kierując się do Jegłownika. W średniowiecznych dokumentach wymieniano ją rzadko, głównie przy okazji wzmianek o kaplicy oraz przeprawie w miejscowości Mosty (niem. Lahmenhand) położonej blisko Elbląga. Jej dominująca rola w opisywanym regionie nie podlega jednak dyskusji, przekonuje o tym mapa Schroettera obrazująca stosunki przestrzenne z końca XVIII wieku. Widać na niej wyraźnie, że główna oś komunikacyjna, oznaczona grubszą kreską, przebiega opisaną wyżej trasą towarzyszącą rzece Nogat – Pauta.

Drugą drogą o metryce średniowiecznej jest oś łącząca Stare Pole z Dzierzgoniem. Zbudowano ją z nakazu komtura von Braunschweiga około 1330 r., wykorzystując stary pruski bród w okolicach wsi Żuławka Sztumska⁸⁴. Wytyczono ją przez centrum układu osadniczego parafialnej wsi Krzyżanowo, dzięki niej doszło do relokacji i powiększenia Starego Pola, a z czasem powstała też wieś Złotowo. W połowie XIX wieku powstała na bazie średniowiecznego traktu nowoczesna szosa łącząca Stare Pole z Grudziądzem, nazwano ją Aktienchaussee, a statut zarządzającej nią spółki przyjęto 12 kwietnia 1844 r. Droga ta odegrała ogromne znaczenie w rozwoju gospodarczym Małych Żuław Malborskich. Do dziś jest ważną trasą komunikacyjną o charakterze regionalnym.

Największe przeobrażenia w układzie komunikacyjnym omawianego terytorium spowodowała wybudowana w latach 1819 – 1825 droga krajowa nr 1 wiodąca z Berlina do Królewca (Staatssachausse Berlin – Königsberg). Na odcinku od Malborka do Elbląga wytyczono jej bieg z pominięciem dotychczasowej drogi krajowej trzymającej się Nogatu – Pauty. Oś poprowadzono przez centrum dzisiejszej gminy Stare Pole, od Królewa przez Krasnołękę do Starego Pola, a dalej do Jegłownika i Elbląga. W ten sposób spadła ranga średniowiecznej Via Elbigensis, która z czasem upodobniła się do drogi lokalnej, a obecnie odcinkami nawet zatarła się w terenie. Dzięki omawianej szosie doszło do znaczących przeobrażeń społecznych, gospodarczych i przestrzennych na interesującym nas obszarze – wzrosła rola Starego Pola, które ze statusu przeciętnej wsi, mniejszej i mniej ważnej od np. Fiszewa, Żuławki Sztumskiej czy Królewa, przeszło na pozycję głównego ośrodka

⁸⁴ W. Długokęcki, opus. cit. str. 132. Bród, potem most zwano Perwalke lub Pleczyagis, a znajdował się ona na cieku zwanym Lache.

organizującego stosunki lokalne. Wpływ na to miały też inne czynniki, przede wszystkim budowa stacji kolejowej, wielkiego zespołu cukrowni, targi rolne oraz przeniesienie urzędu pocztowego.

**

Organizacja poczty w czasach zakonnych i polskich pomijała teren Żuław Malborskich, był on peryferyjny. Główny szlak pocztowy prowadził z Gdańska do Królewca po kosie, czyli przez wąski pas Mierzei Wiślanej. Sytuacja zmieniła się dopiero w Prusach fryderycjańskich, gdy trasy pocztowe uległy poszerzeniu oraz zmieniła się ich ranga. Jeden z głównych traktów pocztowych, ustanowiony w 4 ćwierci XVIII wieku, przeciął „w poprzek” Żuławę Malborską, prowadząc z zachodu przez Tczew, Gnojewo, Malbork, na teren Małych Żuław Malborskich i dalej do Elbląga. Jedyna – na obszarze obecnej gminy Stare Pole - stacja pocztowa z nim związana została usytuowana przy Via Elbigensis, we wsi Ząbrowo, w centrum jej układu osadniczego (siedlisko dawnej piekarni na skrzyżowaniu dróg wiejskich, dziś współczesny dom mieszkalny nr 15). Po wybudowaniu szosy nr 1 siedzibę poczty przeniesiono na południe od jej osi (w pobliżu skrzyżowania z drogą do Fiszewa). Następnie, po uruchomieniu stacji kolejowej w Starym Polu (rok 1852), siedzibę poczty ustanowiono w pobliżu dworca; był to budynek wzniesiony w konstrukcji ryglowej. Ten pierwszy w Starym Polu obiekt pocztowy (zaliczany do kategorii 3 klasy – Post und Telegraphenamnt 3. Klasse) został rozebrany w końcu XIX wieku, a na jego miejscu postawiono nowoczesny zespół – neogotycki, z podwórzem otoczonym ceglany murem. Na parterze budynku mieścił się urząd pocztowy i telegraficzny, na piętrze mieszkania kierownika. Kierownikami poczty w Starym Polu byli: Wilhelm Dähnert, Rossmann, a następnie Hesse i Karnick. Po 1945 r. budynek utrzymał swoją pierwotną funkcję obecnie ul. Sienkiewicza nr 3; budynek w stylu neogotyckim; wpisany do rejestru zabytków województwa pomorskiego).

Ogromne znaczenie dla terenów dzisiejszej gminy, a zwłaszcza dla samego Starego Pola, miała budowa wschodniej linii kolejowej tzw. Ostbahn. Zrealizowano ją w roku 1852, otwarcie stacji kolejowej w Starym Polu miało miejsce w dniu 18 października tegoż roku – budynki dworcowe, wzniesione w konstrukcji ryglowej, nie zachowały się, niemal identyczne przetrwały w Gronowie Górnym. Obok dworca wzniesiono w 4 ćwierci XIX wieku małe osiedle dla pracowników kolei – obecnie domy mieszkalne ul. Sienkiewicza nr 1a, 1b, 1 c z budynkami gospodarczymi.

**

**

Z trasami komunikacyjnymi od zawsze związane były karczmy. Stanowiły one malowniczy element lokalnego pejzażu i ważne centra gospodarczo – społeczne. Prowadzenie karczm, tak w czasach zakonnych, jak i w ramach Ekonomii Malborskiej, wymagało specjalnego przywileju lokacyjnego wystawionego przez feudała, ściśle określającego nadanie ziemskie oraz rodzaj produktów, którymi można było handlować. Najstynniejsze i najstarsze obiekty tego typu związały się z główną drogą krajową – Via

Elbigensis – znajdując lokalizację we wsi Krasnołęka oraz w osadzie Letniki (zachodniej części współczesnego Ząbrowa). Ich siedliska zatarły się w krajobrazie.

W Krasnołęce funkcjonowała co najmniej do połowy XIX wieku Karczma na Rozdrożu (niem. Kreuz Krug). Nie posiadamy o niej żadnych informacji źródłowych, znana jest tylko na podstawie materiałów kartograficznych. W karczmie tej odbywały się zebrania założycielskie, a potem organizacyjne spółki powołanej do wybudowania cukrowni w Starym Polu.

Karczma Śluzowa w Letnikach (niem. Schleusen Krug) znana jest z dokumentów oraz na podstawie starych map (np. mapy Schreottera); zlokalizowana była w pobliżu Dębowej Góry. Nazwa wiązała się z przeprawą promową przez Nogat – Pautę. Przywilej na jej funkcjonowanie wystawił król Zygmunt I Stary w roku 1537, a potwierdził król Zygmunt III Waza w roku 1605.

Z czasem w dzisiejszym Ząbrowie zaczęły funkcjonować aż trzy zajazdy, które kontynuowały tradycję zniszczonej Karczmy Śluzowej i wzbogaciły lokalny pejzaż. Pierwszy zajazd „Pod Kasztanowcem” (Gasthaus „Zum Kastatnienbaum”) należący do O. Rohde zlokalizowany był w centrum wsi, po południowo – wschodniej stronie skrzyżowania dróg wiejskich (w pobliżu mleczarni). Drugi należał do rodziny Byner i znajdował się w Czerwone (niem. Rothebude). Wreszcie trzeci zajazd powstał w Letnikach i należał do bauera Corneliusa van Riesen. Prawdopodobnie wielka powódź 1888 r. zniszczyła dawną Karczmę Śluzową i lukę po niej wypełnił nowy zajazd, tym razem wzniesiony przy samych wałach Nogatu. Żaden z budynków dawnych zajazdów nie zachował się po roku 1945.

Aneks nr 2

Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków

Obiekty architektury i budownictwa

L.P.	Adres	Typ obiektu Obecnie/wcześniej	Materiał/Technika	Datowanie/ przebudowy
				i modernizacje
				/uwagi dotyczące zachowania
JANÓWKA.				
1.	Janówka nr 5	Brama	cegła, sztuczny kamień, metal	ok. 1900 r.
2.	Janówka nr 8 wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, opaski ze sztucznego kamienia, dach kryty holenderką / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r.
3.	Janówka nr 8 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, dach kryty holenderką, metalowe okna i deskowe drzwi	ok. 1930 r.
4.	Janówka nr 10 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / nowy kształt otworów okiennych, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
5.	Janówka nr 10 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, górna partia drewniana szalowana deskami, dach kryty papą, metalowe okna	ok. 1930 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

6.	Janówka nr 17 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy (w typie zagrody wzdłużnej)	murowany, elewacje opracowane w cegle, szczyt szalowany deskami, część gospodarcza o konstrukcji ryglowej, otynkowana, wspólny dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w.
7.	Janówka 19/21 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, część dachu kryta holenderką / część elewacji otynkowana, część dachu kryta eternitem, murowane przybudówki wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
8.	Janówka 19/21 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	cegła, drewno, dachówka holenderka	ok. 1930 r. / zły stan techniczny
9.	Janówka 25/27 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany i tynkowany, fundament z kamieni polnych, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy i schody na poddasze / częściowo tynki na elewacjach, murowany aneks przy elewacji szczytowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

10.	Janówka 29/31 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny /dawny zajazd wiejski	na planie litery L, duża kubatura, fundament z kamieni polnych, mury w konstrukcji ryglowej, tynkowane, połączenie dachowe kryte holenderką, zachowane belkowe stropy, schody na poddasze, podłogi, częściowo stolarka okienna i drzwiowa / częściowo tynki na elewacjach, część połączenia dachowych krytych blachą	1823 r. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
11.	Janówka 29/31 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy – obora	cegła, drewno, papa	początek XX w.
12.	Janówka 29/31 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy - stodoła	drewno, dachówka holenderka	koniec XIX w.
13.	Janówka nr 35/37 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	urozmaicona bryła, duża kubatura, mury, elewacje opracowane w cegle z użyciem cegły glazurowanej i kształtek ceramicznych, połączenie dachowe kryte holenderką, zachowane stropy belkowe, schody na poddasze, częściowo stolarka okienna i drzwiowa / mury aneksu w elewacji frontowej	1902 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

14.	Janówka nr 35/37 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy – obora	dwustopniowa bryła, duża kubatura, plan wydłużonego prostokąta, obiekt murowany z cegły, detal architektoniczny z cegły / dachy kryte papą, nowe drzwi i okna	początek XX w.
15.	Janówka nr 35/37 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy II – pomocniczy	cegła, drewno, papa	początek XX w.
16.	Janówka nr 39 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane schody na poddasze i belkowe stropy/ wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
17.	Janówka nr 39 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	częściowo murowany, częściowo konstrukcja słupowo-belkowa szalowana deskami / dach kryty papą	ok. 1930 r.
KACZYNOS.				
18.	Kaczynos nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, opaski przy otworach ze sztucznego kamienia, dach kryty holenderką / lico elewacji częściowo otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r.
19.	Kaczynos nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, szczyty szalowane deskami, dach kryty holenderką	ok. 1930 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

20.	Kaczynos nr 2 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach częściowo kryty holenderką / na części dachu eternit, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	ok. 1930 r. / zmodernizowany około 2000 r.
21.	Kaczynos nr 2 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, szczyty szalowane deskami, dach kryty papą	ok. 1930 r. / zły stan techniczny
22.	Kaczynos nr 3 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle / lico elewacji częściowo otynkowane, murowany ganek w elewacji tylnej, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / 2 połowa XX w.
23.	Kaczynos nr 3 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje ceglane, dach kryty holenderką / szczyty przemurowane z cegły	ok. 1930 r. / ok. 2000 r.
24.	Kaczynos nr 4	Budynek mieszkalny jednorodzinny	fundament z kamieni polnych, murowany i tynkowany / dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	1 ćwierć XX w.
25.	Kaczynos nr 6/6a Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	cegła, eternit + cegła, dachówka holenderka	ok. 1930 r. / dom zmodernizowany i przebudowany (1951 rok)

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

26.	Kaczynos nr 6/6A Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany z cegły, dach kryty holenderką / do ściany szczytowej dobudowany blaszany garaż, wymieniona stolarka	ok. 1930 r.
27.	Kaczynos nr 9 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Świetlica wiejska i budynek mieszkalny /dawna szkoła ludowa – Volksschule	duża kubatura, budynek murowany i tynkowany, tynki rapowe, szare, dach kryty holenderką (nowa), zachowana posadzka z lastrico, schody na poddasze / dobudowane piętro w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	1928 r. /znacząca modernizacja i przebudowa w 2004 r. – dofinansowana ze środków unijnych
28.	Kaczynos nr 9 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy – stodoła	konstrukcja słupowo – belkowa szalowana deskami, dach kryty holenderką, deskowe drzwi i wrota	ok. 1930 r.
29.	Kaczynos nr 12 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / dawny budynek mieszkalny i produkcyjny - piekarnia	cegła, eternit	1922 r. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
30.	Kaczynos nr 16 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje pierwotnie opracowane w cegle (pozostały szczyty), dach kryty holenderką / lico elewacji otynkowane, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	ok. 1900 r. / całkowicie zmodernizowany (lata 60-te XX w. / 2004 r.)

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

31.	Kaczynos nr 18 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny /dawny budynek gospodarczy – owczarnia	cegła, tynk, dachówka holenderka	ok. 1900 r. /przebudowywany i modernizowany w II połowie XX w.
32.	Kaczynos nr 18 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	cegła, drewno, dachówka holenderka	ok. 1930 r.
33.	Kaczynos nr 20 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – Gutshaus, przed 1945 r. należał do Eberharda Zimmermanna, po II wojnie mieściła się tu siedziba PGR (biura i mieszkania)	duża kubatura, budynek murowany i tynkowany, zachowane stropy belkowe i schody na poddasze / po remoncie generalnym odnowione elewacje (nowe tynki), nowe pokrycie dachu (blacha), wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza; rozebrana drewniana weranda od frontu	koniec XVIII w. / przebudowy i modernizacje: koniec XIX w. oraz II połowa XX w. / po 2010 r. remont generalny
34.	Kaczynos nr 20 Wskazana do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Brama	cegła, sztuczny kamień	ok. 1900 r.
35.	Kaczynos nr 25 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna / wymieniona stolarka drzwiowa, odnowione wnętrza	ok. 1900 r. / 2 połowa XX w.
36.	Kaczynos nr 36 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	cegła, tynk, eternit	ok. 1900 r. / przebudowa i modernizacja od lat 60-tych XX w.
37.	Kaczynos – centrum wsi	Kapliczka przydrożna	cegła, tynk, blacha	1947 r. / modernizacja po 2000 r.
KACZYNOS - KOLONIA.				

38.	Kaczynos Kolonia nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	cegła, tynk, papa	ok. 1900 r.
39.	Kaczynos Kolonia nr 7 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
40.	Kaczynos Kolonia nr 9 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
41.	Kaczynos Kolonia nr 10 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
42.	Kaczynos Kolonia nr 11 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
43.	Kaczynos Kolonia nr 12 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
44.	Kaczynos Kolonia nr 21 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	cegła, tynk, eternit	ok. 1930 r.
45.	Kaczynos Kolonia nr 23 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	drewno, tynk, eternit / konstrukcja sumikowa	ok. 1940 r.
KIKOJTY.				

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

46.	Kikojty nr 9-11	Budynek mieszkalny wielorodzinny / dawny sześciorek w zabudowie folwarcznej	murowany, elewacje pierwotnie opracowane w cegle, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka / lico elewacji wtórnie otynkowane, dobudowane ganki, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900-1910 r. / zmodernizowany po 2000 r.
47.	Kikojty nr-16-20	Budynek mieszkalny /dawny dwór, własność rodziny Stattmiller	murowany z cegły, lico elewacji tynkowane, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka, drewniany ganek przy elewacji bocznej / nowe tynki w części południowej, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	1905 r. / po 2000 r.
48.	Kikojty nr 16-20	Budynek gospodarczy – spichlerz	murowany, elewacje opracowane w cegle, bryła dwustopniowa, dachy spłaszczone kryte papą	ok. 1905-1910 r. / / pozbawiony opieki
KLECIE.				
49.	Klecie nr 1	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, lico elewacji ceglane, dach kryty holenderką, zachowana stolarka okienna + okiennice / dobudowany murowany ganek do elewacji szczytowej, wymieniona stolarka drzwiowa	lata 30-te XX w. / około 2000 r. / po 2013 r.
50.	Klecie nr 2 W poprzednim wykazie GEZ oraz w ewidencji wojewódzkiej mylnie wskazany pod adresem: Kraszewo 2	Budynek mieszkalny /dawna szkoła ewangelicka; wybudowana na wschód od wsi, na kolonii, uczęszczały do niej dzieci z Klecia, Parwarku i Kraszewa	murowany, elewacje opracowane w cegle, skromny detal architektoniczny, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	lata 20-te XX w. / po 2000 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

51.	Klecie nr 3	Budynek mieszkalno-gospodarczy	częściowo murowany z licem elewacji opracowanym w cegle, częściowo drewniany, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w.
52.	Klecie nr 4 wpisany do rejestru zabytków	Budynek mieszkalny – dom podcieniowy; wzniesiony około połowy XVIII wieku dla Dawida Zimmermanna, rozbudowany na początku XIX stulecia.	typ domu wąskofrontowego, 2.kondygnacyjna bryła o dużej kubaturze, partia parteru murowana z cegły, wyżej konstrukcja ryglowa z polami wypełnionymi cegłą, pocięń wsparty na 9 słupach, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy, schody, częściowo stolarka drzwiowa – w tym drzwi wejściowe	ok. 1750 r./XIX w.
53.	Klecie nr 5-7	Budynek mieszkalny / dawny budynek mieszkalny i produkcyjny – mleczarnia	częściowo murowany i tynkowany, częściowo elewacje ceglane/ bitumiczne pokrycie dachów, tynki na elewacjach, w większości stolarka, murowana dobudówka od południa	koniec XIX w. / 2 połowa XX w.
54.	Klecie nr 5-7	Brama	cegła, metal	koniec XIX w. / zły stan techniczny
55.	Klecie nr 8/10	Budynek mieszkalny / tzw. Insthaus - dawny dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	ok. 1930 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

56.	Klecie nr 9/11	Budynek mieszkalny jednorodzinny ob. dwurodzinny	murowany i tynkowany, na elewacjach bonie, dach kryty holenderką, przy elewacji ogrodowej (pd.) drewniana weranda / mur zachodni budynku przemurowany z suporeksu; wymieniona stolarka okienna	ok. 1880 r. / częściowa przebudowa po 2013 roku
57.	Klecie nr 12/14	Budynek mieszkalny / tzw. Insthaus - dawny dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, wymieniona stolarka okienna	ok. 1930 r.
58.	Klecie nr 15	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /usytuowany w zachodniej części wsi, w zabudowie kolonijnej	część gospodarcza o elewacjach opracowanych w cegle, dach kryty papą, szczyt szalowany dekami; część mieszkalna tynkowana, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna, belkowe stropy	4 ćwierć XIX w. / zły stan techniczny
59.	Klecie nr 16/18	Budynek mieszkalny dwurodzinny / tzw. Insthaus - dawny dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / południowa część budynku po remoncie generalnym, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane w jasnej tonacji; w całym budynku nowa stolarka	ok. 1930 r. / po 2013 r. remont południowej części budynku
60.	Klecie nr 20/22	Budynek mieszkalny dwurodzinny / tzw. Insthaus - dawny dom najemnych pracowników rolnych, zatrudnionych w chełmińskim „majątku ziemskim”	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna	ok. 1930 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

61.	Klecie nr 26	Budynek mieszkalny jednorodzinny	konstrukcja zrębowa na ceglanym fundamencie, szczyty i ścianka kolankowa szalowane deskami, dach kryty holenderką, zachowana stolarka okienna i okiennice, drzwi wejściowe, stropy belkowe i podłogi	4 ćwierć XIX w.
62.	Klecie nr 26	Budynek gospodarczy - stodoła	drewno, dachówka ceramiczna - holenderka	ok. 1900 r.
KŁAWKI.				
63.	Kławki nr 4	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, opaski przy otworach okiennych ze sztucznego kamienia, dach kryty holenderką / nowa stolarka okienna i drzwiowa	lata 30- te XX w. / po 2000 r.
64.	Kławki nr 5	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane, nowa stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	ok. 1900 r. / 2007 r. - całkowicie zmodernizowany
65.	Kławki nr 7	Brama	cegła, tynk, metal	1926 r.
66.	Kławki nr 7	Budynek gospodarczy - spichlerz	częściowo murowany i tynkowany, w większości konstrukcja słupowo-belkowa szalowana deskami, dach kryty holenderką	ok. 1900 r.
67.	Kławki nr 8 Wpisany do rejestru zabytków. Rozebrany w 2013 r.	Budynek mieszkalny – dom podcieniowy.	pozostały tylko relikty budynku, piwnice, pozostałości ścian wewnętrznych z cegły	1832 r. / budynek praktycznie już nie istnieje na swoim historycznym siedlisku

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

68.	Kławki nr 9	Budynek mieszkalny /po 1945 roku okresowo szkoła	murowany z cegły ceramicznej i silikatowej / lico elewacji częściowo otynkowane, dach kryty blachą, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	4 ćwierć XIX w. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
69.	Kławki nr 12/12A	Budynek mieszkalny jednorodzinny	budynek murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, nowa stolarka, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / zmodernizowany około 2000 r.
70.	Kławki nr 12/12A	Budynek gospodarczy	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane	lata 30-te XX w. / zmodernizowany około 2000 r.
KRASZEWO.				
71.	Kraszewo nr 8	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> ; po 1945 roku okresowo stołówka PGR oraz mieszkania pracowników sezonowych, potem przedszkole	na planie liter L, duża kubatura, murowany i tynkowany, fundament z kamieni, dachy kryte eternitem / tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, przebudowane wnętrza	4 ćwierć XIX w. / lata 60-te XX w. całkowicie zmodernizowany
72.	Kraszewo nr 17	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany/ dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, nowa stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1930 r. / dom zmodernizowany po 2000 r.
73.	Kraszewo nr 17	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje opracowane w cegle, częściowo szalowane deskami, dach kryty holenderką	ok. 1930 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

74.	Kraszewo nr 18	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> , po 1945 roku biura PGR	forma architektoniczna nawiązująca do dworu, duża kubatura, murowany i tynkowany, na elewacjach neoklasycystyczny detal architektoniczny / dach kryty eternitem, zmienione wnętrza, wymieniona stolarka okienna	ok. 1920 r. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
75.	Kraszewo nr 19	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> , po 1945 roku świetlica PGR i mieszkania pracowników	forma architektoniczna nawiązująca do dworu, duża kubatura, wielostopniowa bryła, murowany i tynkowany, na elewacjach neoklasycystyczny detal architektoniczny, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa / dach kryty eternitem, zmienione wnętrza	ok. 1920 r. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
76.	Kraszewo nr 19	Budynek gospodarczy	duża kubatura, plan wydłużonego prostokąta, murowany z cegły silikatowej i ceramicznej, dach kryty holenderką	ok. 1920 r. / zły stan techniczny
KRÓLEWO.				
77.	Królewo nr 10	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką; wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w.
78.	Królewo nr 11	Budynek mieszkalny jednorodzinny /dawny zajazd wiejski, po 1945 roku okresowo sklep	konstrukcja zrębowa, szczyty szalowane deskami, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, stropy belkowe, drewniane podłogi	1826 r. / budynek opuszczony, pozbawiony opieki ze strony właścicieli, zagrożony rozbiórką

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

79.	Królewo nr 15	Budynek mieszkalny jednorodzinny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego”	murowany, fundament z kamienia, drewniany ganek w elewacji frontowej – w niej zachowana stolarka / lico elewacji otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
80.	Królewo nr 15	Budynek gospodarczy I	duża kubatura, murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, dach kryty holenderką, stolarka okienna i drzwiowa	1899 r.
81.	Królewo nr 15	Budynek gospodarczy II	duża kubatura, murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, częściowo stolarka / dach kryty blachą, częściowo nowa stolarka	1899 r.
82.	Królewo nr 24	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, tynkowany, w elewacji wzdłużnej drewniany ganek / dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	koniec XIX w. / 2 połowa XX w.
83.	Królewo nr 27	Plebania	murowany, elewacje opracowane w cegle z dodatkiem cegły glazurowanej i kształtek ceramicznych, szczyt frontowej wystawki w odkrytej konstrukcji ryglowej, pod nim drewniana weranda, dach o ceramicznym pokryciu – holenderka, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1890 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

84.	Królewo nr 27 Wpisany do rejestru zabytków.	Kościół rzymsko – katolicki p.w. św. Mikołaja (parafialny)	budowla salowa, orientowana, w bryle korpus główny nakryty dachem o ceramicznym pokryciu (holenderka) oraz wieża z dachem wiciowym krytym blachą; elewacje opracowane w cegle; strop belkowy	1820 r. / 1844 r. / 1895 r.
85.	Królewo nr 27 Wpisany do rejestru zabytków.	Ogrodzenie działki kościelnej	mur pełny, ceglany i tynkowany, zwieńczony daszkiem z dachówki ceramicznej; w murze zlokalizowane dwie bramy od strony wschodniej	pocz. XX w.
86.	Królewo nr 28	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego”	konstrukcja zrębowa na kamiennym fundamencie, szczyty szalowane deskami, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i stolarka drzwiowa, zachowane belkowe stropy, drewniane podłogi, schody prowadzące na poddasze	ok. 1880 r.
87.	Królewo nr 36	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, fundament z kamienia polnego, nad nim ceglana opaska, wyżej lico elewacji tynkowane / wtórne tynki na elewacjach, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / zmodernizowany około 2000 r.
88.	Królewo nr 36	Budynek gospodarczy	konstrukcja słupowo-belkowa szalowana pionowo deskami, dach kryty holenderką	ok. 1900 r.
89.	Królewo – vis a vis nr 43 Wpisana do rejestru zabytków.	Kapliczka przydrożna	cegła, częściowo powierzchnie otynkowane	XVI w. / po roku 2000 - całkowicie zmodernizowana /2014 rok – prace konserwatorskie i restauratorskie, przywrócenie historycznej formy i wyglądu

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

90.	Królewo nr 46	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje częściowo murowane w cegle, częściowo otynkowane, nowe ceramiczne pokrycie dachu oraz blachodachówka, nowa stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / po 2000 r.
91.	Królewo nr 53	Budynek mieszkalny wielorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy i drewniane podłogi / część elewacji ocieplona i otynkowana, nowa stolarka okienna i drzwiowa, murowana przybudówka w elewacji frontowej	ok. 1900 r. / dom częściowo zmodernizowany i przebudowany w 4 ćwierci XX w.
92.	Królewo nr 63	Budynek mieszkalny – dawny dom dróżnika, własność PKP S.A.	murowany, elewacje opracowane w cegle, zachowane stropy belkowe / dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w. / 2 połowa XX w.
93.	Królewo nr 73	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i>	urozmaicona, wielostopniowa bryła, budynek murowany i tynkowany, drewniany ganek w elewacji tylnej, murowane przybudówki w pozostałych elewacjach, ceramiczne pokrycie połaci dachowych, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w.
94.	Królewo nr 80	Budynek gospodarczy	Budynek gospodarczy murowany, wystrój elewacji tynkowej z ceglanymi detalami architektonicznymi. obecnie stanowiący budynek magazynowy.	w 4 św. XIX w.,
95.	Królewo nr 78	Budynek gospodarczy – obecnie magazyn	duża kubatura, murowany/ wtórnie otynkowany, dach kryty papą	koniec XIX w. / 2 połowa XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

96.	Królewo nr 87	Budynek mieszkalny wielorodzinny, dawny czworak	murowany z cegły silikatowej z dodatkiem cegły ceramicznej, dach kryty holenderką / elewacje częściowo otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, wtórny murowany ganek w elewacji wzdłużnej	ok. 1900 r.
97.	Królewo nr 89	Budynek mieszkalny wielorodzinny, dawny czworak	murowany z cegły silikatowej z dodatkiem cegły ceramicznej, dach kryty holenderką / elewacje wtórnie otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, wtórny murowany ganek w elewacji wzdłużnej	ok. 1900 r.
98.	Królewo nr 95	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i>	duża kubatura, murowany z cegły silikatowej z dodatkiem cegły ceramicznej czerwonej, drewniana weranda w elewacji frontowej, połacie dachowe kryte holenderką, zachowane stropy belkowe, schody na poddasze / wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	4 ćwierć XIX w. / 2 połowa XX w.
KRZYŻANOWO.				
99.	Krzyżanowo nr 2	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> ; po 1945 roku mieściły się tu biura i mieszkanie kierownika PGR	dwustopniowa bryła, część zachodnia dobudowana po 1945 r., duża kubatura; budynek murowany i tynkowany, detal neoklasycystyczny z tynku i sztucznego kamienia, drewniana weranda w elewacji wzdłużnej, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa / dachy kryte eternitem i papą, nowe tynki na części zachodniej, zmodernizowane wnętrza	ok. 1880 / po 1972 r. – częściowo zmodernizowany

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

100.	Krzyżanowo nr 2	Brama	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką	ok. 1880 r.
101.	Krzyżanowo nr 2	Budynek gospodarczy – dawna wozownia	Murowany, elewacje opracowane w cegle, dachówka holenderka, metalowe okna / wtórne deskowe drzwi i wrota	ok. 1880 r.
102.	Krzyżanowo nr 3	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem szkoła parafialna, po 1945 roku sklep GS i klub RUCH	murowany, część elewacji opracowana w cegle / dach kryty eternitem, większość elewacji otynkowanych i ocieplonych, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w. / ok. 2000 r. – częściowo zmodernizowany i rozbudowany
103.	Krzyżanowo nr 4	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i> ; po 1945 roku mieściły się tu pokoje gościnne oraz mieszkania dla pracowników sezonowych miejscowego zakładu PGR	dwustopniowa bryła, duża kubatura; budynek murowany, elewacje opracowane w cegle ceramicznej z dodatkiem cegły w kolorze żółtej, dachy kryte holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, zachowane drewniane podłogi i stropy belkowe / wtórne dobudówki z pustaków oraz murowane z cegły i tynkowane	4 ćwierć XIX w. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
104.	Krzyżanowo nr 6	Budynek mieszkalny wielorodzinny /dawny wielorak	murowany / przekształcona bryła – wystawki w połaciach dachowych, elewacje otynkowane, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, murowane dobudówki w elewacjach szczytowych	ok. 1900 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
105.	Krzyżanowo nr 9	Budynek parafialny - kancelaria	murowany, elewacje opracowane w cegle / ceramiczne pokrycie dachu (przełożone), murowana dobudówka od frontu oraz przy elewacji szczytowej, nowa stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / 2 połowa XXw.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

106.	Krzyżanowo nr 9 Wpisany do rejestru zabytków	Kościół rzymsko – katolicki p.w. św. Barbary	cegła, drewno/ częściowo konstrukcja ryglowa	1330 r./ 1735 r. / XIX w.
107.	Krzyżanowo nr 9 Wpisany do rejestru zabytków	Dzwonnica	drewno, eternit	XIX w./ lata 60-te XX w.
108.	Krzyżanowo nr 9 Wpisany do rejestru zabytków	Ogrodzenie działki kościelnej	cegła, tynk, gąsior ceramiczne	XV w./ XIX w.
109.	Krzyżanowo - vis a vis kościoła	Organistówka	murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły / dach kryty blachodachówką, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1890 r. /lata 60-te XX w. / po 2013 r.
110.	Krzyżanowo nr 13	Budynek mieszkalny wielorodzinny	charakterystyczna bryła z wysoki dachem naczółkowym, budynek murowany / dach kryty eternitem, murowane przybudówki w elewacjach szczytowych, wtórne tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / lata 70-te XX wieku - dom zmodernizowany
111.	Krzyżanowo nr 26	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, zachowany drewniany ganek w elewacji frontowej / dach kryty eternitem, elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa / najlepiej zachowana pierwotna forma na całej ulicy	lata 30-te XX w. / lata 70-te XX w. / po 2000 r.
PARWARK.				
112.	Parwark nr 1	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, dobudówki w elewacji tylnej	ok. 1900 r. / po 2000 r. - zmodernizowany

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

113.	Parwark nr 2-2A	Budynek mieszkalny; dwurodzinny	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką / nowe tynki na elewacjach, nowa stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w./ po 2000 r. - zmodernizowany
114.	Parwark nr 3	Budynek mieszkalny / dawna siedziba właścicieli majątku Parwark; przed II wojna właścicielem był Emil Wenderlich, po roku 1945 mieściły się tu biura PGR	duża kubatura, budynek murowany i tynkowany, schody zewnętrzne ze sztucznego kamienia / lico elewacji częściowo ocieplone, na dachu blachodachówka, nowa stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1880 r./lata 60-te XX w. – zmodernizowany/ po 2000 r.
115.	Parwark nr 9	Budynek mieszkalny /dawna rządówka w majątku	murowany / nowe tynki na elewacjach, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, do elewacji frontowej dobudowany podest oraz drewniany taras	4 ćwierć XIX w. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany / po 2013 r.
STARE POLE.				
116.	Bema nr 1-1A	Budynek mieszkalny dwurodzinny /dawniej mieszkalny i urzędowy, wzniesiony dla urzędników powiatu malborskiego	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane schody na poddasze i belkowe stropy / murowana przybudówka w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	1924 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
117.	Bema nr 2c Wpisany do rejestru zabytków w zespole cukrowni.	Budynek mieszkalny/ dawny dom pracowników cukrowni	murowany, elewacje opracowane w cegle, partia poddasza i szczyty w odkrytej konstrukcji ryglowej, zachowane belkowe stropy i schody na poddasze / dach kryty papą, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 80-te XIX w./ częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

118.	Bema nr 3/5	Budynek mieszkalny dwurodzinny /dawniej mieszkalny i urzędowy, wzniesiony dla urzędników powiatu malborskiego	murowany i tynkowany, dach częściowo kryty holenderką / tynki na elewacjach, dach częściowo kryty blachodachówką, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, murowane przybudówki w elewacjach szczytowych	1924 r. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
119.	Dworcowa nr 2	Budynek mieszkalny i usługowy	murowany, zachowane stropy belkowe i ceramiczne / tynki na elewacjach, dach kryty papą, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa, murowany ganek w elewacji szczytowej	ok. 1900 r. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany
120.	Dworcowa nr 5	Budynek mieszkalny i usługowy / przed 1945 rokiem mieszkalny i usługowy, sklep, rodziny Raykowski – Recke, po 1945 roku biura i sklep GS	murowany, połacie dachowe kryte holenderką, zachowane stropy belkowe i ceramiczne, schody na poddasze / tynki na elewacjach, częściowo ocieplenie, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	ok. 1910 r. / po 2000 r. – częściowo zmodernizowany
121.	Dworcowa nr 7/9	Budynek mieszkalny i usługowy /przed 1945 mieszkalny i usługowy – willa dr Meske z gabinetem lekarskim	dwustopniowa bryła, konstrukcja zrębowa na murowanym fundamencie, część lica elewacji szalowana deskami / dachy kryte blachą, część lica elewacji otynkowana, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa nawiązująca do historycznej	lata 20-te XX w. / po 2000 r. - zmodernizowany
122.	Grunwaldzka nr 8	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	dwustopniowa bryła, murowany, dachy kryte dachówką cementową / tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / po 2000 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

123.	Jana Pawła II nr 1/3	Budynek mieszkalny dwurodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany , dach kryty holenderką, częściowo zachowane oryginalne tynki, częściowo zachowana stolarka okienna stropy, schody na poddasze / częściowo nowe tynki, częściowo stolarka	lata 30-te XX w. / po 2000 r.
124.	Jana Pawła II nr 5	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany i tynkowany, tynki oryginalne - wapienne, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna oraz drzwiowa, w elewacji frontowej trójboczny w rzucie aneks, w elewacji szczytowej murowana weranda z tarasem	lata 20-te XX w. / po 2000 r.
125.	Jana Pawła II nr 6	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	dwustopniowa bryła, nie przekształcona, obiekt murowany, ceramiczne pokrycie dachów, od frontu drewniany ganek / tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / zmodernizowany po 2000 r.
126.	Jana Pawła II nr 7	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i okiennice, stropy, schody na poddasze	lata 30-te XX w.
127.	Jana Pawła II nr 9	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna, stropy, schody na poddasze / przybudówka od strony ogrodu, wymieniona stolarka okienna	lata 30-te XX w. / 4 ćwierć XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

128.	Jana Pawła II nr 13	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	murowany, elewacje opracowane w cegle, szczyty z postumentami, dach kryty holenderką, zachowane stropy i schody na poddasze / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2000 r.
129.	Jana Pawła II nr 16	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	dwustopniowa bryła, nie przekształcona, drewniany ganek od frontu, budynek murowany i tynkowany, dachy kryte holenderką, skromny detal architektoniczny / wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – zmodernizowany
130.	Jana Pawła II nr 18	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	dwustopniowa bryła, nie przekształcona, drewniany ganek od frontu, budynek murowany i tynkowany, dachy kryte holenderką / wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa, elewacje ocieplone, nowe tynki, pobielone	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – zmodernizowany
131.	Marynarki Wojennej nr 2 a/b/c/d; Wpisany do rejestrów zabytków w zespole cukrowni.	Budynek mieszkalny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	bryła 3-stopniowa, budynek murowany, elewacje tynkowane, tynki oryginalne, rapowe, skromny detal architektoniczny, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, schody na klatkach schodowych	lata 20-te XX w. / 2 połowa XX w.
132.	Marynarki Wojennej nr 2f Wpisany do rejestrów zabytków w zespole cukrowni.	Budynek mieszkalny/ dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni, dawny dom dyrektorów cukrowni	2,5 kontygnacyjna bryła, budynek murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, zachowane stropy belkowe, schody na klatkach schodowych/ dachy kryte papą	lata 90-te XIX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

133.	Marynarki Wojennej nr 2g Wpisano do rejestr zabytków w zespole cukrowni.	Budynek mieszkalny/ dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni, dawny dom głównych technologów cukrowni	2,5 kondygnacyjna bryła, budynek muruwany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, zachowane stropy belkowe, schody na klatkach schodowych / dachy kryte papą	lata 90-te XIX w.
134.	Marynarki Wojennej nr 2c Wpisano do rejestr zabytków w zespole cukrowni.	Zespół cukrowni	zespół kilkunatu budynków produkcyjnych, pomocniczych i usługowych + układ komunikacyjny + place składowe	1880-1940 / część budynków zmodernizowana
135.	Marynarki Wojennej nr 3	Budynek mieszkalny /przed 1945 i w latach 50- tych XX w. zespół zakładu rymarskiego	2.kondygnacyjna bryła, budynek muruwany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, przy elewacji szczytowej murowana przybudówka z drewnianą werandą, zachowane stropy belkowe, schody na klatce schodowej, częściowo stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – częściowo zmodernizowany
136.	Marynarki Wojennej nr 3	Budynek mieszkalny i pomocniczy /przed 1945 i w latach 50- tych XX w. zespół zakładu rymarskiego	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna/ część lica elewacji otynkowana, nowa stolarka drzwiowa	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – częściowo zmodernizowany

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

137.	Marynarki Wojennej nr 4	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego”, rodzina Enss - <i>Gutshaus</i>	dwustopniowa bryła, duża kubatura, budynek murowany i tynkowany, tynki oryginalne, rapowe, bogaty detal architektoniczny, dekoracje laubzekinowe w szczytach, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, belkowe stropy, schody na wyższe kondygnacje	4 ćwierć XIX w. / zły stan techniczny
138.	Marynarki Wojennej nr 5	Budynek mieszkalny i usługowy – sklep, bar / przed 1945 rokiem dom handlowy i mieszkania rodziny Friesen	zmieniona forma architektoniczna, w tym forma dachu, elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	4 ćwierć XIX w. / lata 90-te XX w. – całkowicie zmodernizowany i rozbudowany
139.	Marynarki Wojennej nr 8	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem budynek mieszkalny i apteka, zarządzane przez Gertrudę Zerell	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany i tynkowany, częściowo zachowany skromny detal architektoniczny, stropy belkowe / dach kryty blachą, częściowo lico elewacji ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1920 r. / 2 połowa XX w.
140.	Marynarki Wojennej nr 8a (lub nr 6)	Zespół trzech budynków dawnej piekarni / przed 1945 rokiem zespół piekarni należący do rodziny Friesen	budynek wolnostojący murowany i tynkowany, dach kryty holenderką / dwa pozostałe budynki zblokowane ze sobą: jeden o elewacjach opracowanych w cegle, drugi murowany i otynkowany, dachy kryte holenderką lub papą	ok. 1920 r. / 2008 r. – częściowo zmodernizowany

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

141.	Marynarki Wojennej nr 12 (lub Dworcowa nr 1)	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem mieszkalny i usługowy, willa dr Hahn, z gabinetem oraz prywatną apteką	wielostopniowa, urozmaicona bryła, budynek murowany i tynkowany, od frontu ryzalit z portykiem, zachowane stropy belkowe i ceramiczne / przekształcona bryła, forma dachu, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / 1952 r. – częściowo rozbudowany i zmodernizowany
142.	Marynarki Wojennej nr 17	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” - <i>Gutshaus</i>	konstrukcja zrębowa na kamiennym fundamencie, szczyty i ścianka kolankowa szalowane deskami, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa, stropy belkowe, schody na poddasze	4 ćwierć XIX w. / 4 ćwierć XX w.
143.	Marynarki Wojennej nr 18 Wpisany do rejestru zabytków.	Kościół rzymsko – katolicki, filialny, p.w. Matki Bożej Królowej Polski / przed 1945 rokiem kościół ewangelicki; neogotycki, zbudowany wg projektu architekta Passarga z Elbląga	cegła, dachówka holenderka	1879 r.
144.	Marynarki Wojennej nr 18 Wpisany do rejestru zabytków.	Dzwonnica	drewno, cegła, papa	ok. 1850 r.
145.	Marynarki Wojennej nr 18 Wpisany do rejestru zabytków.	Ogrodzenie działki kościelnej	sztuczny kamień, stal	1904 – 1913 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

146.	Marynarki Wojennej nr 21	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – <i>Gutshaus</i> , prawdopodobnie dom rodziny Böhnert	murowany, zachowane fragmenty detalu architektonicznego na elewacjach, belkowe stropy / nowe tynki na elewacjach, dach kryty eternitem, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	4 ćwierć XIX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
147.	Marynarki Wojennej nr 22	Budynek przedszkola /przed 1945 rokiem budynek parafialny – pastorówka; zbudowany przez pastora Hermanna Juliusa Christmanna	duża kubatura, budynek murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczny z cegły i kształtek, dach kryty holenderką, zachowane stropy belkowe / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, duża bryła dobudowana od południa	lata 80-te XIX w. / lata 60-te XX w. – budynek rozbudowany i zmodernizowany
148.	Marynarki Wojennej nr 23	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty holenderką / wtórne tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / po 2000 r. - zmodernizowany
149.	Marynarki Wojennej nr 25/27	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką /wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w.
150.	Marynarki Wojennej nr 26	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, fundament z kamieni polnych, dach kryty holenderką, zachowane drzwi wejściowe / nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna; zmodernizowane wnętrza	koniec XIX w. / 4 ćwierć XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

151.	Marynarki Wojennej nr 29/31	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje pierwotnie opracowane w cegle, dach kryty holenderką / lico elewacji częściowo ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – częściowo zmodernizowany
152.	Marynarki Wojennej nr 32/34	Budynek mieszkalny dwurodzinny, dawniej mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	bryła dwustopniowa, po adaptacji obie części pełnią funkcje mieszkalne; obiekt murowany, szczyt wschodni szalowany deskami / nowe tynki na elewacjach, dachy kryte eternitem i blachodachówką, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa; zmodernizowane wnętrza	koniec XIX w. / po 2000 r. – zmodernizowany
153.	Marynarki Wojennej nr 33/35	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, elewacje pierwotnie opracowane w cegle, dach kryty holenderką / lico elewacji częściowo ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, zmodernizowane wnętrza	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – częściowo zmodernizowany
154.	Marynarki Wojennej nr 42	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem należał do urzędników powiatu malborskiego	murowany i tynkowany, tynki oryginalne, skromny detal architektoniczny, dach kryty holenderką, od frontu murowany ganek z tarasem, zachowane stropy belkowe, zabiegowe schody na poddasze, częściowo stolarka okienna oraz stolarka drzwiowa / odnowione wnętrza	lata 20-te XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

155.	Marynarki Wojennej nr 44	Budynek mieszkalny /przed 1945 rokiem wzniesiony z funduszy powiatu malborskiego, należał do weterynarza Ernsta Wittiga	fundament z kamienia i cegły, na nim konstrukcja zrębowa, ścianka kolankowa opracowana w formie imitującej konstrukcję ryglową, bogaty detal architektoniczny, zachowane belkowe stropy, schody na poddasze, częściowo stolarka drzwiowa / dach kryty papą, wymieniona stolarka okienna	lata 20-te XX w.
156.	Mickiewicza nr 2	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dawniej w zasobie mieszkaniowym cukrowni	konstrukcja sumikowa na betonowej wylewce, elewacje szalowane poziomo deskami, dach kryty karpówką / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w.
157.	Sienkiewicza nr 1	Budynek mieszkalny wielorodzinny – w zasobie kolejowym.	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy i schody w klatce schodowej / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, częściowo ocieplone elewacje	ok. 1910 r. / 4 ćwierć XX w.
158.	Sienkiewicza nr 1 a	Budynek mieszkalny – w zasobie kolejowym.	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane stropy belkowe oraz schody w klatce schodowej / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, częściowo tynki na elewacjach	ok. 1910 r./ 4 ćwierć XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

159.	Sienkiewicza nr 1 b	Budynek mieszkalny – w zasobie kolejowym.	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany i tynkowany, ceglane gzymsy, zachowane stropy belkowe i schody / dach kryty papą, częściowo ocieplenie, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1910 r. / lata 90-te XX w. – częściowo zmodernizowany
160.	Sienkiewicza nr 1 c	Budynek mieszkalny – w zasobie kolejowym.	2.kondygnacyjna bryła, budynek murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, ceglane gzymsy, zachowane stropy belkowe oraz schody na klatce schodowej / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1910 r. / 4 ćwierć XX w.
161.	Sienkiewicza nr 3 Wpisany do rejestru zabytków.	Budynek poczty	2.kondygnacyjna bryła o dużej kubaturze, budynek murowany, elewacje w kontraście materiałowym: cegła i tynk, bogaty detal architektoniczny, dachy kryte holenderką, zachowane stropy belkowe, częściowo podłogi i posadzki, stolarka okienna i drzwiowa	koniec XIX w.
162.	Sienkiewicza nr 4	Budynek mieszkalny jednorodzinny	budynek murowany i tynkowany, murowane i tynkowane aneksy w elewacjach wzdłużnych, dach kryty holenderką / nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

163.	Sienkiewicza nr 8	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany i tynkowany, szczyty szalowane deskami, ceramiczne pokrycie połaci dachowych – holenderka, zachowane belkowe stropy / częściowo tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – częściowo zmodernizowany
SZLAGNOWO.				
164.	Szlagnowo nr 1	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – <i>Gutshaus</i> , po 1945 r. świetlica wiejska i sklep	konstrukcja zrębowa, częściowo konstrukcja ryglowa, fundamenty kamienne, ceramiczne pokrycie dachów – holenderka, zachowane drzwi wejściowe, częściowo stolarka okienna	ok. 1830 r.
165.	Szlagnowo bn. - obok placu zabaw	Budynek gospodarczy - spichlerz	murowany, lico elewacji opracowane w cegle, dach kryty holenderką, na elewacji szczytowej data budowy budynku	1936 r.
166.	Szlagnowo nr 13	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, elewacje opracowane w cegle, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka / murowany ganek w elewacji frontowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1925 r.
167.	Szlagnowo nr 15	Budynek mieszkalny jednorodzinny / dom dróżnika	murowany, elewacje opracowane w cegle, bitumiczne pokrycie dachu / wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, murowana i tynkowana przybudówka w elewacji bocznej; zmodernizowane wnętrza	1 ćwierć XX w.
SZALENIEC.				

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

168.	Szaleniec nr 2	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką, zachowane belkowe stropy / nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	1 ćwierć XX w.
169.	Szaleniec nr 3	Budynek mieszkalny /dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – <i>Gutshaus</i> ; po 1945 roku biura i mieszkania zakładu PGR Krzyżanowo	murowany i tynkowany, na elewacjach neoklasycystyczny detal architektoniczny, częściowo zachowana stolarka okienna, od frontu metalowa obudowa nad schodami wejściowymi / dach kryty eternitem	1898 r. / lata 60-te XX w. - zmodernizowany
170.	Szaleniec nr 3	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje opracowane w cegle, duża bryła, dachy kryte eternitem	ok. 1910 r.
171.	Szaleniec nr 3	Brama	cegła, sztuczny kamień	ok. 1900 r.
172.	Szaleniec nr 4 W poprzednim wykazie i w ewidencji wojewódzkiej znaczony nr 1.	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof). Położony vis a vis cmentarza, zapewne należał do jednej z rodzin mennonickich.	część gospodarcza murowana z dachem krytym eternitem; część mieszkalna konstrukcji zrębowej na kamiennym fundamencie, wtórnie otynkowana na trzcinie, zachowane podłogi belkowe stropy, częściowo stolarka	ok. 1850 r. / bardzo zły stan techniczny
173.	Szaleniec nr 14	Budynek mieszkalny.	cegła, tynk, dachówka holenderka	4 ćwierć XIX w. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
ZĄBROWO.				
174.	Ząbrowo nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka karpiówka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – dom zmodernizowany
175.	Ząbrowo nr 1 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany i tynkowany, częściowo drewniany, dach kryty holenderką	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

176.	Ząbrowo nr 4/6 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	cegła, tynk, dachówka karpiówka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – dom zmodernizowany
177.	Ząbrowo nr 8/10 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, dach kryty karpiówką / częściowo nowe ceramiczne pokrycie dachu, tynki na elewacjach, murowane ganki w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 30-te XX w. / 2004 r. – zmodernizowany
178.	Ząbrowo nr 9 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy /właścicielami przed 1945 rokiem byli Kriese i Höpner	murowany, elewacje opracowane w cegle, szczyty szalowane deskami, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa / dach kryty eternitem	ok. 1900 r. / 2 połowa XX w.
179.	Ząbrowo nr 12 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany, dach kryty karpiówką / elewacje ocieplone, otynkowane i pomalowane, murowany aneks w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna oraz drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – zmodernizowany
180.	Ząbrowo nr 11 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem zespół szkoły ludowej – Volksschule, budynek mieszkalny nauczycieli	cegła, tynk, dachówka holenderka	1934 r. / lata 90-te XX w. – zmodernizowany
181.	Ząbrowo 11 a Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem zespół szkoły ludowej – Volksschule, budynek z klasami szkolnymi oraz kuchnią	cegła, tynk, dachówka holenderka	1934 r. / lata 90-te XX w. – zmodernizowany
182.	Ząbrowo 11/11a Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy / w dawnym zespole szkoły ludowej	cegła, tynk, dachówka holenderka	1934 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

183.	Ząbrowo nr 14/16 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	murowany, dach kryty karpiówką / przebudowana bryła – podwyższona o kondygnację, murowany aneks w elewacji tylnej, nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. – całkowicie zmodernizowany oraz rozbudowany
184.	Ząbrowo nr 15 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / budynek gospodarczy – stajnia – w wielkoobszarowym gospodarstwie bauera Alberta Reihsa	murowany, partia poddasza szalowana deskami / zaadaptowany do funkcji mieszkalnych, murowany aneks w elewacji południowej, nowe tynki na elewacjach, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	ok. 1900 r. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
185.	Ząbrowo nr 18/20 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	cegła, tynk, dachówka karpiówka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. - zmodernizowany
186.	Ząbrowo nr 21 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem mieszkalny i usługowy – sklep kolonialny Haase/Janke	cegła, dachówka holenderka	ok. 1910 r.
187.	Ząbrowo nr 22/24 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny dwurodzinny	cegła, tynk, blachodachówka	lata 30-te XX w. / 2006 – 2007 r. - zmodernizowany
188.	Ząbrowo nr 26 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) / przed 1945 rokiem dom w gospodarstwie bauera Paulsa	cegła, tynk, drewno, dachówka holenderka, eternit	1899 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

189.	Ząbrowo nr 27/29 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem budynek gospodarczy i częściowo mieszkalny, w wielkoobszarowym gospodarstwie bauera Alberta Reihsa	drewno, tynk, dachówka holenderka / konstrukcja zrębowa	lata 90-te XIX w. / lata 60-te XX w. - częściowo zmodernizowany
190.	Ząbrowo nr 30 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / dawny dom właścicieli chełmińskiego „majątku ziemskiego” – <i>Gutshaus</i> ; przed 1945 rokiem rezydencja najbogatszej w okolicy rodziny Reihsa	cegła, tynk, sztuczny kamień, dachówka holenderka	ok. 1890 r. / lata 80-te XX w. - częściowo zmodernizowany
191.	Ząbrowo nr 30 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Kapliczka przydomowa / przed 1945 rokiem związana z domem Alberta Reihsa, obecnie obiekt publiczny	sztuczny kamień, cegła, tynk	koniec XIX wieku / 1958 rok
192.	Ząbrowo nr 31 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, eternit	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
193.	Ząbrowo nr 33 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
194.	Ząbrowo nr 34 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /przed 1945 rokiem właścicielem był Krause	cegła, drewno, tynk, dachówka holenderka	lata 90-te XIX w.
195.	Ząbrowo nr 35 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka karpiówka	lata 30-te XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

196.	Ząbrowo nr 40 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem budynek mieszkalny i produkcyjny, mleczarnia, serownia; właściciel przed 1945 rokiem – Sesslowski	dwustopniowa bryła, budynek murowany, lico elewacji częściowo ceglane, częściowo otynkowane, dachy kryte holenderką, drewniany ganek w elewacji frontowej, częściowo zachowana stolarka okienna lub okna metalowe	lata 90-te XIX w. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
197.	Ząbrowo nr 44 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
198.	Ząbrowo nr 45 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny /przed 1945 na siedlisku znajdowała się rzeźnia należąca do Grahlike	konstrukcja zrębowa na kamiennym fundamencie, dach kryty holenderką, drewniany detal na elewacjach, zachowane belkowe stropy, podłogi oraz schody na poddasze / elewacje wtórnie otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	lata 90-te XIX w. / 2 połowa XX w.
199.	Ząbrowo nr 51 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, dachówka holenderka	lata 30-te XX w.
200.	Ząbrowo nr 51 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany, ceglany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w.
201.	Ząbrowo nr 52	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof)	cegła, tynk, dachówka holenderka	koniec XIX w. / częściowo zmodernizowany w 2 połowie XX w.
202.	Ząbrowo nr 53 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, dachówka holenderka; inskrypcja z ankrów: E.T.	lata 30-te XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

203.	Ząbrowo nr 54 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny	cegła, tynk, drewno, dachówka holenderka	lata 20-te XX w.
204.	Ząbrowo nr 54 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	murowany, ceglany, dach kryty holenderką	lata 30-te XX w.
205.	Ząbrowo nr 57 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof).	cegła, tynk, dachówka holenderka	około 1910 r./ po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany
206.	Ząbrowo nr 59 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – zmodernizowany
207.	Ząbrowo nr 59 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – zmodernizowany
208.	Ząbrowo nr 61 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany
209.	Ząbrowo nr 61 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek gospodarczy	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany
210.	Ząbrowo nr 63 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy / właściciele przed 1945 rokiem – Ehlert/Damm	cegła, tynk, dachówka holenderka	4 ćwierć XIX w.
211.	Ząbrowo nr 65 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny /właściciel przed 1945 rokiem – Blum	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

212.	Ząbrowo nr 66 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /przed 1945 rokiem właścicielem był bauer Kienapfel	cegła, tynk, drewno, dachówka karpiówka, blacha falista	koniec XIX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
213.	Ząbrowo nr 67 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /przed 1945 rokiem właścicielem był Wölm	cegła, tynk, drewno, dachówka holenderka	koniec XIX w. / po 2000 r. – całkowicie zmodernizowany
214.	Ząbrowo nr 68 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka ceramiczna	lata 30-te XX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
215.	Ząbrowo nr 70 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, drewno, dachówka holenderka	lata 30-te XX w. / lata 80-te XX w. – częściowo rozbudowany i zmodernizowany
216.	Ząbrowo nr 72 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) / właściciel przed 1945 rokiem - Wesolowski	cegła, tynk, pustaki, dachówka holenderka, blacha falista	koniec XIX w. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
217.	Ząbrowo nr 74 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka ceramiczna	lata 30-te XX w.
218.	Ząbrowo nr 76 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem właścicielem był Isdepski – bauer oraz burmistrz gminy wiejskiej do 1940 r.	drewno, tynk, dachówka ceramiczna / konstrukcja zrębowa	ok. 1880 roku / zły stan techniczny
219.	Ząbrowo nr 92	Budynek mieszkalny jednorodzinny	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

220.	Ząbrowo nr 94 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny.	cegła, tynk, dachówka holenderka	lata 30-te XX w.
221.	Ząbrowo nr 96 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i budynek gospodarczy /właściciel do 1945 roku – Mahlau	drewno, tynk, dachówka holenderka / konstrukcja zrębowa + cegła, holenderka	ok. 1900 r. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
222.	Ząbrowo nr 100 Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /przed 1945 rokiem właścicielem był bauer Gresch	cegła, tynk, blachodachówka, eternit	koniec XIX w. / lata 90-te XX w. - zmodernizowany
223.	Ząbrowo nr 37 (Letniki)	Budynek mieszkalny / właściciel przed 1945 rokiem – Zimmermann	cegła, tynk, dachówka holenderka	1 ćwierć XX w.
224.	Ząbrowo nr 39 (Letniki)	Budynek mieszkalny /przed 1945 rokiem dom związany z przeprawą promową	drewno, tynk, dachówka holenderka / konstrukcja zrębowa	koniec XIX w. / lata 80-te XX w. - zmodernizowany
ZŁOTOWO.				
225.	Złotowo nr 2A	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem budynek posterunku celnego	murowany, lico elewacji opracowane w cegle, szczyty szalowane pionowo deskami, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka; częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	3 ćwierć XIX w.
226.	Złotowo nr 3	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) / rozproszona, emfiteutyczna zabudowa wsi; przed 1945 rokiem właścicielem był – prawdopodobnie – Helmuth Grahlke.	część gospodarcza murowana z ceramicznym dachem; część mieszkalna konstrukcji zrębowej na kamiennym fundamencie, zachowana stolarka okienna i drzwiowa; wyposażenie	ok. 1870 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

227.	Złotowo nr 5	Budynek mieszkalny /przed 1945 rokiem dom dróżnika	konstrukcja zrębowa na kamiennym fundamencie, dach kryty holenderką / elewacje wtórnie otynkowane i ocieplone, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	4 ćwierć XIX w. / po 2000 r. - zmodernizowany
228.	Złotowo nr 6	Budynek mieszkalny	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / murowany ganek w elewacji tylnej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / 4 wierz XX w.
229.	Złotowo nr 8	Budynek mieszkalny	murowany, szczyty szalowane deskami, ceramiczne pokrycie dachu – holenderka / elewacje otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / 4 ćwierć XX w.
230.	Złotowo nr 9	Budynek mieszkalny i gospodarczy – zagroda w typie wzdłużnym (langhof) /rozproszona, emfiteutyczna zabudowa wsi	część gospodarcza murowana, dach kryty holenderką; budynek mieszkalny konstrukcji zrębowej, częściowo zachowana stolarka okienna + okiennice, stolarka drzwiowa, stropy belkowe i podłogi / dach nad częścią mieszkalną kryty eternitem	1826 r. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
231.	Złotowo nr 10	Budynek mieszkalny jednorodzinny	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką / elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, dobudowany murowany ganek w elewacji szczytowej	ok. 1930 r. / częściowo zmodernizowany w końcu XX w.
232.	Złotowo nr 17	Budynek mieszkalny i świetlica wiejska / przed 1945 rokiem szkoła ewangelicka	murowany i tynkowany, dach kryty holenderką / tynki na elewacjach, murowana przybudówka w elewacji szczytowej, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1920 r. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
233.				

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

	Złotowo 20/22/24 Wpisany do rejestru zabytków	Budynek mieszkalny dom podcieniowy /budynek wzniesiony dla Johanna Gabriela przed 1945 , własność rodziny Beuttel	drewno, cegła, tynk, dachówka holenderka/ konstrukcja zrębowa oraz konstrukcja ryglowa	koniec XVIII w. / XIX w. / spalony w 2014 r.
234.	Złotowo nr 34	Budynek mieszkalny / przed 1945 rokiem budynek mieszkalny i produkcyjny – mleczarnia	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, duża kubatura / część elewacji wtórnie otynkowana, nowa stolarka, zmienione kształty części otworów	ok. 1900 r. / po 2000 r. – częściowo zmodernizowany
235.	Złotowo nr 50	Budynek mieszkalny jednorodzinny / rozproszona, emfiteutyczna zabudowa wsi / przed 1945 rokiem prawdopodobnie rezydencja rodziny Bartel	murowany, elewacje opracowane w cegle, detal architektoniczne z cegły glazurowanej, drewniana weranda od frontu, zachowana stolarka okienna i drzwiowa / dachy kryte blachą falistą	1883 r. / bardzo zły stan techniczny, brak remontów, opieki
236.	Złotowo nr 50	Brama	cegła, metal	koniec XIX w.
237.	Złotowo nr 50	Budynek gospodarczy I	murowany, lico elewacji ceglane z detalem architektonicznym z cegły i kształtek, dachy kryte papą i blachą	koniec XIX w.
238.	Złotowo nr 50	Budynek gospodarczy II	murowany, ceglany, dach kryty eternitem	ok. 1910 r.
239.	Złotowo nr 51	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem dom należący do najemnego pracownika rolnego – komornika – związanego z dużym gospodarstwem emfiteutyczny, dziś nr 50	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką, częściowo zachowana stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r.
240.	Złotowo nr 53	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem dom należący do najemnego pracownika rolnego – komornika – związanego z dużym gospodarstwem emfiteutyczny, dziś nr 50	murowany / po remoncie generalny elewacje otynkowane i ocieplone, dach kryty blachą, nowa stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / po 2000 r. - zmodernizowany

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

241.	Złotowo nr 55	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem dom należący do najemnego pracownika rolnego – komornika – związanego z dużym gospodarstwem emfiteutyczny, dziś nr 56	murowany, dach kryty holenderką / po remoncie generalnym elewacje ocieplone i otynkowane, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa, odnowione wnętrza	ok. 1900 r. / po 2000 r. - zmodernizowany
242.	Złotowo nr 56	Budynek mieszkalny jednorodzinny / rozproszona, emfiteutyczna zabudowa wsi / przed 1945 rokiem dom rodziny Janzen	konstrukcja zrębowa na ceglany fundamencie, drewniane przybudówki w elewacjach wzdłużnych, zachowane belkowe stropy, podłogi, stolarka okienna i drzwiowa / dach kryty eternitem	4 ćwierć XIX w. / częściowo zmodernizowany w 4 ćwierci XX w.
243.	Złotowo nr 56	Budynek gospodarczy	murowany, elewacje opracowane w cegle, dachówka holenderka, deskowe drzwi i wrota, metalowe okna	ok. 1900 r.
244.	Złotowo nr 57	Budynek mieszkalny jednorodzinny / przed 1945 rokiem dom należący do najemnego pracownika rolnego – komornika – związanego z dużym gospodarstwem emfiteutyczny, dziś nr 56	murowany, elewacje opracowane w cegle, dach kryty holenderką / część budynku otynkowana, wymieniona stolarka okienna i drzwiowa	ok. 1900 r. / po 2000 r. - zmodernizowany

Uwaga!
Kolorem szarym zaznaczono obiekty, które powstały przed rokiem 1900 - w XIX wieku lub wcześniej

Aneks nr 3

Wykaz obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków

Kompozycje zieleni wysokiej

L.P.	Adres/ lokalizacja	Krótki opis obiektu	Datowanie
JANÓWKA.			
245.	Janówka – wschodnia część układu osadniczego, przy zagrodzie nr 5. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Dwa szpalery. Pięć jesionów przy północnej granicy posesji nr 5 oraz sześć kasztanowców przy przebiegającej tu drodze wiejskiej – po północnej stronie osi. Drzewa w wieku ca 100 – 150 lat.	koniec XIX w.
(1.)			
KACZYŃNOS.			
246.	Kaczyńnos – główna droga wiejska, od wjazdu do wsi ze strony południowej do centrum układu osadniczego, gdzie zlokalizowany jest dawny cmentarz ewangelicki. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Szpaler. 36 lip po zachodniej stronie osi drogi wiejskiej. Drzewa w wieku ca 80 – 150 lat.	2 połowa XIX w.
(2.)			
247.	Kaczyńnos – główna droga wiejska, na odcinku od centrum tj. od siedliska dawnego cmentarza ewangelickiego w kierunku na północ. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Aleja. Około 200-metrowa aleja lipowa. Drzewa w wieku ca 100 – 200 lat.	2 połowa XIX w.
(3.)			
248.	Kaczyńnos - w centrum wsi, po zachodniej stronie głównej drogi wiejskiej, przylegający od południa do działki dawnego cmentarza. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Park wiejski. Dawniej przydomowy, związany z gospodarstwem miejscowego chełmińskiego „majątku ziemskiego” – (adres Kaczyńnos nr 20); obecnie ogólnodostępny. W kompozycji parku zachowane swobodne nasadzenia z lip, jesionów, klonów, jeden platan. Drzewa w wieku ca 50 – 150 lat.	2 połowa XIX w.
(4.)			
249.	Kaczyńnos – w centrum wsi, po zachodniej stronie głównej drogi wiejskiej, usytuowany na wysokim terpie. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Dawny cmentarz ewangelicki. Zachowana tylko kompozycja zieleni wysokiej: graniczne nasadzenia z dębów, kasztanowców i jesionów oraz nasadzenia wewnątrz założenia (lipy, klony, jesiony, dęby), dawniej akcentujące poszczególne pochówki.	XVII wiek
(5.)			
250.	Kaczyńnos Kolonia – pn. część	Park wiejski.	koniec XIX w.

(6.)	terenu zabudowanego, pozostałość dawnego chełmińskiego „majątku ziemskiego”. Wskazany do ochrony w tekście i na rysunku mpzp.	Dawniej przydomowy, związany z rezydencją tutejszego „majątku ziemskiego”; obecnie wykorzystywany przez kilka rodzin zamieszkałych w nowych obiektach wzniesionych po 1945 na historycznym siedlisku. Głównymi elementami kompozycji parku są: aleja prowadząca z centrum w kierunku zachodnim skomponowana z lip i jesionów; nasadzenia graniczne z lip, jesionów, klonów i dębów; samotniczy dąb o cechach pomnika przyrody na granicy południowej.	
KIKOJTY.			
251.		Park wiejski. Luźno nasadzone dęby, jesiony i lipy; w tym jeden dąb o charakterze pomnika przyrody. Po 2010 r. teren przystosowany do nowej funkcji - plac zabaw.	
(7.)	Kikojty – centrum układu osadniczego, po południowo – zachodniej stronie skrzyżowania głównych dróg wiejskich.		XVIII/XIX w.
KLECIE.			
252.		Park wiejski. Dawniej przydomowy (związany z domem podcieniowym – adres Klecie nr 4); obecnie ogólnodostępny. W kompozycji parku zachowane nasadzenia graniczne – lipy i tuje. Wiek drzew od 50 do 150 lat. Teren przystosowany do nowej funkcji (publicznej) – plac zabaw.	
(8.)	Klecie – centrum wsi, przy domu podcieniowym (Klecie nr 4), od strony zachodniej.		koniec XIX w.
253.		Aleja. Aleja przy głównej drodze wiejskiej, na odcinku ca 100 m lipy w wieku od 80 do 150 lat.	
(9.)	Klecie – zachodnia część wsi, droga wiejska prowadząca z układu zabudowy zwartej w kierunku części kolonijnej (emifitetycznej).		koniec XIX w.
KŁAWKI.			
254.		Aleja. Okolo 150-metrowa aleja wiodąca przez centrum wsi, obsadzona lipami i jesionami w wieku ca 100 – 150 lat.	
(10.)	Kławki – centrum wsi, droga wiejska prowadząca od wjazdu z Krzyżanowa do posesji domu podcieniowego.		koniec XIX w.
KRASZEWO.			
255.		Park wiejski.	

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

(11.)	Kraszewo – na posesji budynku nr 19, od strony południowej.	Przydomowy. Zachowane nasadzenia graniczne i swobodnie rozmieszczone w kwartale na południe od budynku (lipy, dęby, jesiony, brzozy + drzewa owocowe). Drzewa w wieku do 100 lat.	lata 20-te XX w.
KRÓLEWO.			
256.	Królewo – zachodnia część układu osadniczego, po zachodniej stronie drogi wiejskiej prowadzącej z pd. w kierunku na Janówkę lub Kaczynos.	Cmentarz przykościelny, rzymsko – katolicki. Trzy jesiony na granicy południowej, we wnętrzu luźne nasadzenia klonów i lip; ponadto zachowane dwie barokowe stelle z piaskowca.	XIV w.
(12.)	Wpisany do rejestru zabytków.		
257.	Królewo - zachodnia część układu osadniczego, po zachodniej stronie drogi wiejskiej prowadzącej z pd. w kierunku na Janówkę lub Kaczynos; na pn. od terenu kościelnego.	Park wiejski. Dawniej przydomowy, pozostałość po znaczącym gospodarstwie przypominającym statusem „majątek ziemski”. Obecnie park ogólnodostępny, teren publiczny. Na kompozycję parku składają się: szpaler złożony z dębów, jesionów i lip wzdłuż granicy wschodniej (od ulicy wiejskiej), jesiony i lipy przy granicy południowej i zachodniej; we wnętrzu luźne nasadzenia - głównie jesiony, lipy, klony. Wiek drzew około 80 – 200 lat.	XVIII/ XIX w.
(13.)			
258.	Królewo – zachodnia część układu osadniczego, po wschodniej stronie drogi wiejskiej prowadzącej z pd. w kierunku na Janówkę lub Kaczynos.	Szpaler. Osieć lip w wieku 100 – 150 lat.	2 połowa XIX w.
(14.)			
259.	Królewo – centralna część układu osadniczego, przy drodze wiejskiej, obok Starego Nogatu.	Aleja. Aleja lipowa o długości około 200 metrów, drzewa w wieku ok. 100 – 150 lat.	2 połowa XIX w.
(15.)			
260.	Królewo – centralna część układu osadniczego, nad korytem Starego Nogatu.	Szpaler. Szpaler wierzb, drzewa w wieku ok. 150 – 200 lat. Typowa dla krajobrazu Żuław zieleń pompowa.	XVIII/XIX w.
(16.)			
KRZYŻANOWO.			
261.	Krzyżanowo – centrum układu osadniczego, działka kościelna. Wpisany do rejestru zabytków.	Cmentarz przykościelny, rzymsko – katolicki. Na kompozycję zieleni wysokiej składają się jesiony, tuje i świerki jako nasadzenia graniczne oraz akcentujące poszczególne nagrobki; wiek drzew 80	2 połowa XIV w./ XIX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

(17.)		- 200 lat. Ponadto zachowały się 4 żeliwne krzyże z XIX w., 2 klasycystyczne stele z piaskowca (XVIII w.) i 1 słupek z piaskowca (1740 r.).	
262.	(18.)	Park wiejski. Dawniej przydomowy, należący do chełmińskiego „majątku ziemskiego”, jednego z największych na terenie Żuław (gbur – Wüst); obecnie publiczny. Na kompozycję składają się: jesiony graniczne od północy; fragment muru ze słupkami bramy na granicy północnej; lipa o wymiarach drzewa pomnikowego za murem granicznym; staw w narożniku północno – zachodnim parku; strzyżona aleja grabowa przy południowym brzegu stawu, dalej skręcająca w kierunku na południe; masyw drzew, z zarysami dawnych alei i szpalerów w centralnej części parku – w miejscu gdzie dawniej stał „dwór”; klony, jesiony, lipy i dęby w wieku 100 – 150 lat. Teren przystosowany do nowej funkcji (publicznej) – plac zabaw.	
263.			
(19.)	Krzyżanowo - południowa część układu osadniczego, po zachodniej stronie drogi prowadzącej ze Starego Pola do Dzierzgonia.	Park wiejski. Dawniej zieleń związana z dwoma pozostałymi chełmińskimi „majątkami ziemskimi” we wsi Krzyżanowo.; obecnie nieużytek, teren i zieleń pozbawione opieki, zaniedbane. W kompozycji można wyróżnić: nasadzenia graniczne z lip i jesionów – od zachodu i południa; w centrum teren nieuporządkowany, zarośnięty samosiewami; od południa – przy siedlisku domu nr 4 – grupa dębów i jesionów, w tym jedno drzewo – dąb – o charakterze pomnika przyrody.	
PARWARK.			
264.	Parwark, południowa część układu osadniczego; przy domu nr 3.	Park wiejski. Obecnie częściowo przestrzeń publiczna (plac zabaw), dawniej park przy rezydencji właścicieli majątku. W kompozycji zachowany lipowy	2 połowa XIX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

(20.)		szpaler (4 drzewa) przy drodze wiodącej do domu, trzy jesiony graniczne od południa oraz samotnicza sosna przy domu.	
265.			
(21.)	Parwark, północna część układu osadniczego, po pd. stronie drogi z Krzyżanowa do Klecia.	Park wiejski. Dawniej być może związany z rządcówką w majątku (dom nr 9). W kompozycji zachowany starodrzew dębowy: jeden z dębów ma 460 lat, drugi – 350, pozostałe (4 sztuki) są w wieku od 200 do 250 lat (prowadzone były badania dendrologiczne).	XVII/XVIII w.
STARE POLE.			
266.		Cmentarz rzymsko – katolicki, dawniej ewangelicki. W kompozycji wyróżnia się:	
(22.)	Stare Pole, ul. Marynarki Wojennej nr 18; centrum układu osadniczego, po pd. stronie głównej ulicy wiejskiej. Wpisany do rejestru zabytków.	- prostokątna, dwukwaterowa działka położona między ulicą Marynarki Wojennej a torami kolejowymi;- aleja dzieląca działkę kościelną na dwie części, biegnąca od kościoła w kierunku południowym; obsadzona lipami i jesionami, drzewa w wieku 100 – 150 lat- pojedyncze nasadzenia akcentujące dawne pochówki: głównie tuje oraz jesiony- grobowiec rodziny Wenderlich z roku 1912, kubaturowy, neoklasycystyczny, w formie aedikuli- dzwonnica o konstrukcji drewnianej na ceglany fundament z ok. 1850 r.- kilka nagrobków na południe od grobowca Wenderlichów, w tym grób rodziny Bartel ze Złotowa.	1843 r. / 1904 – 1913 r. / po 1945 r.
SZALENIEC.			
267.		Park wiejski. Przydomowy. Nasadzenia graniczne z jesionów, w środku luźno komponowane sosny, świerki oraz lipy.	
(23.)	Szaleniec nr 3.		koniec XIX w.
268.	Szaleniec – zachodnia część	Dawny cmentarz mennonicki.	koniec XVIII w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

(24.)	układu osadniczego, po pd. stronie głównej drogi wiejskiej o przebiegu wschód – zachód. Wpisany do rejestru zabytków. Prace rewitalizacyjne w 2014 r., w tym pielęgnacja zieleni.	Jednokwaterowy, w planie zbliżony do kwadratu. Zachowana kompozycja zieleni wysokiej: nasadzenia graniczne – jesiony; luźne nasadzenia we wnętrzu, towarzyszące nagrobkom: tuje, jesiony, lipy. Zachowanych 26 obramowań grobów (pojedynczych, podwójnych i dziecięcych) oraz 13 stelli z piaskowca. Najstarsza stella z 1806 roku – Hermanna Pannera, z 1811 roku – Anny i Franza Cornelsena, z 1848 roku – Franza Cornelsena, z 1852 roku – Susanny Loop, z 1861 roku – Jacoba Quiringa, z 1863 roku – Johana Quiringa, z 1865 roku – Anny Claasen, z 1866 roku – Barbary Martins, z 1869 roku – Sary Jansen, z 1890 roku – Anny Claassen, z 1895 roku – Izaaka Klaasen. W wyniku prac rewitalizacyjnych powstało nowe ogrodzenie, uczytelniono aleję dzielącą cmentarz na dwie części, obiekt został oznakowany.	
269.			
(25.)	Szaleniec – centralna część układu osadniczego, po pn. stronie głównej drogi wiejskiej o przebiegu wschód – zachód.	Park wiejski. Siedlisko, na którym wznosił się dom podcieniowy (dawny numer Szaleniec nr 36): na terpie dwa dęby o charakterze pomnikowym, sosna wejmutka oraz aleja dojazdowa od strony głównej drogi wiejskiej (prowadząca z południa na północ) komponowana z lip.	
ZĄBROWO.			
270.			
(26.)	Ząbrowo – centralna część układu osadniczego, po wschodniej stronie głównej drogi wiejskiej, wiodącej z południa na północ.	Park wiejski. Przydomowy, związany z rezydencją rodziny Reihls. W części komponowanej wyróżniają się stare nasadzenia: dwa jesiony, dwa klony i trzy lipy, w centrum występowały kiedyś drzewa owocowe.	koniec XIX w.
271.			
(27.)	Ząbrowo – wschodnia część układu osadniczego, ostatnie zabudowanie w tej części wsi; zabudowa rozproszona, emfiteutyczna.	Park wiejski. Przydomowy. Wyróżnia się ponad 300- letni dąb, ponadto luźne nasadzenia jesionów, klonów i lip (na północ od domu).	XVIII/XIX w.
ZŁOTOWO.			
272.		Park wiejski.	1 połowa XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY STARE POLE
NA LATA 2019 – 2022

(28.)	Złotowo – centralna część układu osadniczego. Obok domu nr 17, dawnej szkoły ewangelickiej (obecnie budynek mieszkalny oraz świetlica wiejska).	Dawniej związany z terenem szkoły ewangelickiej. Luźne nasadzenia zieleni wysokiej – klony i jesiony. Elementy nowe – plac zabaw.	
273.	Złotowo – centralna część układu osadniczego. Po północnej stronie drogi wiejskiej, na posesji domu nr 20/22/24 – domu podcieniowego; na wschód i północ od budynku.	Park wiejski. Przydomowy. Jesiony na granicy południowej i zachodniej, dwie lipy oraz jeden jesion przed elewacją frontową domu podcieniowego. Drzewa ok. 80 – 120 lat.	koniec XIX w.
(29.)	Wpisany do rejestru zabytków.		
274.	Złotowo – od centrum wsi w kierunku na zachód, w stronę rozproszonej, emfiteutycznej części układu osadniczego.	Aleje. Od centrum wsi w kierunku na zachód prowadzi brukowana droga wiejska wysadzona obustronnie lipami, klonami, jesionami oraz dębami. Na kilku odcinkach aleja ma szczególnie duże znaczenie w krajobrazie. Nasadzenia z lip, klonów, jesionów – drzewa w wieku 80 – 200 lat.	XIX w.
(30.)			